

HÍD

irodalom
művészet
társadalom-
tudomány

9

9

1972

SZEPTEMBER

HID
IRODALMI
MŰVÉSZETI
ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT
ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXXVI. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSAG:
ÁCS KÁROLY
(FŐ- ÉS FELELŐS SZERKESZTŐ)
BORI IMRE
MAJOR NÁNDOR
VUKOVICS GÉZA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KAPITÁNY LÁSZLÓ

TARTALOMMUTATÓ

1033	VARGA ZOLTÁN SZÖKÉS
------	------------------------

1053	SCHMIDT JÚLIA A MŰVÉSZET ELVESZTETT TÁVOLLÉTE
1058	GOMORI GYÖRGY BEVEZETÉS A MAI LENGYEL LIRÁBA

1067	LENGYEL KÖLTŐK
1082	ZÁKÁNY ANTAL VERSEI
1086	FÜLÖP GÁBOR HÁROM VERS
1190	ORAVECZ IMRE TRAKL BUDAPESTEN

1197	GEROLD LÁSZLÓ KISTANÍTÓK
------	-----------------------------

1237	HORNYIK GYÖRGY HETKÖZNAPI TÉMÁK
------	------------------------------------

1247	SZEMLE Dér Zoltán jegyzetei
------	--------------------------------

mai próza

szökés

(Regény)

VARGA ZOLTÁN

3.

— Egy üveg sört, de csak, ha hideg . . .

— Máris, kérem, máris . . .

Gyuri hangjában a szolgálatkészség egy kis sértődöttséggel vegyült, igazán emlékezhetnék rá, tudhatnám, hogy annak idején is mindig gondoskodott hideg sörről, ha csupán néhány üvegről is, ki tehet róla, hogy kicsi a hűtőszekrény; csakugyan gondolhattam volna rá, hogy Gyuri igenis számon tartja, csak nem isszák meg másképp, nem felejtette el, hogy ezek közé tartozom; semmit sem változott, ugyanazokból a kellékekből állt, mint négy évvel ezelőtt, ugyanaz az aszott burgonyára emlékeztető arc, ritkás őszes haj, semmivel sem ritkább vagy őszebb, mint akkor, gondosan fésült, de szétzilálódásra hajlamos, alig észrevehetően hajlott tartás és az öreg, valaha rangosabb helyeken dolgozó pincérek elmaradhatatlan modora, amelynek fényét a falun töltött évek kissé megkoptatták ugyan, de el nem tüntethették; idegenként került a faluba, a felesége volt idevaló, ha jól tudom, az asszony szakácsnőként dolgozott valami nagyvárosi hotelban (Gyuri annak idején többször mesélt magáról), s csak idősebb korában, amikor örökölte szülei házáat, költözött haza a faluba férjével együtt, aki viszont többször mondta nekem, menyire nem tud megszokni itt, s hogy egyszer még úgy elmegy, hogy senki a színét se látja többé. Cseppet se csodálkoztam persze, hogy itt találok, ha másképp nem, hát egyfajta kontrasztként mindenképpen Póregyházához tartozik, sajátos színfoltot képvisel.

— Hogyhogy maga még mindig itt van? — kérdeztem mégis, amikor a sörrrel visszajött.

— Mármint én? Hogy itt vagyok-e? — pislogott rám kicsit sárgás szemével. — Engedelmével, miért tetszik ezt kérdezni? — Kedvelte az efféle avultan ható választékosságot, gyakran használt olyan papírizú, nem tudom, honnan felszedett beszédfordulatokat, mint „alkalmasint hi-

helőnek látszik" vagy „nem osztom a nézetét”; a póregyháziak egyfajta csodabogarat láttak benne, gyakran ugratták ezért.

— Mindig arról beszélt, hogy elmegy.

Fanyar mosolya még inkább elmélyítette arcának krumplihéj-ráncait: — Hja kérem, sok mindent mond az ember, különösen, ha némelyek inzultálják. Az ember kifakad, azt hiszem, tetszik érteni. — Előszóval hangszúlyozta, hogy valaha más vendégekhez szokott. De most nevetve kérdezte: — Komolyan tetszett gondolni, hogy nem vagyok itt?

— Arra gondoltam, hogy talán Németországba ment.

— Á, kérem. Öreg vagyok én már ahhoz.

— Dehogyan öreg. Szerintem sose késő.

— Gondolni tetszik?

— De még mennyire! Menni kell! Hacsak lehetséges.

— Hogy őszinte legyek, komolyan még nem foglalkoztam ezzel a gondolattal.

— Rosszul tette. Csak ezzel a gondolattal érdemes komolyan foglalkozni.

Pár pillanatig mintha habozott volna: — Ha szabad kérdezni, talán ön is menni készül?

— Sose lehet tudni — mondtam titokzatosan, persze csak ugratásképp, nem tudom, miért beszéltem vele így, kissé kötekedve, mintha részeg lennék; talán mert Póregyháza felkavart. Egymással feleselgető kérdések tolokodtak föl bennem, „Mi lesz veled, Póregyháza?”, „Ki marad Póregyházán?”, „Mi marad Póregyházából?”, hangzott fel az egyik oldalon, a másikon viszont „Na és? Mi közöm nekem Póregyházához?” vagy „Hol van az megírva, hogy Póregyházának léteznie kell?”, bármennyire nem is volt újság számomra, amit a faluban tapasztaltam, kissé mégis túl töményen zuhant rám, valahogy különösen keserűnek éreztem a sörömet, pedig igazán jóízűen csak sört tudok inni, még mindig majdnem egy egész óráig volt hátra a busz indulásáig, mi egyebet is tehettem volna, mint hogy itt várom meg Dér Sanyit, az ablakon át kitékintve észrevehettem a buszt is, ha majd megérkezik, a helyiségben alig néhányan voltak, csak a biliárdasztalnál karambolozott három legényke, Gyuri a pult mögött táskarádió a szombat délutáni meccset hallgatta, Szepesi hangja kerepelt a készülékből, „nem valami színvonalas a játék, de van íram, küzdelem, reméljük, gólokban sem lesz hiány...”, néhány perccel át akaratlanul is oda figyeltem, aztán a noteszomat szedtem elő, frissen szerzett benyomásaimat akartam följegyezni, az öreg Horváthné elárvutságát, mi lenne, ha belülről igyekeznék megragadni, belső monológ formájában ábrázolni az elhagyatottságát, már csak a redukált nyelv miatt is érdekes lehetne, ilyesmivel még nem próbálkoztam, néhány pillanatig úgy is tűnt, sikerült „ráéreznem” öreges, önmagával mit kezdeni nem tudó magányosságára, talán máris neki kellene kezdenem, minden bevezetés nélkül, rögtön elindítani a szöveget, mert kérdés, képes lesz-e később visszatérni hozzá, vannak hangulatok, amelyek, ha nem csapunk le rájuk rögtön, véglegesen elúsznak, számtalanszor jártam így, csak hogy semmiféle történetem nem volt Horváthnéhoz, a pusztán hangulattal önmagában semmit sem tudtam volna kezdeni, aztán Börcsöknet is följegyeztem mint ellenpéldát, panaszkodását az unokáinak, a lánya helyzetét, emlékszem, még amikor a faluban voltam, a Börcsökne veje már akkor szinte naponta következetesen tökre itta ma-

gát, egyszer magára zárta az ajtót, de a gyerekek kívülről látták, ahogy székre áll, segítségért rohantak, élt még, amikor levágták, többen mondtak akkor olyanokat, hogy kár volt, hagyni kellett volna, kissé magam is így vélekedtem, az életre alkalmatlan embereket talán csakugyan hagyni kell, menjenek, Török Jutkáról is többször gondoltam már ugyanezt, s ezt gondoltam akkor is, amikor a Börzsökné vejének esetét tegnapelőtt a kocsmasztalnál utólag szintén lejegyeztem, az jutott eszembe, hogy talán úgy kellene megírnom, hogy a gyerekek nézik, de nem tesznek semmit, bizonyára gondolták is, hogy ez lenne a legjobb, az egész így talán valóságosabb lenne a valóságnál, ez lenne az igazi, a felszín alatti valóság, majd meglátom, mihez kezdek vele később, ha ugyan egyáltalán kezdek valamit. . .

Aztán egyre csak pergettem a notesz lapjait. Szórakozottan, kissé idegesen, az ujjaim között. . .

Rengeteg bejegyzés volt benne, látszólag apróságok, pletykaanyag, főleg a tervezett regényhez. Többnyire egy-két szó, vagy név, mintegy emlékeztetőül, a többit fejből is tudtam már, például „Ružica, padlás, D. R., levél”, ezt még az elején jegyeztem föl, alig néhány nappal azután, hogy a fordítószolgálatnál dolgozni kezdtem, a Ružica név mögül pedig egy élenkvörös hajjal keretezett, meglehetősen elvirágozott arc bukkan elő, elnyűtséget még inkább kiemeli a szeme köré kissé túl bőségesen adagolt kékség, csodálatos, hogy hány nő van, akinek fogalma sincs, mennyire nem előnyösen készíti ki magát, Ružica jár föl leggyakrabban a padlásra a mindenféle irathulladék és egyéb lom közé, mások is felfelruccannak, de Ružica a leggyakrabban, újabban főleg Svetozarral a kommunális osztályról, kimustrált csatalónak számít, már csak a második- és harmadrendű garnitúrát foglalkoztatja, nimbusza. miszerint „túl sokat tud”, ugyancsak megkopott már, egyre fakultabbá és veszélytelenebbé válik, pedig valaha „nagy nő” volt, fénykorában állítólag még D. R.-t is alaposan megtáncoltatta, D. R. sokáig hiába próbált közeledni hozzá, pedig akkoriban elnök volt, de Ružica nagyszerűen értett a srófoláshoz, D. R. végül is annyira megkergült, hogy írt egy levelet, amelyben hatalmas összeget ajánlott föl neki egyetlen éjszakáért (senki se tudta, mennyit, Dér Sanyi többször is emlegette az esetet, de minden alkalommal más összeget mondott), lett belőle persze több éjszaka is, de azért elég rövid ideig tartott a dolog, Ružica mindenesetre megőrizte a levelet, s amikor D. R. valami elég súlyos ügy miatt azonnali hatállyal el akarta bocsátani, hát csak előszedte, pedig D. R. talán már meg is feledkezett a levélről, a felmondás mindenesetre ugrott, D. R. azonban később a fiatalabb konkurenciához pártolt (a levelet ekkor már visszakapta, Ružica semmit sem tehetett), egy bizonyos Mirához, akit, amikor felfelé bukott, még* . . . be is magával vitt, lakást szerzett neki és állást, neki meg a férjének egyaránt, D. R.-nek számos ilyen ügyéről mesélnek, pedig különben tehetséges embernek tartják, e ponton azonban védtelen és kiszolgáltatott, egy időben névtelen levelek is érkeztek ellene a különböző fórumokhoz, alighanem ezért is kellett távoznia a Városból, túl sok volt már körülötte az ilyen ellenőrizhetetlen szóbeszéd; följegyzéseim nagy része is effélékből állt, akadt azonban köztük nem egy személyes tapasztalat vagy éppen hivatalosan bizonyítható anyag is, tavaly egy időben heteken át jártam a textilgyáriak ügyének tárgyalására, a per kissé még a nyárba is belenyúlt, a tanév is véget ért közben, Jutkát is

eltemettük, mégsem utaztam haza, megvártam az ítélet kihirdetését. Sima ügy volt, igazgató, gazdasági igazgató, főkönyvelő a bíróság előtt, több vidéki lerakat vezetője is, súlyos milliók, fiktív számlák, nyereségnek feltüntetett veszteség, villák, egyszerűen a szokásos; főleg a dolog pszichológiai oldala érdekelt, nagyon naív, sőt ostoba kérdést szerettem volna tisztázni, éreznek-e büntudatot a vádlottak, persze az történet, amire számítottam is, „Hű, az istenit, erre alaposan ráfáztunk, gyerekek!”, valahogy ezt tükrözte az arcuk, ezt sugallták a gesztusaik, többet aligha, gyáván, de meglepő leleményességgel passzolgatták át egymásnak a felelősséget, szabadulni a labdától, ez volt a jelszó; emlékszem, bizonyos elégedettséggel figyeltem őket, különösen M. G. igazgatót, aki elég hosszú ideig feltűnően nagy lábon élt, még mikor a Textilgyár a tönk szélére jutott, s a munkások csak a fizetésük egy részét kapták meg, akkor is, ezért esett jól ennyire „kisfiúnak” látni, bután ravasz viselkedésén is inkább csak a ketrecbe zárt állat dühe érzett, nyilvánvalóan azt az emberfajta képviseli, aki nem felejt, s ha a történelem valamilyen szeszélye folytán egyszer úgy isten igazából hatalomhoz juthatna, valószínűleg évtizedek múltán is képes lenne felkutatni egykori elítélőit és saját igazának rendíthetetlen tudatában végezni velük, elítélni, őt, M. G.-t, elvégre ez mégiscsak vért kíván... dagadt, vörös képét, orra fölött összenőtt sűrű fekete szemöldökét, duzzadt ajkait nézve arra gondoltam, hogy büntudatot alighanem csak mesterségesen lehetne kiváltani belőle, egyszer olvastam valahol, hogy ilyen szerek is léteznek már, sajnálatos viszont, hogy hatásukra olyan tettekért is bűnösnek érzi magát az ember, amelyeket el sem követett, de talán még így is alkalmazni lehetne ezeket, nem a vizsgálat során, hanem büntetésképpen, „X. Y. vádlottat a bíróság a büntetőtörvénykönyv ilyen és ilyen paragrafusa értelmében tíz (húsz, huszonöt stb.) büntudat-injekcióra ítéli”, M. G.-t tizenkét évre ítélték, csak hát mit ér a büntetés bűnbánat nélkül, valóban kitűnő dolog lenne egy ilyen csodaszer, talán még olcsóbb is a börtönök fenntartásánál, halálos ítéletre se lenne szükség, megfelelő dózis eselén feltehetőleg maga az elítélt hajtaná végre önmagán az ítéletet, gondoltam már arra is, hogy talán ezt az ötletemet is fölhasználhatnám egyszer valami abszurd regényhez. Nagyon tanulságos volt számomra ez a tárgyalás, ekkor támadt ez a gondolatom, hogy nem ártana kissé jobban a kulisszák mögé pillantani, ezért is fogadtam el Dér Sanyi ajánlatára a fordítói állást, aprócska kis pozíció, de talán jobb betekintést enged az iskolánál, meg is szaporodtak alaposan a jegyzeteim, Mehmed neve is ezután került először a noteszba, róla jegyezgettem a legtöbbet, de még ma is titokzatos figurának érzem, úgy mesélték, hogy körülbelül tizenöt évvel ezelőtt került föl valahonnan délről, rongyosan, minden nélkül, félig írástudatlan vagy talán egészen az, de most kétségtelenül az egyik legvagyonosabb ember a Városban, cukrászdája igen rosszhírű helynek számít, tanulóinknak már évekkal ezelőtt megtiltottuk, hogy oda járjanak, állítólag azonban számos más magáncukrászda és péküzlet is a tulajdonát képezi, névleges gazdáik valójában Mehmed alkalmazottai, ő a főnök, a „szpahija” közöttük, Lendvai Gyuszi mesélte, aki titkár a kisiparosok szövetségében, hogy egyszer egy ülésükön szó volt valami segélyakcióról, az öreg és keresetképtelen boszniai kisiparosok számára szerveztek valami gyűjtést, Mehmed csak fölállt, „én az enyémekeket magamra vállalom”, jelentette ki, később meg Gyuszi vele jártá végig a

különböző fagyaltos boltokat, péküzleteket és burekos bódékat, Mehmed mindenütt albánul beszélt, egy helyen össze is szólalkozott az emberével, Gyuszi persze egy kukkot se értett az egészből, de a tulaj végül is sápadtan elhallgatott, Mehmed meg szemmel láthatóan egyből tudta, melyik fiókot kell kinyitni, „Írd, hogy húszezer”, vetette oda Gyuszinak, kár, hogy nem magam voltam tanúja a jelenetnek, de csak rá kell nézni Mehmedre, a magabiztos járására, ilyennek képzem a maffiavezéreket, különben jóképű, fekete bajuszos férfi, sok nő kedveli ezt a keletiesen marcona típust, szinte naponta látom nálunk a folyosón, mindig van valami ügye a fejesekkel, főleg Blanarik alelnökkel van jóban, alighanem ő Mehmed legfőbb védnöke, mindig újabb és újabb iparengedélyekről gondoskodik az emberei részére, épp csak azt nem sikerült elérnie, hogy a helyőrségi laktanyában is nyithasson egy burekos üzletet, a parancsnok hajthatatlan maradt, szó se róla, civileknek semmi keresnivalója a kaszárnya területén, hiába hívta föl többször is, képtelen volt meggyőzni a friss burek áldásos hatásáról a honvédelemre, a bolt végül mégis megnyílt, a falakon kívül ugyan, de közvetlenül a laktanya mellett; Mehmed cukrászdájában csupa érdekes arcú, kicsit egzotikusnak ható fekete lány dolgozik, gazdájuk szoros kapcsolata a Város számos vezető személyiségével alighanem főleg ezeknek a lányoknak köszönhető, olyasmit is rebesgetnek róla, hogy arany- és kábítószercsempészéssel is foglalkozik, tény, hogy gyakran utazik repülőgépen, Isztambulba éppúgy, mint Münchenbe, épülő háza állítólag pazar lesz, süllyesztett garázzsal, s minden mással nincs is ilyen még a Városban, persze nyilván lesznek, akik hamarosan leutánozzák. Dér Sanyi egyszer megmutatta Mehmed feleségét az utcán, ritka szép nő, szintén délről való, külön szerencse, ha láthatja valaki, csak a fodrászhoz jár és jaj neki, ha percnyi pontossággal haza nem érkezik, Mehmed kegyetlenül elveri, lehet, hogy csak úgy kedvtelésből inkább, mert az ilyen nők amúgy is olyan uruk és parancsolójuk lábához borulók, ismerem ezt valamennyire, Dakovicán szolgáltam, a tartalékos handnagyot Ibrahimnak hívták, civilben agronómus volt, elég rokonszenves pofa és nem is ostoba, együtt dolgoztunk a századparancsnokság irodáján, éppen kiment valahová, amikor a két fiatal nő az ételhordóval megjelent, nem viseltek fátylat, láthatatlanul mégis ott volt az arcukon, egyikük az idősebbik beszélt csak tört szerbséggel, mondtam, hogy üljenek le, de mikor Ibrahimmal visszajöttem, még mindig álltak, láthatóan az engedélyre vártak, miközben Ibrahim evett, mereven, mozdulatlanul ültek, szóltanul, mintha szüntelenül a parancsait lesték volna. „A rokonaid?”, kérdeztem Ibrahimtól, amikor egyedül maradtunk, dehogyan, törvényesen persze csak az egyik a felesége, gyakorlatilag azonban mind a kettő, azután arról mesélt, hogy a két testvérnek, akiket láttam, még három húga van, nagyon szerencsésen járt a felesége családjával, az apa már nem él, így ő, a hagyományok értelmében, a család legidősebb férfitagjaként családfőnek számít, a lányok úgyszólván a tulajdonát képezik. „Na, akkor válogathatsz”, valami ilyesmit mondtam, mire hevesen tiltakozott, szó se róla, kettő untig elég neki, a másik három garantáltan szűz, így sokkal többet kaphat értük, vegyem meg valamelyiket, legalább olyan szépek, mint akiket láttam, ez persze ugratás volt, nyilván egy percig se gondolta komolyan az ajánlatát; „Otthon még sohasem húztam le egyedül a csizmámat”, mondta büszkén, ettől aztán végképp fejre tudtam volna

állni, mindig megvadulok az ilyen őspatriarchális istennyiláktól, bele-
nőnek a szocializmusunkba, az öngazgatásunkba, mint az eltépett kö-
telű szigony a bálnák szalonájába, fekélyeket okoznak, elgennyesednek,
kétségbeejtő, hogy még a gazdagnak is könnyebb bejutni a mennyor-
szágba, mint a legkisebb változást előidézni az emberek fejében, a recept
szerint persze a körülményeket kell megváltoztatni, csakhogy a körül-
mények makacsok és a szemünkbe röhögnek, kicsúsznak a kezünkből,
konokul visszatérnek oda, ahol azelőtt voltak, vagy egészen más lesz
belőlük, mint ahogy szeretnénk... „Elrontott telefon”, így hívtuk a
játékot, minél többen játszottuk, annál érdekesebb volt, rendszerint egy
hosszú padra ültünk a parkban, a „telefonáló” a sor végén egy cédulára
írta az üzenetet, aztán zsebre tette, újra kérdezni nem volt szabad, úgy
kellett továbbsúgni a mellettünk ülő fülébe, ahogy hallottuk, csak az
utolsó mondta ki hangosan, ezután került elő a cédula, gyakran nagyokat
röhögünk, hogy mi lett belőle, kétnemű társaságban volt csak érdekes
ez a játék, a sokszor szándékosan disznósággá torzított üzenetnek csak
így volt igazán hatása... azóta se hallottam erről a játékról, pedig talán
meg kellett volna ismertetni vele a tanítványaimat, elmagyarázni nekik,
hogy mit jelképez a szememben. Nem szabad röhögni, gyerekek, ez ko-
moly dolog, tulajdonképpen már *Az ember tragédiájában* is erről van
szó...

Erről szólna a regényem is...

Helyesebben: erről szolt volna...

De ott a póregyházi kocsmában még komolyan arra gondoltam, hogy
csak valami összefogó gondolatot kell találnom hozzá, vagy legalább
valami érdekes keretet, enélkül az összegyűjtött anyag nem lesz egyéb
pletyka-kronikánál, szerencsésebb esetben riportregénynél, pedig én
többet szerettem volna kihozni belőle még holmi kisvárosi tablónál is,
ezért gondoltam arra, hogy talán a Város központjában álló szobornak,
a Hős szobrának adnám a narrátor szerepét, életet lehelnék bele, rönt-
genszemmel ruháznám föl, akárcsak Oscar Wilde a maga Boldog Her-
cegét, átlátna a falakon, bepillantana a zárt ajtók, sőt a koponyacsontok
mögé is, dekódolná az agytekervények rejtett áramait, érzékelhetné a
gondolatok, szavak és tettek közötti szakadékokat, éppen csak szólni,
megmozdulni nem tudna, magában töprenghetne csak a világról, ame-
lyért életét áldozta, érdemes volt-e, megtenné-e még egyszer, de talán
el is hagyhatná a helyét (géppisztolyát szépen a szobor talapzatára fek-
tetné, vagy inkább a környező kis park bokrai közé rejtené), hiányát
a járókelők észre se vennék, annyira hozzászoktak a jelenlétéhez, újra
életre kelve vehetne részt mondjuk a Mehmed cukrászdájának hátsó
helyiségében lejátszódó dorbézolásokon, egyszer állítólag a Város „nagy
szülöttje” is részt vett az egyik ilyen vidám kis mulatozáson, ezen le-
hetne ott maga a Hős is, fiatalemberként, ugyanolyan külsővel, amilyen-
nek a jelenlévők közül többen is ismerték, mégse ismerne rá senki, vé-
letlenül közéjük csöppent idegennek gondolnák, vagy mondjuk valami
más helységről érkezett hivatalos küldöttnek, akit a jól végzett munka
után megvendégelnek, esetleg közéjük furakodott újságírónak is gondol-
hatnák, gyanakodva méregetnék, de jelen lehetne akár láthatatlanul is,
különféle tréfákat követhetne el, hol egyik, hol másik tényerről kapna
be egy-két falatot, beleinna a poharakba, italt öntene a nők ruhakivágá-
sába, megtapogatná őket, éppen csak sem az ízeket, sem a testek tapin-

tását nem érezné, látna és hallana csak, ezért döbbenne rá, hogy visszahozhatatlanul kimaradt valamiből, de arra is gondolhatna, hogy mégiscsak jobb, hogy tiszta maradt, ellentétes érzések közt hanyódná, végül is kioltaná tulajdon öntudatát, újra élettelen szoborrá válna. Vagy akár beszélhetne is így láthatatlanul, mondhatna valami olyasmit, hogy ez azért mégsem megy így, elvtársak, túl sok életvidámsággal csináljátok, pedig talán nem ártana egy kis puritánságot is belevinni ebbe a mi szocializmusunkba, túlozni persze nem akarok, szó sincs holmi aszkézisről, de azért az étvágyatok egy részét, no meg a fél heréteket feláldozhatnátok a haladás oltárán... a jelenlévők egyszer-kétszer megütközve ütnék föl a fejüket, keresnék a láthatatlan hangforrást, de aztán legyintenének, nyilván túl sokat ittak már... Talán csakugyan érdekes lett volna ez a megoldás... De volt egy másfajta elképzelésem is a keretről — ehhez egy öreg borbély szolgáltatta az ötletet. Még odahaza szülővárosomban ismertem, egyszer arról mesélt, hogyan úszta meg a háborút, közvetlenül a felszabadulás után, éppen a fináléba került be, a szerémségi frontra vezényelték, és semmi kedve se volt az utolsó között meghalni; „hullottak az emberek, mint a legyek”, mesélte, ahányszor csak névsorolvasásra került sor, mindig akadt újabb hiányzó; ez a névsorolvasás egészen kezdetleges módon történt, a jelentkezők neve mellé vízszintes vonás, az elesettek vagy eltűntek mellé kereszt, ezt használta ki az én borbélmesterem, több bátorsága volt a csaláshoz, mint a halálhoz, őrségen volt éppen a parancsnoki sátor közelében, a parancsnok meg „inspiciálni” ment, a tábor különböző pontjain felállított őrszemeket ellenőrizni, a borbély meg szép csendesen belopózott a sátorba, megtalálta a névsort, áthúzta a neve melletti vízszintes vonást, heteken keresztül bujkált, erdőkben, folyóparti füzesekben, elhagyott tanyákra vette be magát, odahaza a padláson rejtőzködött, felesége hónapokon át titokban hordta föl neki az ennalvaló, amíg csak a háború befejeztével valamennyi katonaszökevény kegyelmet nem kapott; mindössze a listahamisítást, ezt a plusz-mínusz játékokat akartam fölhasználni az egészből, bizonyos értelemben fordítva, mint ahogy történt, mondjuk elkezdek egy karrier-regényt, hősöm pályafutása még a háború előtt venné kezdetét, mozgalmi munka meg ilyesmi, aztán harc a megszállók ellen, ütközet, golyó, végül a szobor talapzata, hősöm bronzba öntve folytatja utóéletét, kész, látszólag vége, ám ekkor közbelép a sors vagy a gondviselés, ahogy tetszik, vissza az egész, tulvilági radirgumi, kítörli a keresztet a Hős neve mellől, a kérdéses golyó tíz centivel odébb sűvít el, valaki mást talál, esetleg éppen a „Nagy szülöttel”, ily módon a szobortalapzatra is a Nagy szülött kerülne, az egyre tekintélyesebb pozíciók sora, egészen a miniszteri bársonyszékig viszont a Hősnek jutna, vagyis a Nagy szülöttből Hős lenne, a Hősből pedig Nagy szülött, minden a véletlenül múlik, csak a személyek cserélődnének föl, a szerepek változatlanok maradnának, egészen érdekes „lehetőség-regény” kerekedhetett volna ebből, à la Max Frisch, feltételes módban megírva, ehhez kellett volna a szobor, nem akartam különben okvetlenül ragaszkodni a harcos nemzedékhez, miért is, végeredményben itt van a mi nemzedékünk, a funkciók egy tekintélyes részét már ennek képviselői töltik be, számunkra már kikaparták a gesztenyét, semmivel sem vagyunk jobbak náluk, ők legalább egyszer kockára tettek mindent, éppen csak a fonal kedvéért lett volna rájuk szükségem, hogy valamire felfűzőget-

hessem a feljegyzetteket. Egyelőre azonban még kiegészíteni szerettem volna őket, olyan helyzetbe kerülni, hogy jobban betekinthessek a különböző klikek kártyáiba, tisztábban lássam a frontok állását, arra is gondoltam, hogy közéletileg kellene jobban aktivizálódni, karriert csinálni, s amikor úgy érzem, hogy elég tisztán látok már, szépen olajra lépni, visszavonulni és megírni a regényt; persze így is más állást kell keresnem majd, elhagyni a Várost, lehetőleg még a könyv megjelenése előtt, különben életemet alighanem pokollá tennék... Lehet, hogy gyógyáság, de a környezetet még így is meg akartam változtatni kissé: a regénybeli város mondjuk nem folyóparton terülne el, inkább egy tavacska mellett, talán kisebb hegyek is lehetnének a közelben, vagy dombok inkább, a városháza két kissé komikus hegyes tornyocskáját eltüntetném, teljesen torony nélküli épületnek írnám le, de lehetne akár három tornya is, szecessziós stílus helyett mondjuk neoklasszikus stílusban építeném föl, bejáratánál dór, jón vagy korinthuszi oszlopsorral, tudomásom szerint ilyen városháza nincs is ezen a tájon, de azért lehetne neogót vagy neobarokk stílusú is, ugyanezt tenném a szereplőkkel is, az eredetileg kővér figurákat lefogyasztanám, a soványakat föl hizlalnám, megnyújtanám az alacsonyakat, és összezsugorítanám a magasakat, fő, hogy „minden hasonló az élőkkel csak véletlen lehet”; arra is gondoltam, hogy legjobb lenne, ha a szülővárossal gyúrnám egybe a Várost, ilyenformán múltja is lehetne, szülővárosom múltját ugyanis sokkal jobban ismerem, no meg a gyerekkoromból is felvonultathatnék számos érdekes figurát, az öreg Székely doktort, Vámosnét, Vilma nénit, Fazekasékat, Bödör Antit, a falujában együtt töltött nyarakat, mindezekelőtt pedig a nagyapámat, igen, a nagyapámat, meg néhányat a tanáraink közül, például az öreg Szedlacseket, tíz évvel lehetett fiatalabb a nagyapámnál, nyugdíjából kotorták elő a felszabadulás után, erősen nagyothallott, különösen borús időben, így mindig tudtuk, mikor társalaghatunk fesztelenebbül óra közben, nagyon ideges volt szegény, főleg az hozta ki a sodrából, ha a felelésre szólított tanuló még hibás válaszokat se tudott kinyögni, ilyenkor két ujja közé fogta a gyerek álla alatt a bőrt, és alaposan megrángatta, „Fiam, mondd, hülye vagy?”, kérdezte közben fogát összeszorítva, sose tartoztam az áldozatai közé, pedig titokban szerettem volna egy kicsit, csak hogy azt mondhassam: „Igen, tanár úr kérem, én hülye vagyok”, kíváncsi lettem volna, hogyan reagál erre. Számtalan ilyen apró részletet tároltam magamban, de voltak ennél fontosabbak is, például az a történelmivé vált nyilvános kivégzés a megszállás alatt, ami később a hatodikos olvasókönyvünkbe is bekerült, emlékszem, ott az állt, hogy a halálra ítélték egyike „hangosan éltette a szabadságot”, de én beszéltem egyszer egy szemtanúval, igen, az áldozatok szerinte is keményen tartották magukat, csak hogy közvetlenül az akasztófák mellett szájhoz illesztett hangszerrel egy csapat trombitás állt, nem értem, mire jó megcsonkítani a dolgok teljességét, teljes bizonyultság kell, nem holmi frázislegenda, de nem is valamiféle költői párlat, ami lehet varázsos, lenyűgöző, végső fokon azonban mégiscsak buborék, minél több oldalról megmutatni a dolgokat, így akartam ábrázolni a világot, amelyben élek, nem azért, mert szeretem, hanem mert ez van, ezt kell szeretni, éppen csak a tiszteltlen és satirikus hangvétel no meg a deheroizálás kedvéért voltam kész a teljességből is lecsípni egy darabkát, elvégre vagy deheroizálás, vagy kalaposinas, enél-

kül ma lehetetlen regényt írni, lehetetlen megbocsátani a hősiességnek, hogy egyeseket nem szellemi kiválóságuk folytán emel a többiek fölé, semmit se gyűlölök úgy, mint a butaságot, főleg, ha nagyképű, önelégült, társadalmi pozícióval megtoldott butaságról van szó... Rengeteget gondolok a butaságra, talán kórosan is sokat, régebben kétszer is nekifogtam egy regénynek, amely a butaságról szólt volna, olyan képzeletbeli társadalomról, amelyben sikerült megoldani a butaság teljes elnyomását, valahogy úgy képzeltem el, hogy ebben a világban mindenki tökéletesen szellemi adottságainak megfelelően érvényesül, valamiféle kasztrendszer létezett volna itt, de a magasabb intelligencia-kategóriákba soroltaknak persze eszébe se jutott volna kizsákmányolni az alacsonyabb kasztokba tartozókat, ezeknek éppen csak a közügyekbe lett volna kevesebb beleszólásuk, a tökéletes szelekció és a megfelelő nevelés folytán azonban ezek ilyesmire nem is tartottak volna igényt, éppen az lett volna utópisztikus társadalmam nevelési csúcseredménye, hogy képes lett volna ostoba embereket szerénnyé sőt alázatossá formálni; ennek illusztrálására egyszer leírtam az alacsonyabb kategóriákba sorolt gyermekek iskolájának egy napját, amikor a tanfelügyelő ellenőrzi az oktatást, belép az egyik tanterembe, „Na kedveseim, mondjátok meg nekem, milyen gyermekek vagytok ti?“, a kicsik pedig öntudatosan, kórusban, boldog mosollyal válaszolnak: „Mi buta gyermekek vagyunk!“, „Nagyon helyes“, mondja a tanfelügyelő bácsi, aztán: „Milyen a jó buta gyermek?“, „A jó buta gyermek szófogadó, engedelmes és tiszteli az okosabbakat“, „No akkor talán még azt is megtudjátok mondani nekem, hogy mi végett vagytok a világon?“, kérdezi erre a tanfelügyelő széles mosollyal, mire a kórus: „Tudjuk, tudjuk! Avégett, hogy az okos embereket dicsőítsük és őket szolgáljuk!“, „Nagyszerű, nagyszerű!“ lelkendezik a tanfelügyelő, „Ahhoz képest, hogy buták vagytok, nem is vagytok annyira buták“. Leírtam aztán egy különleges lelkigyakorlatot is, amelynek során a „buta gyermekeknek“ okosabb társaik gúnyos, csipkelődő megjegyzéseit kellett volna elviselniük, anélkül, hogy azt fizikailag megtorolhatnák, az egyedüli lehetőség a szellemes visszavágás lett volna; vagyis éppen az, amire adottságaik folytán képtelenek; egymás után sorakoztak füzetemben az efféle részletek, éppen csak logikus rendszerben összefogni nem tudtam őket, s ami leginkább elkésértett, képtelen voltam bizonyítani, hogy egy ilyen világ jó világ lenne, írás közben mindig önmaga ellentétébe fordult, alapvető elképzelésem paródiája lett, regényem „okos“ szereplői rendre hülyék lettek, időnként meg éppen azon kaptam magam, hogy részvétet érzek buta hőseim iránt, amit, ha erőszakkal igyekeztem elnyomni magamban, valahogy furcsán keserű lett a szám. Különösen azután éreztem ezt a kellemetlenül bántó szájízt, hogy megírtam azt a részletet, amelyben arról esik szó, hogy az államokban korlátlanul uralkodó „Szuperintelligensek klubja“ székházán ott a felirat: „Kutyáknak és ostobáknak tilos a bemenet!“, sőt rossz közérzetemen még az sem enyhített, hogy később megváltoztattam a felíratot: „Felkérjük kedves gyengébb szellemi képességű polgártársainkat, hogy irántunk érzet tiszteletüket kívülmaradásukkal juttassák kifejezésre“; legfőképpen az zavart, hogy hamar rájöttem, írásomban tulajdonképpen a magam agresszív indulatait élem ki, azokat, amelyek naponta gyülemlettek föl bennem, erre viszont éppen elég ok volt, egyszer például összekaptunk H.-val az egyik tantestületi ülésen, iskolánk ugyanis ka-

pott egy bizonyos összeget a Tartománytól magyar könyvek vásárlására, H. mégis azt indítványozta, hogy felezzük meg a pénzt a két tagozat között, s amikor ez ellen tiltakoztam, kijelentette, hogy nacionalista vagyok, mire én feltettem a kérdést, hogy ugyan miért vagyok nacionalista, amikor csak azt védelmezem, ami jogosan a mi tagozatunkat illeti, a napnál is világosabb eset volt, mégis vagy tíz percen át beszéltem, igyekeztem előre lelőni még azokat az érveket is, amelyek H.-nak még megfeszített agymunkával se jutottak volna eszébe, H. azonban a végén mégis megjegyezte, hogy „tudom én, amit tudok”; láthatólag a maga igazáról meggyőződve mondta ezt, s többek arcán is látszott, hogy neki adnak igazat, egyszóval ilyenkor képtelenség nem arra gondolni, hogy mennyivel egyszerűbb lenne minden, ha olyanok, mint H., eleve nem szólhatnának bele semmibe, nevelő se lehetne belőlük, s mi mást tehetnék ilyenkor, mint hogy kiírom magamból a dühömet... úgy látszik azonban, lehetetlen egyértelműen és fenntartás nélkül gyűlölni a butaságot, ha az ember nem akarja szadistának érezni magát, különösen, ha tudja, hogy gátlásaink, elfojtott ösztöneink, szorongásaink, vereségeink, meg nem valósított álmaink mintegy a gondolkodás salakjaként csapódnak ki bennünk, hogy még a nehéz felfogás mögött is sokszor félelmünk, önbizalmunk hiánya húzódik meg, vagyis minden egyes butaság egyedi köreset, külön szerkezeti fölépítése van, ezért tudom szólni is a butaságot, ahogyan Török Jutkát is csak szántam inkább...

Pedig talán buta sem volt, legalábbis nem abban az értelemben, ahogyan én használom a szót, inkább csak tehetségtelen, a legtöbb tantárgyban átlagosan, a matematikában pedig kétségbeejtően és végzetesen, és hát a „matek” nekem is sebezhető oldalam volt valamikor, talán az egyetlen, ami komolyan megizzasztott a tantárgyak közül, végigcsináltam persze, a gimiben kétszer is sikerrel javítottam belőle, csakhogy bizonyos ponton túl sohasem értettem igazán, csupán tudomásul vettem a szabályokat, becsületesen hozzájuk igazodva igyekeztem megoldani a feladatokat, többé-kevésbé türehető eredménnyel, ám ettől kezdve ellen-szenves lett számomra ez az egész tudomány, bosszantott, hogy *el kell hinned*, amire tanítottak, nincs lehetőségem töprengeni rajta, kételkedve vagy vitatkozva megérteni, mint a történelmet, a filozófiát, a biológiát, sőt egészen kicsit még a fizikát is... Török Jutkánál persze szó sem volt efféle „értési igényről”, nem hiszem, hogy Jutka bármit is érteni akart volna, inkább csak azt akarta, hogy ne kelljen értenie semmit, egyszerűen élni akart, viszont a „nemértése” kétségtelenül hasonlított az enyémhez, éppen csap előbb következett be, valószínűleg már a pozitív és negatív számoknál, aligha értette, hogy elvenni, ami nincs, ugyanannyi, mint hozzáadni azt, ami van, de hajlamos volt a látszólagos szótévesztésre is, ami tulajdonképpen belső bizonytalanságával függött össze, nyelvtanórákon is „szépen” megmutatkozott ez, főleg elemzés közben, gyakran észrevettem, hogy nyelvén már ott a helyes válasz, mondjuk „melléknév”, aztán mégis főnév vagy határozószó lett belőle, gyakran éppen azt mondta ki, amit előzőleg mint helytelent elvetett, mintha nem hitte volna, hogy képes helyesen válaszolni, s ezért gondolta úgy, hogy jobb, ha az ellenkezőjét mondja annak, amit mondani akart, talán ezért szurkoltam neki annyira a javítóján... jól emlékszem rá, amint görcsösen szorongatja a krétát tövig lerágott körmű ujjai között, lapadhattak is hozzá, bizonyára izzadt a tenyere, keze minduntalan megállt

a levegőben, néha kétségbeesetten hosszú másodpercekre vagy talán percekre, a vége felé is csak hosszas töprengés után írta oda a mínuszt, azt az álnok előjelet, amely mindig kész volt megtréfálni és ellene fordulni, most se lehetett tudni még, nem lesz-e plusz belőle a végén, tétovázó keze baljósan készült visszatérni ugyanarra a pontra, ezért szisszenetem föl, azután, hogy lopva Fekete Lacira pillantottam, csupán a teljes bizonyosság kedvéért, mivel a feladat annyira egyszerű volt, hogy még én is követni tudtam (bár nem emlékszem, hogy amióta leérettségiztem, a négy alaplátszóval kívül bármi egyéb számítás is végeztem volna, s a bizottság harmadik tagja, Dániel Magda történelemtanár nő valószínűleg ugyanígy volt ezzel), Laci arcán mentegetőzéssel vegyes sajnálkozás tükröződött, afféle „hát akkor igazán nincs más hátra...”, ekkor hangzott föl a szisszenésem, fájdalmasan, mintha belém nyilallott volna valami, a 'kimondani készült „plusz” Jutkában maradt, keze is megállt, de mint aki nem érti, miről van szó, felénk fordult, ezért tettem egy amolyan „hózzá ne nyúlj, az istenért!”-kézmozdulatot, miközben szerettem volna hangosan felnyögni vagy talán nevetni is ezen a tábla előtti drámán, de csak az ajkamat haraptam be, „Ja persze”, kapcsolt végre Jutka hangosan, ami még nyilvánvalóbbá tette különben is szemérmetlen sűgűsömöt, a javító most már formális, de kellő komolysággal végigcsinált szertartásnak se felelt meg, „Ja persze”, érdekes mennyire tisztán hallok ezt az ijedt-hülye kis ráébredést, de még a ruhájára is emlékszem, rózsaszínű volt, azaz krémszínű, nagyon sűrű apró piros kockákból álló mintázattal, messzebből látszott csak rózsaszínűnek, ha valaki másnap megkérdezi, milyen ruhában volt Török Jutka a javítón, valószínűleg rámordulok, hogy lehet ilyen hülyeséget kérdezni, s mégis... A mínusz végül is maradt, most már csak az volt a kérdés, nem felejtette-e el közben magát a számot, pár pillanatig valóban úgy tűnt, elkallódott valahol kicsit mindig zavaros agytekervényeinek áramkör-gubancában, aztán mégis a helyére került a világmegváltó végeredmény, $X = -35$, végre! Fekete Laci legszívesebben talán égnék emelt karokkal hangosan kiáltotta volna, hogy „Hála annak a magasságosnak!”, vele is együtt éreztem, talán ő szenvedett leginkább valamennyiünk közül, tapasztalatból tudom, milyen borzalmas, ha valaki olyasmit nem ért, amiről úgy érezzük, hogy lehetetlen nem érteni, érthetetlen az érthetelensége, ugyanolyan érthetetlen, mint amilyen Török Jutka egész esete lett a számomra később...

Hiába tudtam, hogy a vizsga miatt. Amiért a javítót nyolcadikban sem sikerült elkerülnie...

Elege van, írta a levélben, nem akar matematikát tanulni többé, egész litániát írt, mint aki haladékot keres, pár percet még a pillanat előtt, de talán mégis az anyját akarta büntetni inkább, feltehetőleg a mostohaapjára volt féltékeny, akinek kedvéért az anyja itt hagyta, egyedül a matekkal (az asszonyt is alighanem a féltékenység kergette ki a férje után, Düsseldorfba, öt évvel idősebb nála), tulajdonképpen az egyik okot sem értem, más viszont nincs, csak a matek és az anyja elmenetele, megvizsgálták, szűz volt, többen látták ugyan a parkban valami sráccal, meg hát ez is a hivatalos vizsgálathoz tartozott... hiába igyekeztem összerakni magamban Török Jutka halálának képletét, olyan világosan és egyértelműen, hogy meg is írhassem, pedig én belülről szerettem volna ábrázolni Jutkát, pontról pontra követni a gondolatmenetét egé-

szen a halál pillanatáig... úgy látszik, túl normális, túl racionális vagyok hozzá; persze megírhattam volna „kívülről” is, Jutkát homályban hagyva, olyképpen, hogy ki a felelős?, én is, te is, ő is, aztán jöhetett volna a tamulság, „mindannyian felelősek vagyunk”, már ahogy ez gyakran szokás, csakhát Jutkához senki se volt rosszabb, mint azokhoz, akik nem lettek öngyilkosok, a közvélemény is meglehetősen megosztott, egyesek Jutka szüleit hibáztatták, mások bennünket, pedagógusokat, pedig Jutka talán magában hordozta tettetét, ha nem ezért teszi, nyilván valami más taszítja át a senkiföldjén, s ha nem akkor, hát később, vagy a jövőben, ha élne még... Szívesen hittük volna ezt, többen is a tantestületből, mindannyiunkat alaposan földült az eset, kiforgatott a hétköznapjainkból, komolyságot fagyasztott az arcunkra, szokatlan, nyomasztó csend ült meg a tanárit azokban a napokban, ha beszélünk, róla folyt a szó, még a pénz körüli örökös marakodások, a nacionalista torzsalkodások és a különböző kollegiális szerelmi ügyecskék is mintha jégre kerültek volna, egyeseknél talán képmutatásból, mégis azt hiszem, többen voltunk, akik úgy éreztük, hogy a fene egye meg, elvégre embereket formálunk, talán komolyabban kellene felfogni a dolgokat, kissé még mintha dühöse is lettünk volna Jutkára, amiért így elrontotta a tanév végét, talán még sértődöttek is egy kicsit, az öngyilkosság valahogy mindig arculesapása az élőknek, számtalanszor gondoltam már ezt, alighanem ott a sírnál is, mögöttem az osztállyal, Jutka anyja az utolsó percben érkezett haza, hogy megcsinálja a maga nagyjelenetét, valószínűleg őszintén, elvégre mégiscsak anya volt, legszívesebben befogtam volna a fülemet... Na ennek is vége, gondoltam aztán, valami hihetetlen megkönnyebbüléssel hagytam magam mögött a sokfelé gazzal felvert, nemegyszer kibillent ferde sírköveket, akkor láttam először a temetőt, amióta a Városban vagyok, halottam nincs itt, de odahaza is, nem tudom, hogy felnőttkoromban mikor is jártam kinn, nincs érzékem a halotti kultuszhoz, aki számított, arra anélkül is gondolni tudok, hogy a porhüvelyé közelében lennék, gyerekkoromban érdekelt csak a temető, tetszettek a keresztek, a giccses angyalok, megbámultam a stációk képeit, elolvastam alattuk a feliratot, „Jézus először roskad össze a kereszti alatt” stb., még óvodás koromban egyszer két nagyobbacska kislánnyal voltam kinn, egyikük hozzátartozójának sírját hozták rendbe, meglocsolták a virágokat, felkapálták körülöttük a földet, sőt lemosták a sírkövet, „Itt mossad még, Ilonka, nézd milyen retkes”, Ilonka meg ledisznozta a másikat, akit már nem tudom, hogy hívtak, szerinte egy sírköre nem illett azt mondani, hogy „retkes”... tegnap se a temetőbe indultam, csupán egyedül szerettem volna lenni a korábbi viharosan végződő kerge nap után. Ezért indultam el a Város széle felé, előző esti hülyén lelkes, mindennel szakító hangulatomnak nyoma se volt már, de elkeseredett se voltam, egyszerűen csak rendezni szerettem volna a gondolataimat, a mind falusiasabb utcákon változó intenzitással csapott orromba a disznóól- és istállószag, helyenként keveredett csak a csatornák bűzével, piano, moderato, forte, fortissimo, valóságos szag-szimfónia, „Bűz”, félig-meddig tréfából gondoltam többször is, hogy regényemnek a Városról talán ezt a címet adnám, kifejező és szimbolikus, később az öreg népkerten át vezető útra tértem, reméltem, hogy megszabadulok a szagoktól, itt viszont a zaj volt elviselhetetlen, robogók és motorkerékpárok száguldoztak életveszélyesen, kamasz legénykéek élvezték a sebességet, egyesek még a

hangtompítót is kiszedték a kipufogócsőből, tegyen vattát a fülébe, aki- nek nem tetszik, és mars az utamból, főleg azért utalom az ilyesmit, mert a primitív érkultusz és az agresszív ösztönök kielési lehetőségét jelenti, külön története van ennek a fékevesztett motorozásnak a park- ban, eleinte csak úgy illegálisan folyt, aztán a városatyáknak az jutott eszébe, hogy alakítsák át a parkot holmi közlekedési gyakorlótérre, ahol az iskolásokat a forgalmi szabályokra oktadják, kibetonozták az utakat, jelzőtáblákat állítottak, többnek hamarosan lába kelt, erejüket fitogtató suhancok még a tartóoszlopok közül is kidöntöttek néhányat, a közle- kedés oktatásáról pedig szó sincs, csupán a korábbi állapot törvényesi- tését jelenti az egész, no meg a „rekreációs központ” egyfajta előlegét, a városrendészeti terv szerint ugyanis a parkot kibővítenék, a „gyakor- lóter” ilyenformán valami nagyobb „objektum” része lenne, sportpályák, nyári színpad, vendéglő stb., így talán még volna is teteje az egésznek, a rekreációs központot azonban egyelőre nem kreálják, hiányzik hozzá a pénz, mindössze a motorok kreálják a lármát és a benzinbűzt, főleg ilyenkor vasárnap, rajtuk kívül csak a légpuskások működnek még, alig van már madár a parkban, örültem, amikor a végére értem... Török Jutkára talán még akkor sem gondoltam, amikor a rácskerítés mögül elővillanó keresztderdőt megpillantottam, alighanem csak azért mentem be, mert valahogy temetkezős hangulatban voltam, főleg a regényemet temettem, meg egy kicsit mindent, az „egészet” is, odabent jutott csak eszembe, hogy megkeresem a sírját, szembe kell néznem Török Jutkával, szemmi okom rá, hogy ne merjek vele szembenézni, elég soká találtam meg, közben sírkövet kapott, fényképéről rá se ismertem volna, csak az alatta lévő névről tudtam, hogy Török Jutka néz rám, „Örökké gyá- szolják szerető szülei és testvérje”, egyszerre mintha belém szúrtak volna, na persze, a szülei nyilván így írták föl egy papírra, a kőfaragó meg talán nem is tud magyarul, szörnyen zavar az ilyesmi, nemcsak írás- ban, hanem szóban is, sohasem a nyelvjárás vagy tájnyelvi szavak, ha- nem az efféle ficamok, emlékszem, amikor Póregyházán a műkedvelőim- mel kinlódtam, mennyire böszített, hogy egyik szereplőm „savanyú” he- lyett következetesen így mondta, „savanya”, fékezni kellett magamat, hogy le ne gorombítsam, lehet, hogy nemcsak azért is, mert a magyar nyelv felkent papjának érzem magam, hanem azért is, mert engem so- hase kellett leszoktatni az ilyesmiről, gyanús dolog ez kissé, na igen, már a Fazekas gyerekek is megmondták, meg mások is, mindjárt az elején, még negyvenöt nyarán, amikor végeláthatatlan sorokban vonul- tak át szülővárosomon a katonák. Talán egy héten át vagy még tovább is tartott ez a vonulás, többnyire gyalogosan vagy szekéren, kis gubancos lovaikból ezúttal már nem sokat láttunk, nagyrészüik megnőtt, szőrük kifényesedett, valóságos ló-népvándorlás indult meg kelet felé, az első napokban örökös harangzúgás verte föl a csendet, valahányszor egy-egy csapatotest átvonult, megszólaltak a tomyok, de később, hogy a csapatok- nak nem akart vége lenni, úgy látszik, megunták, egy délután viszont katonazenekar állt a főtéren, harsogtak az indulók, „Drága föld szülő- hazádnak földje”, így valahogy kezdődik az egyik induló magyar szö- vege, éppen elégszer hallottam később a pesti adón, azután, hogy a rá- diónkat visszakaptuk, a dallam első sora különben a moszkvai rádió szünetjele, de játszottak egy másik ismert melódiát is, egy-két sortöre- dék ennek a magyar szövegéből is megragadt bennem, „...lelkünkben

tűzpirosan izzik a fény”, aztán „éljen a...” már nem tudom micsoda, mindenesetre úgy végződik, hogy „az emberiség jobb napja kél”, régi forradalmi induló, azt hiszem, még a polgárháború idejéből, érdekes, hogy a jó, harcias ritmusú indulók mindig földobnak egy kicsit, de azért iskoláskoromban, meg később katonaként is, valahányszor fel kellett vonulnom, mindig az járt a fejemben, hogy mi lenne, ha váratlanul hülyén ugrálni kezdenék, vagy nevetségesen csámpásan lépkednék, minden ünnepélyes vagy fennkölt esemény rögtön kiváltja belőlem a sóvárgást valami nevetséges dolog iránt, így kívánja az arányérzékem, csak semmi himnusz, zászló vagy kitüntetés, gyerekeknek való az ilyesmi, szellemileg felnőtt ember ezek nélkül is tudja, miért kell és érdemes lelkesedni, vagy ha nem, hát aligha csinnadrattákból vagy tarka rongyokból fogja megtudni, vagy hogy csillogó érmekkel pitykézik ki valaki mellét; persze akkor még bámész tisztelettel néztem a menetelőket, meg egy kis félelemmel is, bár tudtam, hogy nem léphetnek ki a sorból, s hát engem nem bántottak még októberben sem, pedig akkor a pincénkben forrt a bor, itták a rámpást, pálinkát is találtak, kristálycukor ropogott a szőnyegen a bakancsuk alatt, parázna ujjak lyuggatták át a lekvárosüvegek celofánját, „Doktor, doktor!”, rohant kezében a szekrényből előkerült lázmérővel egyikük egy Aesculap-jelzéses társa után, egy másik az ébresztőóránkat vágta földhöz, mert nem fért a zsebébe, ettől kezdve az oldalára fordítva járt csak, több óra nem is maradt a házban, elveszítettem és riadtan futkostam közöttük, úgy éreztem magam, mint Gulliver az óriások földjén... De az a kettő ezekben az indulós-harangozós napokban egészen békésnek látszott, mégis pityeregve jelentettem érkezésüket anyámnak, apám nem volt otthon, „szupa, szupa” mutogattak a tűzhelyen álló lábasra, de megelégedtek szalonnával és kolbásszal is, délelőtt tíz körül lehetett, a zsebükből előszedett tojásokat nyersen itták meg, fejüket hátrahajtva csúszatták le a torkukon; eleinte tisztos távolból néztem őket, később közelebb merészkedtem, egy ideig szótlánul ettek, megítélésem szerint mérhetetlenül sokat és soká, aztán az egyik körülhordozta tekintetét a konyhában, mintegy végigtapogatta a falakat és a kissé már kopott bútorokat, egészen fiatal gyerekember volt, „Burzsuj?”, fordult kérdő tekintettel a másik felé. „Burzsuj”, mondta amaz jóváhagyólag, kissé elbiggyesztett szájjal, valamivel idősebbnek látszott, fején kötést viselt, hangjában nyoma sem volt az ellenséges indulatnak, csakhogy bennem újra fölmerült az apámra meredő fegyvercső képe, az üresen kattogtatott ravasz, s a sokkal ellenségesebb hang: „Ti burzsuj!”, apám mesélte később, hogy csodálatosképpen nem félt (én is csak úgy bámultam az egészre, mint valami valószínűtlen látomásra), utólag lett csak melege, mikor már vége volt, talán a szememben is tükröződhetett valami ebből a még elevenen élő képből, mert a bekötözött fejű kicsit ugratva, de barátságosan rám mosolygott: „Málenyikij burzsuj”, mondta, azt hiszem többször is egymás után. „Nyet burzsuj”, mondtam neki kissé talán dacosan, mire a katona nevetett, „Tak, tak, ti burzsuj”, ismételte cinkosan rám hunyorítva, jó néhányszor, mivel én is konokul hajtogattam a magam „Nyet burzsuj”-át, amíg csak sirni nem kezdtem, félelem és tehetetlen düh fojtogatott, a katona csodálkozva rám nézett, s valami olyat mondott, hogy ugyan mit bögök, burzsuj vagyok, de azért nincs okom félni („Pacsemu hnikajes? Ti burzsuj, no tyibé nyicsevo bajacca”, így valahogy, oroszul is tanultunk később az iskolában), aztán megve-

regette az arcomat, erre lenyeltem a könnyöket, és nem szóltam hozzá többet. De mikor elmentek, a bekötözött fejű nevetve felém intett: „Daszvidányija moj málenykij burzsuj...”, egyszóval megmondták, ám burzsujnak nemcsak születni lehet, azzá is lehet válni, burzsujabbá a született burzsujoknál, erről is szó esett volna a regényemben, könyörtelenül le akartam festeni azokat a burzsujokat, akik inkább azzá lettek, mint annak születtek, de aztán már kis burzsujokat nemzettek és születtek, könyörtelenül le akartam festeni őket...

Éppen csak minek? Mire jó? Kinek használ?

Gyakran kérdeztem magamtól ezt, valahányszor a regényemen rágódtam, azt hiszem, ott a póregyházi kocsmasztal mellett is erre gondoltam, miközben Dér Sanyira várva türelmetlenül pergettem ujjaim közt a noteszlapokat, ugyan mit ér, ha regényt írok a valóságunkról, egy szemernyivel se többet, mintha arról írok utópiát, hogy a hülyöket el kell nyomni, még ha sikerül is, kiadják, megkapom érte a honoráriumot, s ráadásul még kedvező kritikát is, néhányan talán el is olvassák... Hát aztán? Mi változik? Semmivel se több, mintha értekezleteken vagy üléseken szólok fel, vagy a lapokba írok, ezeregyedszer írom meg ugyanazt, amit már ezerszer megírtak, persze lehet, hogy nem vagyok igazi művész, illetve nemcsak lehet, hanem tudom, mert egy igazi művész nem gondol erre, nem érdekli a gyakorlati eredmény, csak a művészet, persze a művészet az egészen más, a művészet az... az... izé... szóval a művészet is csak egy nagy izé, nem tartozom azok közé, akik áhitattal ejtik ki ezt a szót, ilyen szó nincs is, viszont az igazi művészet a mondánivaló feszegeti belülről, könnyítene kell magán, megtisztulni, mert ez a katarzis ugyebár, a lélek hashajtója, fő, hogy leohadjon a puffedség, még ha nem is használ vele az ember senkinek, legfeljebb magának, már a jó öreg Arisztotelész is tudta ezt, végeredményben a katarzis sem egyéb dumánál, és a дума mindig дума marad, művészi formában és nyomtatásban is, ezt még Arisztotelész se cáfolhatta volna meg, még a szivarozó öreg se, pedig ő korunk Arisztotelésze volt, дума csak dumát szül, itt nálunk legalábbis, dumába fullad itt minden, még a дума ellen is dumával küzdünk, árad a дума vize, elfolyik a Fekete-tengerbe, vagy a Holt-tengerbe inkább, no de sebjá, amíg kis csólnakom a dumán ringatoz, a kék dumán, ... könnyű kis csónakok ringanak a kék dumán, kecsesen elegánsan, takaros, hatszobás kis vikendházak előtt kötnek ki, feltároló ajtajú Mercedesek, Citroënek, Austinok előtt, hazánk legnagyobb folyója a дума, széles a дума, keskeny a partja, nincs olyan legény, ki átugorja, pedig át kell ugranom valahogy, komáromi kisleány, vigyél által a dumán, vigyél által és altass el a túlsó partján, ringass el szépen, mert mintha szivemből folyt volna tova, zavaros, bölcs és nagy volt a дума, olyan nagy, hogy mindig csak a dumáról fúj a szél, szegény embert mindig ér... egészen érdekes játék ez, többféleképpen is variálható, várjunk csak, azt hiszem, van úgy is, hogy akármerről fúj a szél, mindennél csak minket ér... meg hogy szegény ember útra kél... útra kél... ra kél... rak él... rak és él, él és rak... rakja belétek, mondja és útra kél, hogy rakja bele a dumátokba... tokba.. tokba kell rakni a dumát... má... má... má... má... má... má... marhaság, mondja Bödör Anti, de csakugyan, öregem, marhaság ha nem kelsz útra, ilyen alkalmat elszalasztani, úgyszólván az öledbe hullik egy nagyszorú üzlet, egy jól jövedelmező szállítótársaság, egyre ennek nagy-

szerúségét magyarázza, s közben hadonászik a levéllel, Józsi bácsi leve-
lével, amit a Stolzné komódjáról kapott föl, az orrom előtt lobogtatja,
kiveszi a borítékból, ujjával bökdösi a sorokat, mint aki azt hiszi, kép-
telen vagyok felfogni, miről is szólnak, aztán hajtogatni kezdi a papirost,
boszorkányos ügyességgel, gyakorlott, hajlékony sebészujjai pillanatok
alatt kis papírhajót formálnak belőle, na itt van, kész, utazhatsz, mondja,
és a hajócskát a vízre dobja, valami mólón állunk, most érkezhettünk,
nyilván Anti remek Opeljével, amit már oda-kint vett, s amellyel tavaly
is idehaza járt, nézem a vizet, s rajta a papírhajót, nem tudom, folyó-e
vagy tenger, de kéken hullámszik . . .

Na mire vársz?, kérdezi Anti, szállj be már, az ördögbe is, válaszolni
akarok, olyasmit, hogy dehogyan szállok be, minek, miért, aztán legyin-
tek, a hajón vagyok már, amikor észreveszem, hogy mások is vannak
velem, elég sokan, Horváth Janit ismerem föl közülük, aztán itt van egy
nagy orrú, hosszú arcú fiú is, igen, Balogh Pali, Ottika férje, mégiscsak
emlékszem rá, Ottikát is észreveszem, bosszankodva a parton álló Anti-
hoz fordulok, ezek Németországba mennek, s én nem oda készülök. Egyre
megy, mondja Anti, elmennek, ez a lényeg, nem az, hogy hová, közben
a hajócska motorja megindul alattam, távolodni kezdünk a parttól, Otti-
kára nézek, aki most mellettem áll . . . Igen, mégis, feleli csodálkozó
kérdésemre, hogy még ebben az állapotban is rászánta magát az útra,
aztán a gyerek után érdeklődöm, hogy mikorra várja. Ja persze, mondja
és a szoknyája alá nyúl, valamit kotorászik alatta, pucér csecsemőt szed
elő, teste még nyálkás, büszkén mutatja, mosolyog, na köszönj szépen a
tanár néptársnak, mosolyog a gyerek is, értelmesen néz rám, Guten
Morgen, mondja aztán.

Jó reggelt, kisöcsém.

Guten Morgen.

Jó reggelt. Na mondd szépen: jó reggelt.

Guten Morgen.

Jó reggelt. Érted? Jó reggelt.

Guten Morgen.

Jó reggelt . . . Jó reg-gelt.

Bitte? Was sagen Sie?

Csak azt mondom, hogy magyarul köszönj . . .

Bitte? . . . Verzeihen Sie, aber ich verstehe Sie nicht . . .

Nem a fenét. Ennyit csak értesz magyarul?

Aber wirklich, ich . . .

Beszélg magyarul, az anyád szentségit!

Was sagt er?, fordul az anyjához, én meg elfordulok tőle, különben
megütném, legszívesebben úgy képen teremteném, hogy belerepül a víz-
be, csakhát mégsem üthetek meg egy újszülöttet, inkább a partot nézem,
Bödör Antinak szeretnék integetni, észre is veszem, ott áll és integet,
integet és nevet, röhög, teli torokból, mit röhögsz te hülye?, kiáltanám
feléje, de ekkor már nem is Anti áll ott, hanem Mehmed, teli szájjal
nevet, gúnyosan, fölünyesen, zsebre dugott kézzel, bajusza egészen sét-
nyülök a nevetéstől, valamit kiált is felém, nem értem, mégis tudom,
hogy olyasmit, hogy igen, érti, miért megyek el, nyilván szeretnék meg-
gazdagodni, helyes, nagyon helyes, jól teszem, bár lám, ő idehaza is
meggazdagodott, lehet itthon is, csak érteni kell a módját, dühömben
az öklömet rázom feléje, erre kivesz valamit a zsebéből és felém hajítja,

csak mikor elkapom, veszem észre, hogy egy jókora aranypénz, súlyos aranydukát, dühösen belevágom a vízbe, feléje pillantok, látta-e, mit tettem, hiába keresem a parton állók közt, helyette Hajdú Pistit látom, mellette Dér Sanyit, Sanyi mérhetetlen csodálkozással tekint felém, Pisti magából kikelten, bosszúszomjasan, arcán még mindig tisztán látszik mind az öt ujjam vörös nyoma, Zsuzsa mellette áll, és gyengéden simogatja az ütés helyét, vagy kétszáz méterre vagyok már tőlük, mégis tisztán hallom a hangját, ahogy babusgatva suttogja, szegény drágám, ugye nem fáj már nagyon, befogom a fülem, el is fordulok tőlük, a hullámokat nézem, sirályok repdesnek fölöttük, amott mintha úszna valami vagy inkább valaki, mindössze egy fejet látok csak, s csapkodó karokat, zavarodottan összevissza csapkodókat, úgy látszik, nem tud úszni, nyilván nem, de hát hogyan is tudhatna úszni Török Jutka, egyedül vagyok a csónakban, most veszem csak észre, egészen kis lélekvesztőben hánykolódom, az evezők sehol, kétségbeesetten keresem az evezőket, nem értem, hová tűnhettek, bizonyára beleestek a vízbe, de akkor is, itt kellene úszniuk a felszínen, mindegy, erre most nincs idő, mielőbb el kell érnem Török Jutkát, nem értem, hogyan felejthettem el, hogy a vízre ment, hasra fekszem, megpróbálok kézzel evezni, persze, jobb lenne úszni, hamarabb Jutkához érnék, még mindig látom a kezét, egyre a levegőt markolja, mintha meg akarna kapaszkodni valamiben, csak egy kicsit tarts ki még, Jutka, kiáltom feléje, csak egy kicsit, víz csap a számba, sós tengervíz, a csónak közben eltűnt alólam, sebesen úszom feléje, keze hol eltűnik, hol újra felbukkan, talán még sikerül elkapnom a haját, így tanítják, ez a szabályszerű, óriásit rúgok magamon, méterekkel lendülök előre, még egy ilyen rúgás, csak még egy...

Odakint egy kocsiajtó csapódik. Aztán a gyújtás karcos, csikorgó hangja.

(Folytatjuk)

a szép keresése

a művészet elvesztett távolléte

SCHEMIDT JÚLIA

A művészet önnön funkciója vizsgálatával válik törekvésévé „mindig másért létező” funkciójának megsemmisítése, ám amíg magára irányulásával egyben a külső funkcionális forma állandó jelenlétébe, vagy pedig a tárgyra irányulva egy belső funkcionális fogalmi akadályba ütközik, amíg tehát tart az ellentétes vonzásoknak ez az egyensúlyteremtő állapota, addig ez az állapot funkcionális: ha törekvése önmagára, azaz a tárgy előli elzárkózásra irányul, és célá válik előtte az anyagiságon keresztüli projektálódás kizárása, ennek ellenére azonban csakis az anyagi-ságon keresztül projektálódik, mert hiányzik belőle a képi kifejezési mód elhagyásának aszketikus gesztusa, amely nem szerepeltetné a művészet törekvésének, a dematerializációnak ellenére metafora-szerű funkcionális egységként; vagy ha a kizárólagos tárgyközpontúság megvalósításának szándéka ellenére nem mond le arról a törekvéstről, amelynek teljes hiánya jelenítené csak meg empirikus tényként.

Bár a kifejezés fogalmi és tárgyi létezése közötti ellentétet a tárgy fizikai transzcendentálásával megkísérelték athidalni (Boccioni a tárgy végtelenbe vetítése által, Malevics vizuális négyszögbe helyettesítve a „nem-objektív” érzékenységet), a kifejezés az ellentétes vonzások egyensúlyteremtő állapotaként is alkalmas két ellentétes látás általi egzisztencia-hasadásra, s így az újabb egymással ellentétes művészettelfogások kifejezésmodellje segítségével is működhetnek. E kettős látás következményeként jelenik meg részint az egyedi tulajdonságokkal bíró egyedi dolog empirikus formalizmusa, részint egy új nominalizmus által elképzelt fogalmak (művészet) empirikus létezésének tagadása. A művészetlétezés egyik hagyományos alapkategóriájának, a tartalom és a morfológiai alapú széthúzásával kísérlik meg két ellentétes meghatározásban valóságossá tenni, azaz megszüntetni a fogalom és a tárgy látszólagos és hamis egységét a művészettlétezés vagy csak fogalmi vagy csak morfológiai alapra visszavezethetőségének, redukálhatóságának szemléletével. A képi

kifejezés így vagy csak önmagáért fontos, vagy csak azért, „amit elhagyott”.

Újabban olyan kifejezésmodellek kidolgozását tartják szükségesnek, amelyek vagy a formák fizikai sajátosságainak előhívásaiként vagy a művészet hagyományos képi megjelenítésekhez fűzött gyakorlatának kizárásaként megfelelni hivatottak az ellentétes látásmódok külön-külön követelményeinek, azért is, hogy gyakorlattá váljanak a már hagyományos művészeti formák segítségével kialakított törekvések, de főleg a művészet létezésének valóságossá tételéért, a kifejezés egzisztencia-hasadásának eltüntetéséért és általában a művészetnek azoktól a konvencionális értelmezési rendszerektől való felszabadításáért, amelyek szintén a művészet természetének gátlásaivá lettek.

A formák fizikai sajátosságainak előhívása révén kialakult mesterségesség egyik alaprétege a minden kifejezés produktum voltának irracionális tagadása. Az irracionalitás a tagadások különféle indoklásaiban is jelen van. Például, amikor R. Barthes megállapítja, hogy Loyola, De Sade és Fourier új nyelv által új normákat teremt, voltaképpen még mindig a „kezdetben vala az ige” tételét, a tettként értelmezett igét beszéli át. (Meggyőződésem, hogy egyes dolgokat újra és újra el kell mondani — tehát nem magát az átbeszélést kifogásolom.) A nyelv csak produktuma lehet annak a tapasztalati tevékenységnek, amely szükségessé és indokolttá teszi az elhasználandó „forrásnyelv” felújítását, vagyis azt, hogy egy új „szókészlettel és grammatikával” rendelkezze a produktumot megelőző magatartásformáknak viszonylagosan megfelelően, s már csak produktumként és közvetítőként hathat vissza arra a tapasztalatra, amely a nyelvet ismételten felújíthatja. Vagyis nem állítható, hogy az új nyelv teremt az új normákat, mint ahogyan ennek a fordítottja sem állítható kizárólagosan, mivel mind a nyelv, mind a magatartásformák kialakulása a kettő kölcsönhatása révén történik. A nyelv produktum és közvetítő voltának tagadása elméleti síkon tisztán retorikai fortélyokat, üres logicizmusokat, a mondat szimbolikus logika szerinti ábrázolásának verbális áttételeiből adódó gondolati körforgásokat eredményez, s ezek lehetlenné teszik az új elképzelések szerinti új szabályok kialakulását, azaz magát a metaforikus gondolkodást.

A művészet valóságossá tételének új kísérletei a formák szerepbetöltő lehetőségének irracionális tagadásából, a formák csak külső létezésének feltételezett fix pontjából indulnak ki. Az illuzionisztikus jellegtől csak a valóság alkotórészévé, a külsővé, az önnön létezésének céljává lett forma mentes, mivel a művészet tárgyon kívüli pozíciója, valamint örökös szembehelyezkedése által nyilvánul meg a látszatlétét fenntartó távolság közte és minden külső között, és mélyül el egzisztencia-hasadása. Ezt a távolságot csak a külső bázisba történő visszazuhanás tünteti el teljesen, hogy a fausti elv — a világ szétrombolása, majd művészet általi újjáépítése — helyett a formák szétrombolása és a tiszta formák általi világépítés elve érvényesüljön az új művészetteremtő folyamatban. Hogy ezek a megvalósult feltételek mennyiben válhatnak majd világformáló erőkké, erre csak utopisztikus látomásokból lehet következtetni, egyelőre azonban jelentősebb a kérdés, hogy a külsővé lett formateremtő folyamatokban mennyiben dezilluzionálódik a művészet és alakulnak ki tényleges értékei.

A tárgyak, a tettek és általában az összes dinamizmusok esztétizálása,

önön stílusukban való szemlélete, az a szeretet, amelyet már Rimbaud is érzett a naiv rigmusok és a cégtáblak iránt, nem a művészetet változtatja meg és nem is egy adott praktikus közeget, hanem ennek a látását, azt a látást, amely maga is felszívódik „egy középszintű használat egészébe”. A látás érzékenységre ható — marcusei és horkheimeri — szertartás-változatok és hiperbolikus beszédformák csak egy meghatározott kultúra szimptomájaként minősíthető fenomenológiai közeget aktivizálnak, és így éppen a művészet valósággá tétele, az az eredeti cél tűnik el, amelynek nevében — akárcsak 1968-ban egy párizsi falon: „A művészet halott, ne zabáljátok a hulláját” — Hegel baljós sejtelme után, holtta nyilvánítottatott minden hagyományos művészeti forma.

Az „ellenkultúrát” a praxis megváltoztatásaként meghatározni azt jelenti, hogy nem venni figyelembe az ellenkultúrának főleg a tudat megváltoztatására irányuló fenomenológiai alapú működését: a testmozgások, a torz hangok, a dolgok „átöltöztetésének” szurrealista sminktechnikájával képezett látás-megtévesztő mágikus kör által kiváltott tudatállapottal válik a lázadó „szakadár közösség” is az irracionálisként elvetett külső valóság alkotórészévé. Mind Woodstock zárandokai, mind a „jövőt csak spektrálisan” elképzelő berlini „tupamarók”, mind pedig a városokat eltüntetni szándékozó Rudi Dutschke és Timothy Leary, aki a gyárak előtti fák között bölényeket szeretne látni, vagy a zen-buddhizmus hirdetői — valamennyien a megtévesztő látás apostolai. És éppen a művészet dezilluzionálása szempontjából sikertelenek Roger McGough protest-songjai vagy a szertartásos happeningek, mivel abszorbeálja és eltünteti őket egy, a látványosságokra is már immunis, ésszerűtlen külvilág, amelynek megváltoztatása számukra csupán a másképpen látás fenomenológiai praxisában lehetséges.

A művészet egyensúlya bomlik meg, ha a formakutatás során a külső forma válik a művészet lényegévé a decentralizálódott szubjektum helyén, s ha a művészet nincs birtokában semmilyen disszonancia- és távolságtartó energiának, amely a külsőbe való szétszóródását és neutralizálódását meggátolná. A szembeszállás egy külső szükségszerűséggel, amely például J. L. Borges elbeszéléshőseire még jellemző, a pop számára terhessé lett, és kacér ellenkezéssé csillapodik, hogy végül is stílusát teljes egészében átvegye a reklám, és a „magas” és az „alacsony” kultúra határainak feloldása helyett az alacsonynak minősíthető közép-szinten maradjon — a természetesség pózában.

A formalizálódás, amely először a tárgy központosításának törekvésében nyilvánul meg, később a központosított tárgyat is kimozdítja pusztán formai szemléltetésének helyéről, hogy az a fizikai jelenségek társításának eszközévé legyen.

A tárgy központosítását Reverdy költészetében még az intencionalitás közvetettsége gátolja, és Charles Olson, valamint Jean Follain „objektív” versei a tárggyal szintén csak a projektivitás szintjén való érintkezést, nem pedig neutralizálódott tárgyat jelölnek. A kubisták képein elhelyezett „igazi tárgyak”, Max Ernst fotomontázsai vagy Liechtenstein képregény-másolatai már nem a szubjektum kivetítésében újítottak, hanem egy új tárgyi kontextusban a tárgy „szemantikai törésének”, az előbbi jelentésből való „elidegenítésének” és egy új térbe való transzponálásának céljával. A külső tárgyi kontextusok variálása és a műfajbéli áttételezés (Dino Buzzati sztriptechnikával készült szurrealista regénye)

helyett Oldenburg az anyag immanens tulajdonságának véletlenszerű ritmusait kutatja a tárgy állagának megváltoztatásával, azaz egy adott formának nem megfelelő állagra lőrtető átmásolásával. Így nem az elszigetelt, használaton kívüli „talált tárgyat” szemlélteti, mint Man Ray, hanem a formákhoz kötötten hívja elő az anyag egy-egy tulajdonságát. A fizikai törvények alkalmazása Moholy-Nagy kinetikus szobrain és N. Schöffert cispjein szintén a formák kiegészítőjeként szerepel, de amikor a formák — a különféle világító plasztikák, fényvisszaverési trükkök, mozgó felületek, kombinálható optikai alkotások — csak a fizikai jelenségek asszociálásának eszközeivé válnak, akkor általuk nem az ént vagy a tárgy sémáját kísérlük meg projektálni, hanem a „materia lényegiségeit”. A tárgy így kimozdul pusztán formai szemléltetésének helyéből: az anyag tulajdonságait érzékelteti és nem a felhasznált anyag a tárgy tulajdonságait, mint például Schwitters ready-made-jei. Am függetlenül az új anyagi lényegiségek kutatásától, a strukturált objektum — morfológiai alapjain kívül — mindenben megelőzött, vagyis a tudományok által készen adótnak variálható megjelenítése.

A művészet disszonancia- és távolságtartó energiája megsemmisül abban a gépi zenében is, amely csak a „technikai lánc” végén valóságos (a Gamma 60 komputer műve); vagy Iannis Xenakis — nem beprogramozott harmóniarendszer alapján, nem hangjegységységekre, hanem matematikai változókra vonatkozó szabályok alapján kialakított — stochasztikus zenéjében, Jan Finlay és E. Gomringer szópermutációiban, a lett-rista Debord Guy és I. Isou optimális lelkiállapot kifejezésének szolgálatába állított hangtani formáiban, vagy akár Ted Hughes Orghastjának a legősibb nyelvek fonémáival alkotott tónusokból és hangzatokból álló mesterséges nyelvében.

A különösképpen lépitett és konstituált külső formák nem ornamentális értéként minősítettek, hanem a művészet tényleges — formai tartalmú — létezéséeként és természeteként. A távolságtartó energiák megsemmisítésének következményét, az ezzel járó kockázatot a non-art sohasem vállalta, mivel az eredményt már nemcsak a technológia továbbfejlesztéseként, megújításaként értelmezi, hanem — a Valéry költészetmetodológiája által elindított — „nem-művészetként művészetnek lenni”-ként, olyan többként, amelyhez csak minden „hogyan” művészetkategoriba való besorolhatóságának illúziójával juthatni el. Így azután, ha a formák „bármiféle specifikus fogalmi és perceptuális jelentés nélkül” is használtak, éppen egy fogalmi és perceptuális átkódolhatóság reménye, az így használt formák inadekvát minősítése hosszabbíthatja csak meg fennmaradásukat. Vagyis: kizárólagos tárgyközponúsága ellenére a művészet intenciója önnön fizikai sajátosságú praktikus terén túl olyan egészékenti önszemléltetésére irányul, amely többnek nyilvánítja létezését csupán empirikus létezésnél, és így intenciójának voltaképpen tétlensége, azaz a többnek pusztá feltételezése tarthatja csak fenn az empirikus tényekként egzisztáló formákat.

Az intenciónak ez a tényleges tétlensége már csak következménye a művészet kizárólag formai aspektusai hangsúlyozásának, annak a felismerésnek, hogy egyik forma sincs fölényben a másik felett. Ennek a két szempontnak a szimbiózisából következik — a szabad választás lehetőségének látszatában — a külsőhöz való idomulás, valamint mindazoknak az előzményeknek elvetése, amelyek indokoltá tennék a tárgy különféle

használati módjait, és úgyszintén ebből következik — például az arte povera esetében is — a használati módok közötti abszolutzált ekvivalencia, azaz az értéktelennek értékenti szemléltetési szándéka.

A formák közötti egyenértékűség azonban nem a művészet, hanem az esztétikai szemlélet számára lényeges (L. Wiener egy kaucsuklabdát dobott a Niagarába, e gesztussal jelezve, hogy mindig fennáll a művészet és valami más összekeverésének veszélye). Az egyenértékűség a tárgyak — esztétikai szemlélet szelektálásainak megfelelő — adottsága. Ez az adottság a művészet szempontjából neutrális, mint ahogyan ebből a szempontból neutrális Duchamp sörösládája vagy akár Picabia élő majma, amely a környezet dekoratív minősítésével csupán egy szelektáló esztétikai szemléletnek felelhet meg. A különféle bemutatási formákhoz kötött tárgyak az esztétikai szemlélet függvényei, illetve ettől a szemlélet-től függetlenül egyik sem kerülhet fölénybe a másikhoz viszonyítva, és nem is lehetnek hordozói, sem forrása semmiféle esztétikai közlésnek.

Az esztétikai és a művészeti különbségének felismerése irányítja a művészet létezésének olyan kutatásait, amelyektől az esztétikai formák különféle bemutatásának — a művészet szempontjából neutrális és mellékes — folyamatai mindig elválaszthatók (konceptualizmus): a több értelmű kép csak annyiban lényeges, amennyiben a művészet forrásának kutatási eszközévé válhat, amennyiben általa kialakulhat egy elméleti kiterjedéssel való egyensúly. Ezek a kutatások lazadások is egyben, a művészet szembefordulása önmagával, elvetése annak a külsővé lett, elesztétizálódott hamis lényegnek, amelyre már-már semmiféle „művészi beszéd (discours) formájával” élő kritikának sem lehet hatása: „a mindennüti jelenvaló és győzedelmes közös nyelv ugyanis elnyel... mindenféle metanyelvet”. És a művészet önmaga elleni lázadása, valamint a visszavetítő út keresése elementáris forrásához jelentős kísérlet a művészet elvesztett távollétének visszaállítására és megközelítésére, annak ellenére, hogy a művészetnek az elhagyott fizikai formák szimbólumain és a műfajok határain kívüli létezése itt csak a priori létezés.

bevezetés a mai lengyel lírába

GÖMÖRI GYÖRGY

A POEZJA ANKÉTJA

Pár évvel ezelőtt még könnyű lett volna felvázolni a modern lengyel líra háború utáni történetét — a politikai változások jelölték ki a fontosabb korszakhatárokat, maguk a költők pedig általában beleillettek a nemzedéki sémába: öregek, vagyis háború előttiak; „háborús” nemzedék (volt partizánok és „pattanásos” romantikus ifjúkommunisták), s végül az ötvenhatos hullám. Több, mint egy évtizeden át az utóbbi, összetettségében nagyon is heterogén, nemzedékileg is összetorlódott költőcsapat uralta a terepet, eredményeivel elhomályosítva hajdani nagy nevek csillogását, és árnyékot vetve az utána igyekvő fiatalabbakra. Az elmúlt évek eseményei azonban nemcsak a lengyel társadalmat mozgatják meg, az irodalomra is kihatottak, ellendítve a lírát arról a holtpontról, amelyen a hatvanas évek közepe táján vesztegelt — a holtponti állapot nemcsak az ötvenhatos hullám kitűnő költőinek hegemoniájából, hanem a későbbben jelentkezők kompromisszumos programjából és gyarló költői gyakorlatából is következett. Amikor a lengyel költészet jelenlegi állását vesszük szemügyre, mindenekelőtt két újabb fejleményre hívánk fel a figyelmet: az irodalmi élet, különösen pedig a líra decentralizálódására, valamint (az ezzel részben összefüggő) új, gyakran heves kritikai szikrákat vető polarizálódásra, ami mögött nemcsak személyi vagy csoportérdekek, hanem esztétikai és társadalomszemléleti elvek, kritériumok, nézetek húzódnak meg.

Mielőtt azonban részletesen szólnánk ezekről a jelenségekről, érdemes betájolni a harciasan felvonuló fiatalok szellemi tájékozódását, pontosabban: költői örökségét. Kiket vallanak mestereiknek, kikkel vállalják a rokonságot? A *Poezja* című varsói folyóirat körkérdést intézett tizenöt fiatal költőhöz, idősebb vetélytársaik közül kinek ítélnék 1971 költői díját. Az így kapott válaszokból (lásd *Poezja*, 1971, 12) kiolvasható a mai lengyel líra nem hivatalos ranglistája.

Így múlik el az ántivilág dicsősége... A két háború közt legbefolyásosabb költőcsoport, a *Skamander* költői közül hárman még élnek, az emigráns Wierzyński csak néhány éve halott, a fiatalok tudatában azonban alig léteznek, esztétikájuk és költői gyakorlatuk egyaránt „túlhaladt”. Lényegében hasonló sorsra jutott a tíz éve halott Wladyslaw Broniewski is, a szocialista romantika markáns alakja, akinek versei egyetlen középiskolás tankönyvből sem hiányoznak. Az 1945 előtti költői plejádból megmaradt és — közvetve, vagy közvetlenül — hat a konstruktivista Julian Przybos és (korai verseivel) az akkor még szürrealizmussal kísérletező Adam Wazyk. Jastrunt, a hetven felé járó művelt és érzékeny költőt, Rilke és Paszternák fordítóját a fiatalok általában nagyra becsülik, bár egyikük megjegyzi, hogy „esszéinek nézőpontja nagyon távol áll a fiatal költők szemléletétől”. Meglehet, a fiatalok túl elvontnak tartják Jastrun humanizmusát, hiányolják a harsányabb elemeket kultúra-koncepciójából; jelenléte mégis tagadhatatlan.

WAT ÉS MILOSZ

Két költőről ugyan nem esik szó a *Poezja* által közzétett szövegben, de nevük szinte biztosan megfordult a részvevők fejében, elhangzott magánbeszélgetéseikben. Mindkét költőn rajta az emigráció stigmája. Aleksander Wat élettrajza dióhéjban a baloldali lengyel entellektüel-sors története. Futurista költő a húszas években („szemétre a kultúrával, az egyszerűséget, a vulgaritást, a vidámságot választjuk”), kommunista szerkesztő és irodalomszervező a harmincasokban, 1940-ben Lengyelország szovjet megszállási övezetében koholt vádak alapján letartóztatják. Börtön, száműzetés, súlyos testi-lelki megpróbáltatások után kerül vissza Lengyelországba. A szocrealista korszakban fordít és az asztalfióknak ír, 1957-ben megjelenik első versgyűjteménye, megkapja a *Nowa Kultura* irodalmi díját. Súlyosbodó betegsége kezelgetésére Nyugatra utazik, 1967-ben hal meg Párizsban. A kései Wat költészetében keserű egzisztencializmus keveredik ótestamentumi látomásokkal és szürrealista álmokkal. Bizarr, egyenetlen, de a korról és a korra valló költő; jelentőségét ma még nehéz felmérni.

A másik költő, aki (ahogy azt Norwid mondotta Victor Hugóról) húsz éven át „jelen-nem-létével tündökölt”, mégis mindvégig számon tartották, Czeslaw Milosz. „Katasztrófistának” indult a második világháborút megelőző feszült és nyomasztó években; nemcsak megjósolta (ez volt a könnyebb), túl is élte a katasztrófát, amelybe annyi költőtársa belepustult, túlélte, költői erényekben és történelmi tapasztalatokban egyaránt meggyarapodva. Líráját, amelyből a *Híd* is közölt válogatást (1969, 3.), önmagával és a világgal folytatott dialektikus párbeszéd jellemzi, amelyet Milosz ugyan hagyományos versformák között, de modern szemlélettel, friss nyelvérzékkel és lankadatlan intuícióval folytat. Historiozofikus és moralizáló verseit az utóbbi években — mint ezt Jerzy Kwiatkowski a *Twórczość* egyik legutóbbi számában megjegyzi — egyfajta befeléfordulás, metafizikai vizsgálódás váltotta fel. Ha igazak azok a hírek, amelyek szerint Varsóban még az idén megjelennek Milosz válogatott versei, bizonyosra vehető, hogy ezt a rendkívül igényes költőt és kiváló irodalomtörténészt (aki a kaliforniai egyetemen tanít) a jövőben nemcsak a szellemi elit, de a nagyközönség is megismeri és befogadja.

RÓZEWICZ ÉS A LINGVISZTIKAI KÖLTŐK

A *Poezja* ankétjának zsürije a képletes költői nagydíjat Tadeusz Rózewicznek ítélte meg. Nem minden fenntartás nélkül, de neki. Hozzá kell tennünk, hogy az ítélet indoklása igencsak összetett. Rózewicz (született: 1921-ben) nemcsak azért népszerű, mert „aktuális” dolgokról ír, hanem, mint azt egy részvevő megindokolta, mivel még költői vereségei is¹ a jelenét igényéből következnek. Vannak, akik Rózewiczben elsősorban következetességét csodálják. Kíméletlen pesszimizmusát, a fogyasztói társadalom felszínességének, ürességének ostromozását. Mások Rózewiczet nem csupán versein, hanem darabjain keresztül látják — a „Kartotékok” szerzője elsőnek hívta fel a figyelmet a lengyel társadalom 1956 utáni „kis stabilizációjára”, ami 1970-ben drámai körülmények között hullott darabokra. Rózewicz újabb verseiben elsősorban a szűkszavú és szabatos tényközlést, a tényeket átszövő és értelmező iróniát értékelhetjük — Rózewicz nem hisz a valóság „álpoetizálásában”. De még a valóság néha megnyilatkozó poézisében sem, és emiatt kollázs-versei, illetve tárgyyszerű, gyakran kissé hosszadalmas monológjai költői vázlatként hatnak. Nem törekszik zártásra, befejezettségre, harmóniára, sőt:

„kedves nekem
a nagyváros szemétdombja
a szemétdomb költője közelebb van
az igazsághoz a felhők költőjénél
a szemétdombok tele vannak élettel
meglepetéssel”

Ezt a nézetet a mai európai és amerikai avantgarde nem egy költője oszthatná, az ötvenhatos nemzedékből pedig Grochowiak és „turpista” (vagyis a csúf dolgok kimondását valló) társai. Bizonyos fokig Miron Białoszewski is. Ő a másik név, amelyre gyakran hivatkoznak a fiatalok; következetességben aligha marad el Rózewicz mögött, képzelőtehetségben és nyelvi találékonyságban pedig fölényesen meghaladja. A *föld fényei* című magyarországi modern lengyel versantológia¹ őt teszi meg a középnemzedék legjelentősebb költőjének (1922-ben született, de a bemutatkozásra egy évtizeddel tovább kellett várnia, mint Rózewicznek), Stanisław Barańczak pedig nemrég megjelent könyvében² az „újromantika” egyik vezéralakjaként jellemzi. Barańczak (polemikus célzattal) meglehetősen leegyszerűsíti a lengyel líra újabb kori történetét, az egész ötvenhatos hullámot sommásan „romantikus áttörésnek” minősítvén, s az úgynevezett lingvisztikai irányzatot azonosítván az általa egyedül üdvözítőnek vélt „dialektikus romantiká”-val. Arról, hogy hol és mennyiben romantikus a lingvisztikai, a nyelv korlátait és lehetőségeit próbál-gató, költészet, hiszen el lehetne vitatkozgatni; ami viszont lényeges, az Barańczak Białoszewski-jellemzése: „A dolgok keringése” költője bizalmatlan nyelvvel szemben, szüntelen megkérdőjelezi a nyelvi beidegződéseket és dogmákat, s ez egyúttal a társadalom fejlődését fékező dogmák aláaknázását is jelenti. Białoszewski helyzete ugyanakkor ellent-

¹ *A föld fényei, Mai lengyel költők*. Válogatta Kerényi Grácia, Budapest, Európa, 1968.

² Stanisław Barańczak, *Nieufni i zadufani*, Ossolineum, 1971.

mondásos, hiszen a teljesen „saját” nyelv rendkívüli módon leszűkíti kommunikációs lehetőségeit; továbbá Białoszewski nemcsak a közhelyekkel, hanem általában a külvilággal szemben is bizalmatlan. Állandó veszélyezettettség-érzésben él, félelme elszigeteltséggel jár, s bár ezt humora és öniróniája részben ellensúlyozzák, lírája egy szélsőségesen individuális életforma krónikája. Még ha átlag-történekekről is ír, verseit nem az átlagember, hanem az elit olvassa.

Ilyen szempontból (ha hiszünk a költészet demokratizmusának kötelező voltában) a lingvisztikai irányzat más költői — Karpowicz, Wirpsza és Balcerzan — is elmarasztalhatók. A nyelvvel szembeni bizalmatlanság, illetve annak rendhagyó szó- és mondathasználatban lecsapódó formája megingathatják az egész nyelvi struktúra hitelét. Ezért van a népiesen mitizáló Tadeusz Nowaknak vagy a vagáns-primitív-tájköltő, ugyancsak krakkói Harasymowicznek nagyobb közönségsikere, mint mondjuk Wirpszának vagy akár Miron Białoszewskinek. Viszont az igazi ellentét mégsem a „dialektikus” és „naiv” romantikusok, hanem a lingvisztikai a klasszicizáló irányzatok között feszül.

KLASSZICIZMUS, KLASSZICIZÁLÁS

Itt ingoványos talajra lépünk, mert — mi 1972-ben a klasszicizmus? Barańczak már idézett könyvében két fajtát ismer — „dogmatikus”, illetve „szkeptikus” változatot. Az előbbi „az idealizáló rendet valóságának fogadja el”, míg az utóbbi mindössze posztulál, feltételez egy eszményi rendet. Barańczak szerint a hatvanas évek fiatal költői általában a dogmatikus klasszicizálás bűnébe estek — megpróbálták különbékké kötni az adott helyzettel, nem ismerték fel a felszín alatt lappangó politikai konfliktusok erejét és jelentőségét. A „szkeptikus” változat költőivel a fiatal poznavi kritikusként foglalkozunk, pedig adódott volna példa érdekes párhuzamokra és különbségekre a „nyelvboncolókkal”.

A klasszicizmus az embert eleve társadalmi és nem természeti lénynek tekinti; az ember csak a kultúrán belül létezik, mint *homo sapiens*; a kultúra pedig adott, bár variálható formák (és az ezen belül létrejövő egyéni művek) összessége. A romantika egyik alaptétele ezzel szemben az egyén formateremtő, szinte demiurgoszi ereje. Míg a romantikus program következetes véghezvitele anarchiához és (vagy) világnézeti terrorhoz vezet, a klasszicizmust az a veszély fenyegeti, hogy üres formalizmussá, illetve a középszer apoteózisává torzul.

Ha viszont a klasszicizáló irányzat historizmussal illetve antropológiai relativizmussal társul, a jelenre alkalmazva nem is lehet más, mint szkeptikus. Ehhez nem kell a nyelv struktúráját átalakítani vagy aláaknáznia; elég, ha viszonyítja a lényegeset a lényegtelenhez, az általánosat a kirívón egyedihez, a belső törvényt a külső törvényekhez. A viszonyítás kontrasztokat teremt, a kontrasztok között pedig kialakulhat a vers mágnesez tere. Más szóval a klasszicizmus igénye nem jelent fenőbbséges megmerevedést a múlt formái közt, a klasszicizáló költő mondhat újat anélkül is, hogy úgy tenne, mintha minden gesztusával újjá teremtené a világot.

Formailag klasszicizál, de tartalmában emberközpontú a krakkói Wisława Szymborska lírája. Nem csupán saját élményei vagy az egyes ember élményei érdeklik, hanem az „ember” helye a világban. A lét alap-titka: mért-éppen-olyan-amilyen. Racionális költő: képeinek hűvös csillogása egy kevésbé büntudatos Nemes Nagy Ágneszt idéz fel az olvasó képzeletében. Egy másik költő, a wroclawi Urszula Koziol lírája is az egzisztencia lényegére kérdez rá, de szenvedélyesebben, nyíltabban, mint Szymborska, nyelvében már hasznosítva a lingvisztikai irányzat eredményeit.

Milosz nyomán indult el a klasszikus igényű és műveltségű, de részben romantikus élményvilágú Zbigniew Herbert (1924—). Részt vett a varsói felkelésben, innen egyes verseinek érzelmi háttere, „romantikus” rezonanciája; ha valakire, rá lehetne vonatkoztatni J. M. Rymkiewicz szavait: „tenyeréből eteti a holtakat”. Herbert a valóságot sztoikusán, egy realista történefilozófia és az egész európai kultúra prizmáján át nézi — költeményeinek jó része történelmi, vagy kulturális tapasztalatokat hasznosító példabeszéd. Legismertebb versei konkrét történelmi helyzetekre vonatkoznak, azokat teszik újra érvényessé vagy ironikusan másértelművé. Nemrég megjelent összegyűjtött versei csak megerősítik a lengyel költészetben eddig elfoglalt fontos szerepét. Herbert esztétikailag és formanyelvében közelebb áll a művelt közízléshez, mint Białoszewski, talán mert nem vont le olyan végletes következtetéseket a klasszikus-keresztény kultúra válságából, mint „a nagyvárosi élet” e különös remetéje. És mert nem igaz egyes fiatalok vádja, mely szerint Herbert bölcselkedése és történelmi allegóriái kvietizmust rejtenek. 1968-ban például egyik versében ezt írta (a *Twórczość*-ban közzétett változatot idézem): „veszélyesek az egészből / kiesett szavak / mondat-töredékek fél-szentenciák / refrén-kezdősorok”. Nem kell hozzá különösebb politikai tájékozódóképesség, hogy megértsük figyelmeztetését.

ÚJABB FEJLEMÉNYEK

Visszakanyarodva esszénk elejére: az ötvenhatos hullám (Białoszewski, Karpowicz, Herbert, Grochowiak, Harasymowicz) jelentkezését költői apály követte. A náluk alig fiatalabbak egyik legérdekesebb, s a maga különösségében reprezentatív költője, Andrzej Bursa, fiatalon meghalt. A Harasymowiczékkal egyidőben induló londoni költőcsoport, a „Kontynenty”, hamarosan felbomlott, vezéregyénisége (Bogdan Czaykowski) kivándorolt Kanadába. Varsóban a „Hybrydy” című ifjúsági klub égisze alatt fellépett ugyan egy magát nemzedéknek nyilvánító csoportosulás, de *nomen est omen*, mint már erre korábban utaltunk, ezeket a fiatalokat hibrid-programjuk és konformizmusuk ugyan publikációs lehetőségekhez juttatta, de ugyanakkor kompromittálta is. Mintegy válaszként a „Hybrydy” vérszegény kihívására, a hatvanas évek közepén szinte minden nagyobb lengyel városban újabb költői csoportosulások születtek, az első világháború utáni évekre emlékeztető kinyilatkoztatásokkal és manifesztumokkal. 1968 márciusának és 1970 decemberének megrázkódtatásai nemzedéki élménnyé váltak, és siettették a legfiatalabbak elköteleződését. Jelenleg Varsón kívül a két legfontosabb irodalmi központ

alighanem Krakkó (a tehetséges Ewa Lipska és a „Teraz”, vagyis a „Most!” csoport) és Poznań (Balczerzan, Latawiec, Ratajczak és Stanislaw Barańczak, aki nemcsak mint kritikus, mint költő is figyelemreméltó ígéret). Ami a polarizálódást illeti, az véleményem szerint nem annyira a klasszicista-romantikus fronton, mint inkább az izoláció (megalkuvás)-angazsálódás (radikális kritika) vonatkozásában történik. A legfiatalabbak kiábrándultak a konszolidáció ígéretéből, nem akarnak csak „szolid” karriert csinálni az adott lehetőségeken belül; nem várnak, mint ahogy azt a hatvanas évek egyik fiatal költője megfogalmazta, a „Nagy Eseményre” — eltökélt szándékuk, hogy a költészet és a társadalmi tevékenység közötti szakadékot áthidalva aktívan rész vegyenek egy olyan új lengyel társadalom kialakításában, ahol a munkának és a hatalomnak egyaránt emberi arca van.

költők és versek

Mieczyslaw Jastrun

EZ AZ EMBER

Az ember, mert ő huny ki leghamarább,
Saját halálán túl akarja nyújtani a gondolat fényét.
Még öszülése is az életnek dobott kihívás
Csak azért, mert ő világosul meg legkésőbb.

Bőre színe akár az év színei
Különféle lehet különféle csillagok alatt,
De ez az egyedüli bátorság, mely minden emberhez méltó:
Szembefordulni a halállal, nem fegyvert szorongatni.

Akárki vagy, ismerem ábrándjaidat és gondolataidat,
Ismeretlen — ismerős — csak én értem meg
Arcodat, amit sötétnek lát a világmindenség, melyben
Meglehet nem találunk gondolkodó égitestet.

Kerényi Grácia fordítása

VÁLASZ HELYETT

Ne kívánjon tőle senki választ,
Hogyan élhelett a saját szeme előtt
A mások szemében élő énje ellenére. Leküzdötte ezt az ellentmondást,
Nem csodálkozott többé a fekete kontinensek tűzén,
Azon, hogy az éj babiloni csillagokat gyújt,
Hogy a bőr árnyalata, a szem pillantása, a név csengése
Végzetes felhőt vagy kést fordíthat az ember ellen.

Kiolvasta az emberi szem tükréből a megfordított lízparancsolatot.
 A gyilkosság az Isten fattya, aki elárulta önmagát
 S támasz híján lezuhant és repül keresztül a világmindenségen
 S nem gondol az emberre, ahogy nem gondol
 A falevélen mászó bogárra, rezgő harmatra sem. De
 Joga van csupasz kézzel kiállni
 A természettel szemben, mely nagyobb, mint az ember,
 És kisebb, mint a haldoklónak adott
 Vércsepp.

Kerényi Grácia fordítása

Mieczyslaw Jastrun

ASSZONY, MÉLYFEKETÉBEN

Mélyfekelésében, haja hamujával
 Visszaidézi-e sétánkat a kertben,
 A fehér orgonák lágyságába hevesen dőfődő fenyőket,
 Vissza-e az ösvény lépteinktől fölrebbentett verebeit,
 Visszaidézi-e — földézni ugyanannyi,
 Mint átélni újra, átélni múltban, jövőben,
 Végigmenni, ó igen, végigmenni még egyszer, és mégis
 először a kertben,
 Végigmenni, talán egyáltalán oda sem érve,
 Végig csak azért is, átállpve fenyőt, padot, halált,
 Meghallani, mint dalol a madár, amely után még egy
 csipet por sem maradt,
 Piciny hangszikra sem. vagy aprócska toll-vitorla
 A földnél semmivel sem hűségesebb levegőben.
 Emlékszel-e, tudsz-e, akarsz-e emlékezni még
 Amúgy igazán, mert a pusztá emlékezősénél több merül
 így fel,
 Meghallod-e hangom? Járom a kertet, mint jártuk, járjuk
 És fogjuk is járni s az idő logikus szerkezetén túl
 Megmondtad, mondod, hogy tévedésből élek s jogtalanul
 nevezek néven
 Szavakkal megnevezhetetlen dolgokat — mint felhő —
 víz —
 S az élet, ha lezárul, saját nevével, vagy keresztlet,
 kővel,
 Tűz lesz csupán, a föld alól ki-kitörni törekvő
 tűz csupán.

Sebők Eva fordítása

Mieczyslaw Jastrun

HAJNALBAN A FÖLD

Bolygónk hajnalban földdé változik.
 A folyam a pirkadat felé görgeti habját.
 Tűzet ültetnek ágyásba a parasztkok,
 A távozó éj virágait.

Felhő, mi esőt és villámokat vetsz.
Vonnj fénybe engem.
Hass át a nappal remegésével.

Könnyebb kalászt aratni és tüzet óvni,
Nekem nehezebb
Szavakba zárni a rebbenő képet.

Ferde röpüléssel zuhan az éji madár.
Úgy rémlik, a szántó sziklatömbje,
kő-asszonya némán vizsgálja
tenyerem rajzát.

Sebők Éva fordítása

Aleksander Wat

ÉLETRAJZ

Királyfi volt, kit országából elűztek,
hogy meg ne ölje apját, ne vegye anyját feleségül.
Állomásokon hált, csavargó gyerekek telves
bandáival kóborolt, szifiliszt kapott. A kievi
pereszilká-ból, még nem gyógyultán, Makarencó
telepére került. Elkezdődött az új ember
kovácsolása. Körzeti főnökké lépett elő.
Vallatás közben szükségtelenül megölte apját. Lefokozták,
Szibériába küldték. Unalmában, vagy vodkagőzben
feleségül vette anyját, a híres fejőnőt.
(Nem tudta, hogy anyja-apja: a forradalom
összekuszálta a genealógiát.) Megvakult.
És nem volt mellette Antigoné. Viszont a párt
a Krimbe irányította őt. Ott éledgél
— jólétben — nyugdíjából. De senki sem írt róla tragédiát.
S úgy látszik, még kötetlen vershez is kevés ez a téma.
Semmi sem mutat arra, hogy az istenek beavatkoztak volna életébe.
És nincs katarzis, mely feloldaná. Mivel
Ananké elvtársnő dialektikája könnyörtelen.

Gömöri György fordítása

Aleksander Wat

AZ ELNÖK HALÁLÁRA

Ragadj lantot, kerüld meg a várost,
te feledésre ítélt parázna.
Ha királyt gyilkolnak, a bűn
mindenkié. Sokasodnak foltok
háztetőinkön.

Feledésre ítélt parázna,
futó pillanatok történelme. Fekete
vitorla közeleg tengereken túlról.
Hírnök fut zihálva. Sokasodnak
a vérrel irt jelek.

Patakokban ömlik onnan a vér,
hol a tölgy alatt Forbas üldögél
s a faágon függő szörnyű füzérre
újabb fejet fűz.

— Lantot veszek, körüljárom a várost,
megfüstölöm a kapukat, hadd dőljenek le a falak.
Nehogy a megüresedett trónra közénk
dögvész telepedjen.

1963

Jegyzet: A vers első sora *Ézsaiás 23, 16* parafrázisa. Forbas a mitológia pelázg óriása, aki az idegeneket megölte és fejüket tölgyfára fűzte.

Gömöri György fordítása

Tadeusz Różewicz

A TEHER LEVÉTELE

Odajött hozzátok
és azt mondja

nem vagytok felelősek
sem a viláért sem a világ végéért
leveszem a terhet vállatokról
legyetek mint madarak mint gyerekek
játsszatok

és játszanak

elfelejtik
hogy a ma költészete
harc a lélegzetért

1959

Gömöri György fordítása

Tadeusz Różewicz

GESZTENYEFA

Nincs szomorúbb mint őszi reggel
elhagyni otthonunk
mikor semmi sem ígér hamaros visszatérést

Megnő szemünkben az apánk
ültette gesztenyefa a ház előtt

anyánk olyan kicsi
hogy akár a tenyerünkön hordozhatnánk

a polcon üvegek sorakoznak
az üvegekben a befőttek
mint édes szájú istennő
megőrizték az örök
ifjúság ízét

a katonák az ólomból valók már a világ
végéig a fiókban maradnak

s a mindenható Isten ki az édességet
keserőséggel vegyítette
tanácstalanul és ügyetlenül
megfestve függ a falon

Mint egy elmosódott arc
a tiszta csengésű de megkopott pénzen
olyan a gyermekkor.

Gömöri György fordítása

Tadeusz Rózewicz

EGY 1963-AS ÁLOM EMLÉKE

Tolsztoj Leóval
álmodtam

óriás napként
hevert az ágyban
sörényében
szétzilált szénaboglyák

oroszlán

láttam a fejét
az arcát
hullámzó arany pléhből volt
szakadatlan
hömpölygőtt rajt a fény

hirtelen kialudt
elsötétült
de láttam kezén meg az arcán
kérges volt a bőr
repedezett
mint a tölgy kérge

„mit tegyünk”
tettem fel a kérdést

„semmit”
felelte

minden vonásából
arcerepedéseiből
áradt felém a fény

s lángot vetett roppant
sugaras nevetése

Gömöri György fordítása

Miron Bialoszewski

KIMERÜLTSEGEM JÁKOBJAI

Fentebb
a forma harsonái
az érintés lakozgatásai
az érzékek minden időjárása ...
Legalul — én
a valóság lépcsői
az én mellemből emelkednek.

És mit sem érzek.

Se nedveket,
se színt.

Nemcsak hogy nem tartozom
a testámentomi hősök közé
de még egy lepényhálnál is alábbvaló vagyok
amely a tengerfenékhez tapadva haldoklik
a lélegzet fel-felszökdő
léggömb-fürtjeivel
alantasabb az anyakrumplinál
mely roppant szarvas-
agancs-csírákat bocsát ki
míg maga úgy összeement
— alig maradt belőle.

Csapj belém
képzelt világom konstrukciója!

Gömöri György fordítása

Miron Bialoszewski

DE MÁR AZ

nézem Jancsit az oxigéncsővel
elalszik
mi lesz?
de még de még
eltűnődöm

mikor lesz
megjövök
nezem oxigéncső
elalszik
mikor lesz
de még de még
elutazom egy percre
visszajövök még
telefonálok kérdem
--- mi van Jancsival?
de már az

Gömöri György fordítása

Miron Białoszewski

ÖRÖMTELI ÖNARCKÉP

Nc gondoljátok, hogy boldogtalan vagyok.
Örülök — hisz gondolkodom.
Gondoljátok, hogy örülök.

A tudat az öröm tánca.
Tudatom táncol, táncol
az eső lámpása előtt
a fal héja előtt
a káposztakupaccal az élelmiszerüzlet előtt
barátaim szóra nyíló szája előtt
önmagam váratlan keze előtt
a valóság ki nem faragott szobra előtt —
a legpompásabb mulatság
s a legájtatosabb istentisztelet örömében
elválasztatlan
táncol tudatom, táncol.

S ha a tánc félbeszakad,
mint minden gombolyag, én is
felszállok a mennybe —
ahol nem érezni semmit,
ahol kezdetlőtől fogva voltam, mielőtt voltam,
ahol mindvégig leszek, ha nem leszek,
ott — leírhatatlan öröm vár rám.

— — — — —
Ennyi az egész.

Gömöri György fordítása

TÖRTÉNELMI KORREKCIÓK

Kifogásainkat azok ellen akik
átfestik az arcokat a történelmi festményeken kivágják
a dokumentumfilmek kockáit kicserélik
a neveket a dicsőítő ódáiban kifogásainkat
e beavatkozások ügyefogyottsága teszi jogossá mindig
hézagokat varratokat hagynak sícsüggükben elrontják
a kompozíciót és a rimeket mert kezük merev a
félelemtől és a szolgáléküségétől Maga a történelem
elvégi ugyanezt sokkal jobban hiszen
nem mozdulatlan s nem is korlátolt mint hiszik nincs
fából se kőből se csontból eleven
folyamat gyökér mely szerteágazva izmosodik hogy fenntartsa
a törzset húr mely minden új hangra tökéletesebb
rimet csendít vissza a mélyből Az idő tehetsége ő

Íme egy kép melyhez senki se nyúlt Nézzük a
vérbő figurát középpütt hogyan
borítja el lassan sápadtság az orcáit hogyan
fakul ki válik áttetszővé legelőbb a fülek
a rendjelek levelei hullnak le a szem üregei
esnek be hirtelen
senki sincs ott a bal oldali és a jobb oldali alakok
egy-egy lépést tesznek felzárkóznak vajon volt itt
még valaki nem volt a történelem
korrigálta a képet Nézzük most
ezt a másikat itt árnyék volt egyszer csak
vaslagodni kezd az árnyék színesedik kidomborul arcot
ölt magára összesenéz
velünk hihetetlen hogy
nem volt itt eddig hiszen
jelenléte oly nélkülözhetetlen annyira
összhangban van a feszültséggel mely ott rezeg kép és
a tér közt melyben ma a kép áll és mi is
állunk Mindennek a ritmusával Nézzük
miféle átalakulások történtek még ezek ketten akik
annyira különböztek egymástól oly véresen összekülönböztek most
hasonlítani kezdenek egymás hasonmásává hasonulnak és
be nem hegedt sebükkel összesenőnek sziámi
ikrek mostantól mindörökre

Igazán butaság
lenne kifogást emelnünk a történelem ellen mely
vedlik tavasszal újjá
születik és éberem figyelni
ma és mindig mint a színész a tükröt
szerepét ismételve félredobja
a fölösleges kellékeket és kihozza
magából azt az arckifejezést amit
vissza tud verni a tükre

Wiktor Woroszylski

HULLÁM

Ez a hínárokot köpő sötét hullám
Ez a síkos dzsungel szakállában döglött halakkal
Beléje tértünk Nyelveire vett
Széltelen borzolódas Ez a fenékpólip
Utánunk az özönvíz De még itt vagyunk
Összelapított fejünk fölött éhes a mennyezet

Add a kezed

Ez a fuldoklás ez az őrlődés Ez a hullám
amelynek minden mindegy Neveket dátumot összezavar
és színeket A bánat sugara ő
tanítványaink fiaink szeretőink
A hóhér hízelgése Hitetlen inkvizíció
Könnyelmű és táncos Ama réstelen

Add uszonyodat

Ez a tintasugár-kilövellés Ez a magnetofon
Ez a komplexus Ez a köldökzsinór mely körülfon
E csobbanás E sömör Ez a pecsét Ragadós plankton
Ujjak a torkon Csaló emlékezet Csörgedezőség
Csüggetegen Csordulna a könny Kívánlak ó kőkorszak
S az ár mely bűvös és sötét Megváltás-íránt úsztomban

Nem tudok úszni.

Gömöri György fordítása

Wiktor Woroszylski

ÓDA

Valami történt De mi Valami
megmozdult megállt éreztük álmunkban
a remegést és nem hittük el hogy
érezzük mert állapotunk a körülöttünk
levő tárgyakhoz viszonyítva mitsem
változott Pedig
a világ megfordult halk csikordulással
tengelye körül melynek létezésében
ugyancsak nem voltunk biztosak Most
mindaz ami elmúlt igazán
végérvényesen elmúlt Kinyílnak
az ajtók Bezárulnak
a sírok Kinyílnak
a szemek ölek távlatok kelepcék A jelen
idő minden harag nélkül harapja el
saját köldökzsinórját A hajdani
résztevők nem veszik egymást kölcsönösen
célgömbre együtt mennek

horgászni a hal rákap a csalira megcsodálják
hogyan növi be a zöld vetés a földet mely
égett az ő lábuk alatt Az alkonyatkor enyhet
lehelő földet mely alá
majd elsüllyedtek fájdalmukban rémületükben a most
végre elmúlt kényszerűség nyomasztó
súlya alatt Kinyílnak
az ajtók az ember aki huszonegy
évig sötét szobában rejtőzött kilép
a napvilágra nem tud
beszélni de úgysem kérdezi senki miért hiszen
úgyis mindegy Kinyílik
az utolsó börtön kapuja Kilépnek
az ősz hajú urak Háborús Bűnösök
Letöltötték büntetésüket Most szeretnék
szól az egyik öregúr nyilatkozatot tenni Nem vagyunk
rá kíváncsiak kiált oda valaki
a riporterek tömegéből így hát nem makacskodik meghajol felnőtt
unokája vállára támaszkodva elindul
a szállodaszobába ahol mégiscsak leírja
az első mondatot memoárjából amit azonmód
megvásárol egy milliós példányszámú
újság Tehát olvasni fogják és
nem különböztetik meg a hóhért az áldozattól a bűnöst
az igaztól egyébként nem is
izgatja őket túlságosan az egész most amikor
új bűnök vannak és új igazságosság és másutt
folynak a háborúk míg itt
minden elmúlt s bár még felszínre kerülnek
meglepő részletek arról ami elmúlt
ugyan ki rágódna rajtuk most amikor
nem tudni milyen kalászba szökken a vetés a világban
mely halk csikordulással fordult egyet nem sokat alig
félfoknyit

Úgy rémlik azon az éjszakán nem aludtam otthon
Régi magamról álmodtam és nem ismertem rá
azért megkönnyebbültem amikor hajnaltájt
fölébresztett az a bizonytalan remegés és láttam
az ablakon át a nyílt öblöt s az ismeretlen
hajót mely mintha kissé
megingott volna a hullám hátán

Kerényi Grácia fordítása

Zbigniew Herbert

JELENTÉS A PARADICSOMBÓL

A paradicsomban harmincórás a munkahét
magasabbak a fizetések szüntelen csökkennek az árak
a fizikai munka nem fárasztó (kevesebbet feszülnek az izmok)
a favágás annyi mintha írógépen kopognál
a társadalmi rend szilárd a hatalom megértő
valóban a paradicsomban jobb az élet mint bárhol másutt

Eleinte máshogy képzeltek —
fényes körökkel kórusokkal elvont grádicsokkal
de nem sikerült teljesen elválasztani
a testet a lélektől s ezért az itt is jelen van
mint cseppnyi zsír mint egy izomszál
le kellett vonni a tanulságot
s az abszolút magját összegyúrni az agyag magjával
újabb eltérés a doktrínától az utolsó eltérés
ezt csak János látta előre: testben is feltámadtok

Csak kevesen láthatják az Istent
csak azok akik tiszta pneumából vannak
a többiek hallgatják a híreket a csodákról meg az özönvizekről
egyszer majd mindenki megláthatja az Istent
hogy ez mikor lesz nem tudja senki

Most még egyelőre szombaton déli tizenkettőkor
édesen felbőgnek a szirénák
és kijönnek a gyárakból az égi proletárok
szárnyaikat mint hegedűl ügyetlenül a hönuk alá szorítva

Gömöri György fordítása

Bogdan Czuykowski

VITA

nincsen nincsen itt számomra hely
nincs hely
sem itt sem ott
itt: úr a szabadság
homokra vetett halé a létem
ketrec vár a bőség szarujában ott
a nézőtér s a szinpad között
a vasfüggöny én vagyok
széjjelvág két valótlanulvalóság

sem itt sem ott

nem maradok itt
oda sem megyek
fel sem emelkedem
le sem ereszkedek
továbbra is megmaradok magamnak
színehagyott vak kettőstükörnek

sem itt sem ott

London, 1956

Gömöri György fordítása

Andrzej Bursa

A POKOL FENEKÉN

A pokol fenekén
az emberek savanyú káposztát főznek
és gyereket nemzenek
és azt mondják: pokolian elfáradtam
vagy: pokoli napom volt tegnap
Azt mondják: ki kell törnöm ebből a pokolból
és szökést terveznek egy másik pokolszektorba
ahol újak a kínok ismeretlenek.
végül is senki sem parancsolja hogy azt tegyék amit csinálnak
de túl tapasztaltak
ahhoz hogy higgyék: ki lehet lépni a körből
lehetnének olyanok is mint az öregek
akiket elég sok lakásban tartanak
(átlagban két lépcsőháza jut egy vénember)
tejbegrizzel etetnek
s lemosnak ha rájuk jön a szükség
merevedhetnének profétikus gesztusba
égnek emelt tenyérrel

de minek
A pokol fenekének tüzetes kitaposása
ez a konok — bár teljesen céltalannak
tudott — igyekezet
ő milyen elégedettséggel tölti el az embert

Gömöri György fordítása

Roman Štiwonik

FIGYELMEZTETÉS

Állítólag én lennék az a
nélkülözhetetlen következő téglá
abban az épületben
amit jövőnek hívnak a költők

nem akarok téglá lenni
melyet a kőműves
a téglarakásról levéve
egy ütéssel
széthasít és
eldob

árnyék vagyok az éjszakánál sötétebb
szín vagyok zene
építők virágoknak színt adok
embert is ölhetek
akinek anyja van
s kedvese aki érte hordozza
mosolyát a nehéz napon át

én vágtam le
a legmagasabb fejeket
nyaktilóval

én vagyok a tizenhetes év
én irtam a Marseillaise-t
Hirosimára én dobtam le a bombát

én irtam a verset amit olvastok

ezért ostobák
ne nevezetek téglának

Gömöri György fordítása

Tomasz Gluzinski

SELF-SERVICE

ez a cirkusz ennek
nincs se nézőtere se ponyvateje
az előadás a szabad ég
alatt zajlik míg a zenekar
hol a kilencedik szimfónia fináléját
játssza hol meg a gladiátorindulót

a ketrechrácsokat
már régen szétszedték tigrisek
sincsenek s persze nincs állatszélidítő
a porondra betódult közönség
önmagát idomítja hol cukorral
hol ostorral

Gömöri György fordítása

Ewa Lipska

KAKAS

Agykutatásomra
két úr érkezett.
Órákig járkáltak
fejem térségein.
Szemembe villantott
zseblámpáik, akár a csillagok.
Lefényképték az eszmét,
amely ötezer évvel ezelőtt
jutott eszembe.
Ezután gondolat-
lenyomatot vettek.

Majd hordágyon kivitték.
Elvitték kora ifjúságom emlékét
és egy levélköteget, rajta az antilop nyoma,
amelyben megírtam barátaimnak,
hogy baj ért.

Agyam pusztáján mégis
a jövő kakasa kukorékol.

Gömöri György fordítása

Ewa Lipska

GYEREKEK

Gyerekek találkoznak az emlékesten.
Találkoznak a végrehajtóbizottság ülésén.
Tapasztaltak a gyerekek.
De vannak köztük, akik nem tudják, mi a hattyú.

A gyerekeknek van személyi igazolványuk. Születési
bizonyítványuk.

Körtörténetük. Halálzási bizonylat-másolatuk.
A gyerekek vezetőt választanak, aki
beszédet mond nekik a hintalóról.

A gyerekek minisztereket és repülőket rabolnak.
Emigrálnak a világ végére.
Feljelentik szüleiket.
A gyerekek harcolnak a babák jogaiért.
Perzsabundában ülnek a gyerekek.
A levegőben rózsaszín torták röpködnek.
A gyerekek a Római Birodalomra emlékeznek
és szomorúan ingatják fejcskékjüket.

A nemzetek nagy óvodájában
a gyerekek futballoznak és cseresznyemagokat
köpködnek egymásra.
Műnapokat indítanak be
és ez enyhítő körülménynek számít.
Akkor a gyerekek félreteszik játékaikat
és szorgalmasan dolgozni kezdenek
az új gyerekeken.

Gömöri György fordítása

Stanislaw Barańczak

PLAKÁT

Enyhén
felemelt fejjel, őszinte pillantását
a jövőbe vetve, amely (mint köztudomású)
mindig egy
fokkal feljebb tart a haladás mozgólépcsőjén
és tündöklése csupán az üveg
mögé rejtőző
vérbe borult, rövidlátó szemeket bántja (maguk
a hibásak, túl sokat olvasnak éjjelente, az éjszaka
alvásra való);

enyhén felemelt fejjel, tehát
alulnézetben,
hatalmas ő,
bár a papír alsó széle mellszélességben elvágja,
szilárd léptekkel halad előre, egy fejjel
(amit még ráadásul enyhén fel is emel) a tömeg
fölé magasodva;
perspektívikusan főleg a toka
tervszerű fejlődését látni, disznósonka
méretű (a száj
arra való, hogy együnk vele), a homlok viszont
megfelelő arányban szűkebb, 23 hüvelyk széles
és jól elfér a szabványosított
sisakban;

az arckifejezés
elgondolkozó, ám
optimista:
a fej arra való, hogy gondolkodjunk vele,
itt fejre van szükség, uraim, enyhén
felemelt fejre.

Gömöri György fordítása

zákány antal versei

APOKALIPSZIS

Nem adok senkinek
koronát,
jogart,
nemesi címet.
Én minden embert
csak embernek veszek:
pőrének, csendőnek ---
civilnek . . .
Fenségek,
tekintélyek,
sámánok,
fönökök,
nemzetiszínű,
furcsa léggömbfejek,
sztárok,
bajnokok,
klerikális és
marxista sznobok,
Ó, ismeretlen isten,
ki valaha egy kozmikus-járgány
gyomrában közöttünk jártál,
mondd, ez a sok bősztító,
örjítő, és istentelen dolog
mire való . . . ?
Mondd meg nekem,
Te messzi ködlakó,
te lángoló,
halálos orcájú
ismeretlen lélek,
te planétákkal játszó gyerek —
ki csinált a

láthatatlan
porszemből hegyet,
legendát,
bálványt,
hamisarannyal kérkedő,
gógós névjegyét?!...
Üzenem az élőknek,
ma,
hogy eljövök egyszer,
egy holnap,
az embergyalázó,
az embertemető
minden felségronggyal
hogy leszámoljak...
Hogy kiirtsam, ami
a rangbeteg emberben lélekveszélyes,
nem emberséges,
ami hasonlatos az
értelemhez — a fényhez,
de lényegében sötétség...
mi földi enyészet-
közeg vagy üres,
nagyképű fogalomtenyészet
csupán...
Eljövök egyszer,
amíg a Hold
vigyázó szeme földet kerül.
egy ordítóan
látó és józan,
napvilágos éjjel,
hogy az örökkévaló
embert tetten érjem,
testben, és
lélekben — meztelenül...

MEGMONDHATATLAN

Az égadta viz
hömpölyög,
szalad
az utcán végig.
Nem villámlik már,
és nem mennydörög...
Meg kellett volna fognom
az istennyila végét!...
mert közel volt, közel
hozzám a halál.
Közel az örökélet is...
Jön a derű, közeleg,
nem kacag,
csak mosolyog.
Sötét felhőcafat
lóg a vállairól.
A hóna alatt hozza a Napot,
mint az ölebet...

Ha belegázol a fény
az utcafolyóba,
ahol a gyerek
igazi várat épít —
sárból —
ami sohase lesz,
a földtől az égig,
az válik valóra —
a valóság látszat lesz —
érthetetlen ákombákom,
s a szárnyas képzelet
béna és bamba rab,
mert megmondhatatlan,
hogy a lélekkel mi történik,
hogya a pokolból
előbukkan a Nap...
A gondolat,
a végtelenség apró űrhajója
ronccsá zúzódik
rejtélyes csodákon,
miket az isten se ért meg,
ki szólásra bírja a köveket —
amikor a Nappal eljön
egy új eszmélet, egy
szent bizonyosság-másvilágból
amelynek kimondható értelme nincsen,
de egy tiszta örökléttel öregebb...
Megmondhatatlan,
hogy a lélekkel mi történik,
amikor a vízcsepp a virágos
fák fehér tejútjával
egyesül, mint örvényben a hab,
és a csepp univerzumában
milliárd titkos kis világhoz
közel lángol föl a Nap...
Meg nem mondhatom,
a lelkemben hogy mi történik,
egyetlenem, amikor mondod:
„Nem szeretlek!
Számodra a szívem halott”!...
Amikor áldott tűzre bomlott,
szentségcs két szemednek
csodája belém ragyog...

ALKONYÓRÁN...

Ha lecsordul a Nap a fák és a rózsák
fövéhez, eljön hozzám egy
büszke, hallgatag méltóság
akit én csókkal,
sóval és kenyérrel köszöntök,
aki ezer vereségeimnek
riadt és beteg lelkébe
erőt és bátorságot öntött...

*

Ezer vereségeinek hitosztója
érkezik ma, reménnyel és bottal,
alkony-órán. baj-hallgatóra,
oda, ahol vesztett igazságviadalokban,
disznók és áldott lelkek
csataterén egy istentelen,
halálos életért majd elestek . . .

*

Hogyha aludni tér a Nap,
eljön hozzám a Magány,
hogy lázongó agyamban igazságot tegyék,
s hogy átadja igazi hazám,
az Inség utolsó üzenetét, —
az, ki kővel oszt igazat minden
álnok és piszkos pörben,
ki minden életoknál magasabb egy fejjel —
reménnyel és bottal jön el,
hogy vigasztaljon és verjen . . .

három vers

FÜLÖP GÁBOR

TÉVÉMŰSOR

ágónak

simon templar tempósan leütötte ellenfelét
ekkor ágó azt mondta
főz nekem egy feketét és a szememre vetette
hogy még nem írtam hozzá verset
LÁZASAN GONDOLKODNI KEZDTEM
miközben templar egy motorcsónakból
két lövést hallott és
pazar villájában don battista
holtan terült el a földön
ágó meg azt mondta
táncosnő vagy festő szeretett volna lenni
igen igen — mondtam én
és továbbra is lázasan gondolkodtam
pedig úgy tettem mintha látnám
hogy templar berohan a villába
és fanyar mosollyal a tetem fölé hajol

KOLLÁZS

— verssorokba szedett, változatlanul, központoszással átírt részlet a MAWI („a magyar anyagon standardizált Wechsler intelligenciavizsgálat”)-ből. A nyomtatott betűs kiemelések tőlem —

f.g.

A harmadik sorozat is négy képből áll.
Egy király, két másik személy kíséretében
LIFTTEL UTAZIK.
A képek az út különböző állapotait mutatják.

A negyedik sorozatban a király horgászik,
egymás után fogja a halakat,
az utolsó képen a vízből
kiemelkedik egy BUVÁR,
kezében MÉG KÉT HALLAL.
Ez a történet 6 képből áll.

Az ötödik sorozat egy kalapvásárlást szemléltet,
a kalapot a kirakatban csodáló nő¹
BELÉP az üzletbe,
megpróbál egy kalapot,
majd sorban egyre többet,
végül megveszi azt,
amelyet először próbált.
Ez a történet 5 képből ÁLL.

A hatodik történet egy komikus
FLÖRTÖT ábrázol,
a képtörténetben többször szereplő KIRÁLYYAL.
Autón utazik
és a gyalogjárón megpillant egy nőt,
aki érdekes óriási kalapot visel
A FEJÉN.
Megállítja a kocsit,
kiszáll,
a fejére véve a nő kalapját
SÉTÁL VELE.²

A hetedik,
egyben utolsó képsorban,
egy IDŐS férfi
próba-babát visz a hóna alatt,
A BÁBUT MAGÁHOZ SZORÍTVA.
Taxit hív,
beszáll,
magához szorítja a bábút,
majd aggódó arccal HÁTRAPILLANT.
Idegessé válik,
arcán DÜH látható,
a bábút az ülés végébe teszi
S EKKOR MEGNYUGSZIK.
A bábu HÁTULRÓL
kontyot viselő nőnek látszik.

jegyz.:

¹ isten bizony, hogy így írja

² bizonyisten, így írja ezt is

BÁL ES RETTENETES ZÜRZAVAR A BÖRTÖNÜDVARBAN

Mi ez a hasmenés-jövés a börtönudvaron?
MEGGYOMORRONTOTTÁK A GÁLYARABOKAT,
a tömegverekedők ellógtak a kaviárral.

Riadó! Riadó! — bömböli részegen
egy lecsukott portás.

„Magának apja is tarhás!” — válaszolja neki
kellő önérzettel egy macerált fényszóró.

RAJTA!

Mártsuk a légycsapót mézbe
és DIRR oda — DURR oda!

Nyugalom emberek!

Mindenki sorra kerül a sárban

és sárba kerül a sorban,

azaz minél inkább fordítva.

ÖRIZZÜK MEG

BAKANCSUNK LELKI ÜDVÖSSÉGÉT!

„Taka-tak!” — tiltakozik egy

félreccsinált hatyú, aki irodadísz

minőségben van itt — „taka-tak!”

„Tuku-tuku!” — röhögnek rajta egy

gyanús ügyletekbe keveredett

kamarazenekar frakkos tagjai — „tuku-tuku!”

Egy kioldódott cipőpertli

ne legyen ma problémama!

Pezsgőt ide — tejszinhabbal!!

PUKK!

Marilyn Monroe a habzó kádban!

„A gamma pipáját” — káromkodik

elkeseredésében egy fegyelmezetlen katona

és dühösen kirázza füléből

a cintányérhulladékot.

A takarítónők élvezik a helyzetet:

ünnepi ruhájukat öltötték magukra és

egymást kézen fogva körülállják

a börtönudvar egyetlen gémeskútját —

Bartók vonósnégyesét éneklik

teljes beleéléssel.

Csak ez hiányzott az örültgyanús raboknak

és a rabgyanús örülteknek!

Rettenetes **PSZICHOPATÁLIÁT** csapnak

a villanydróton.

A politikai foglyok rosszat sejtenek.

„Ez itt a **PROB-LÉ-MA!**” — fejezi be nyomatékosan

hozzájuk intézett lázító beszédét

elvtársuk, egy szemüveges nagybögő.

Helyeslőn tapsolnak füleikkel a tapsifülesek,

néhány siheder felgyújtja a karácsonyfát.

„**KOCSONYÁT! KORCSOLYÁT! LÓCSOTANYT!**” —

hirdeti áruját valami kopasz handlézsidó.

A levelibékák ezalatt titkos

levelezést folytatnak, melyben

erősen bírálják a takarítónők

vonósnégyes-interpretációját.

Erre a takarítónők bosszúból kinyújtják
redves nyelvüket, mely pörögni kezd kedvesen,
akár egy golyvás zsiráf bendője.
Sipolás és gumibotugatás hallatszik
az önmaga mögé elrejtőzött spanyolfal mögül.
DE USSE KŐ!
Most mászkál a bál és
mindenki vidám és szép.
A börtönparancsnok azért a biztonság kedvéért
menyasszonyi ruhában
a háztetön járkál fel-alá
és jól sikerült álruhájában
éberren ügyel a megingatott rendre.

traktl budapesten

ORAVECZ IMRE

„Wie können Sie mir einen
Fauteuil anbieten, der noch
warm ist?“
(P. Handke: Der Ritt über den
Bodensee)

UGRÁLVA a hőmérsékleten
az állapot közelében

megállva a kövélkezményben
megszabályozva a készülékkel
felszerelve a mértékegységgel — a pontos különbséggel

LASSAN a pályaudvarok felől
hozva a fertőtlenítőket

kimelegedve a lökdösődéstől
izzadtan előzve

kikészítve a fecskendőket
a műtétek előtt

elnézve a szorítóköléseket
gyerekes kíváncsisággal

kéziratosan az elkülönítőben
ahová belépett

önfeledten játszva
zsávolya gombjával

égő szalagokkal a hónaljában
befejezve egy egész napot a haladványban

A SZÁL reggele széthúzva
nyers, égett

EGY időpont megkeresése:

innen egy hosszúságra
az alkalmazott léptékkal

kihagyva a szórodást
felesleg a környéken

nagyobbodás az állományban
(elterjedés fenyeget)

BELJEBB a folytatásban
keresve az egyenetlenséget

ÚTBAN az ellentéthez
előkészítve a távolságot

A KIHAGYÁS bekezdése
felkészülés az eltérésre

LÁTOGATÁS a képződményben
próbálkozás elhelyezéssel

AZ ELKÉPZELT összefüggésben
elkezdve egy befejezést

MŰVELETEK egy beosztás mentén

lehetőségek feltöltése
kapcsolat az előtérben

lejjebb lapos kis fogódzókkal

görbék bemelegítése
felkészülve a lüktetésre

tartózkodás tapadással
az érzékelt körzetben

egyenletesen a működésben

ELHELYEZKEDVE az állásban

folytonos felhasználás

éber ellenőrzés
a kivezetések mentén

kevés meleg a művelésben

menetes emelők
csigás süllyesztők

könnyű kezelés reszelővel

fejlődés foltjai
összekapdosatlanul
a szűrők felett

távolodás a kockákban

TÚHEGYES végződés
felhajtvá, elbújtatva
a gumiban

ellenállás a területen

a határokon nő a szórvány

UTAK száraz nyitódása-csukódása

a karcolások helyzete
a találkozás felett

hatás az irányban

cimpásan elakadva
a kemény közeledésben
virrasztva a szokásos ketyegésben

a fordulókban alátámasztással

leszítve, húzva
a régi világosságot

a fokozat teljesítéséig
még várva a késleltetéssel

HEVÍTETT HELYISÉGBEN
kevés összetétel

a csapok kinyitva.

fürdés a részecskékben
miket kibocsátottak

nagy terelőlapok közt
kóccal, dugóval

akadály melegedőben
(a könyökök felől közelebb)

újabb sáv az adagolóban

a tartályokban a visszatérés szutyka
tovább emelkedett

a társadalom kérdez

ELŐLJÁRÓBAN

Mit jelent tanítónak lenni?

Legpontosabban talán így válaszolhatnék erre a kérdésre, amely egy hosszabb távra tervezett szociológiai-szociográfiai vizsgáldás s ennek részeként az alább következő dolgozat alapkérdése és kiváltója is, tanítónak lenni annyit jelent — majdnem annyit vagy esetenként annál is többet —, mint szülőnek lenni. Más szóval: olyan hivatást, amelynek döntő hatása, leglényegesebb befolyása van nemzedékek emberi magatartásának, gondolkodásának, művelődési, értelmiségi igényeinek kialakításában.

Emiatt izgat régóta — akárcsak a magyartanárok értelmiségi szerepe, mivolta — s mindjobban: hogyan gondolkodnak, élnek a tanítók, s közülük is elsősorban azok, akik nemrég végeztek, es akiktől a legkorszerűbb, még előítéletektől és beidegződött, megcsontosodott szokásoktól — eseménytelenségben, kívülállásban vagy visszahúzódásban, tétlenségben, fásultságban, belefáradásban megnyilvánuló életsablontól — mentes ember- és értelmiségeszmény példáját, nevelését várjuk, vagy legalábbis remélhetnénk.

A „hogyan élnek” — már ebből is nyilvánvaló — kettős vonatkozásban érdekes, két oldalról vizsgálendő. A tanítók és a társadalom oldaláról. Egyrészt milyen elképzelésekkel, igényekkel, hivatástudattal indulnak, ez hogyan módosul a gyakorlatban, igazodik a lehetőségekhez, másrészt milyen fokú a társadalmi megbecsülése a tanítói munkának s milyen támogatásban részesítik mind a szülők, mind pedig a közösség. A kérdés azonban sokkal összetettebb, komplexebb, mint első pillanatra gondolnánk.

Tehát: hogyan élnek a fiatal tanítók? Nem tudom. Sőt — bármennyire is ügyetlen ajánlás már előljáróban ezt nyíltan felfedni —, az sem fogja megtudni, aki elolvassa az alábbi szociológiai-szociográfiai riportot. De

arról tudomást szerezhethet, hogyan gondolkodik egy nemzedék és élnek néhányan ebből a nemzedékből, amely 1970-ben végzett, s amelynek tagjai, közülük néhányan, tanítóként, iskolákban dolgoznak.

Szerte Vajdaságban, Bácskában és Bánátban . . .

Itt, ahol gazdag, egy évszázados hagyománya van az intézményes tanítóképzésnek — Szabadkán 1871-ben nyitotta meg kapuit a fejlett polgári társadalom igényeit kielégítő tanítóképző —, és ahol a polgárság igényével párhuzamosan a dél-alföldi paraszttársadalom, a szegény emberek számára is régóta fontos, evidens szükséglet gyermekeik tanítása, erről tanúskodhat a még néhány évtizeddel ezelőtt is létező laikus néptanító intézmény, a „falusi szegénységhez tartozó laikus — elevebből észjárású, viszonylag szélesebb látókörű, frissebb előadókészességű — népi tanító keze alatt szállási földműves-emberek szövetkezetszerű összefogásával létrehozott egykori paraszttiskolák” (Zöldy Pál: A laikus néptanító intézmény, *Etnographia*, 1969. 1. szám) elterjedése, egész hálózata.

Említettem: egy évszázados a szabadkai tanítóképzés. Száz év alatt több mint öt és félezer tanító kapott oklevelet, közülük több mint kétezren az utóbbi huszonöt évben szereztek itt tanítói képesítést. Száz év, negyed század, öt és fél ezer tanító, kétezer tanító: jubileumok, számok, adatok, amelyek a tanítóság — hivatás és sors, szerep és feladat, megbecsülés és társadalmi helyzet, értelmiségi státusz és magatartás, nevelői bázis és képzés, munkakörülmények és igények stb. stb. —, a tanítótársadalom szociográfiai igényű vizsgálatát, bemutatását, szociológiai szándékú áttekintését, elemzését már önmagukban is megkívánják, szükségessé teszik.

Ezúttal mégsem a tanítók nagy családjának tablóját próbálom megrajzolni — erre nem egyetlen ember, hanem népes munkacsoport évekig tartó munkája szükséges —, közülük csak azokról lesz szó, akik ötödévesként 1970 tavaszán, az utolsó magyarórák egyikén válaszoltak arra a kérdőívre, amely a pályakezdes lehetősége előtt álló tanítójelöltéktől a tanítóságról alkotott elképzeléseik felől érdeklődött. (Ezen a helyen említeném és köszönném meg Novák József magyartanár szíves segítségét.) A kérdőív egyrészt azt tudakolta, hogy miért választották a képzőt, illetve miért akartak tanítók lenni, hol szeretnének végzés után dolgozni, s miért, másrészt viszont az iskola falai közül milyennek látják a tanítósorsot, a pálya távlatait s milyen elveket követve próbálnak majd tanítóként dolgozni, nem utolsósorban pedig, hogy mi a véleményük „a” tanítóról mint értelmiségről. A dolgozat következő fejezetében szűkül a kör, a harmincegy anketalány közül mutat be, szólaltat meg egy- illetve másfél évi tanítóskodás után néhányat. Most már az egykori elképzelések és a gyakorlat összevetésének, szembesítésének szándékával.

A válaszokból, vallomásokból kiolvasható hivatástudatra hívnám fel a figyelmet, s arra, hogy mi jellemzi a fiatal tanítók makro- és mikro környezetét, hogyan látják ők a körülöttük levő világot, hogyan viszonyulnak másokhoz, hogyan ítélik meg munkahelyük atmoszféráját, a közéleti és politikai, valamint művelődési aktivitásuk fontosságát, szükségét, milyen szociális és anyagi viszonyok között élnek.

A kérdés iránya, a vizsgálat s ennek megfelelően az olvasás szempontjai nem pedagógiai jellegűek, nem a szigorúan pedagógus jegyeket, ismerveket kerestem, hanem életkörülményeikről, sorsukról, munkakörülményeikről alkotott elképzeléseiket, véleményüket, s válaszaikat, vá-

gyaik mögött értelmiségi voltak jegyeit. Talán nem felesleges megemlíteni, hogy a tanítók értelmiségi vonásait elsősorban nem új szellemi értékek alkotásában, hanem a „meglevő szellemi értékek alkotó módon való közvetítésében, illetve applikálásában, ... valamint a szellemi javak ... konzumációs” igényében (Kardos István: Az értelmiség fogalmáról, *Valóság*, 1972. 7. szám) és a mindenre figyelő, mindenről véleménynyel rendelkező, elkötelezett emberi magatartásban, az intenzív társadalmi élet megnyilvánulásaiban kell keresni.

Mivel azonban a megszólaltatott fiatal tanítók kiválasztása nem mintavétel alapján történt, az anketalányok nem tekinthetők a tanítótársadalom — egésze vagy része — reprezentánsainak, sőt számuk nem akkora, hogy elérné az általánosításhoz szükséges, feltételezett küszöbértéket — a dolgozatot is csak esettanulmánynak tartom, próbának egy hasonló szándékkal készülő átfogóbb, terjedelmesebb munkához. Ennek megfelelően a válaszokat és az interjúkat, vallomásokat csupán egyedi megnyilvánulásokként kell szemlélni. Ám így is, jelzésszerűen általánosabb érvényű vonatkozásában, utalásában figyelmet érdemlő és érdeklődést kelthető megnyilatkozások ezek a tágabb generalizálás lehetőségétől sem teljesen mentes, egy nemzedék véleményét, magatartását, elvárásait jelző válaszok s az ezeket csoportosító kimutatások.

Ha közös jellegzetességek után kutatunk, akkor ezeket a pályakezdés fontos és igen érzékeny, az ifjúkor utolsó és a felnőttkor első szakaszának jegyeiben kell felismerni, megjelölni. Az önmagunk keresését jelentő életfázis ez, amelyben még alakulóban vannak az életvitel, a tanítói egzisztencia belső arányai. S éppen ezért érdekes, izgalmas ennek a nemzedéknek — és a hozzá hasonló, induló nemzedékeknek — megszólaltatása, faggatása.

EGY KÉRDŐÍV, EGY NEMZEDÉK

Az itt következő válaszokat egy közvetlen és közvetett kérdésekből összeállított kérdőív gyűjtötte be. A közvetlen kérdések a 31 válaszadó személyiségére — neme; hová valósi; milyen tanuló; milyenek anyagi körülményei, van-e ösztöndíja; a középiskola után tovább tanul-e vagy állásba lép; ha tovább tanul, milyen egyetemet választ, miért? —, a közvetettek pedig a vizsgált problémakörre — miért választotta a képzőt; ha állásba lép, hol tanít majd, hol szeretne tanítani, miért; milyennek látja a tanítósorsot, a tanítói pálya perspektíváját; ha tanítóként dolgozik, milyen elveket tart munkájában a legfontosabbaknak, az oktatásban és azon kívül; véleménye a tanítóról mint értelmiségiről? — vonatkoznak.

NŐI SZAKMA?

A tanítójelöltek nemek szerinti megoszlása: 29 lány és — mindössze — 2 fiú. Ez az arány nyilván nem azonos a tanítótársadalmon belüli nembeli megoszlással, de azt félreérthetetlenül jelzi, hogy a tanítóság elsősorban s mind kifejezettebben női hivatás, szakma.

A 31 ankétalany 24 helységről került a szabadkai tanítóképzőbe. A bácskaiak 11, a bánátiak 9, a baranyaiak pedig két községből valók. Legtöbben — hatan — szabadkaiak, ketten-ketten jöttek Bácsstopolyáról, Becséről, illetve Kisoroszról, egy-egy adai, adorjáni, csantavéri, doroszlói, péterrévei, tornyosi, tótfalusi, utrinei s verbászi, illetve debellácsi, jázovai, kikindai, neuzinai, padéi, susarai, szajáni s törökbecsei, valamint pélmonostori és vörösmarti származású.

A puszta felsorolásból is látszik, hogy a szabadkai képző valóban tartományi, sőt ennél szélesebb jellegű is. De az is nyilvánvaló, hogy eldugott, egészen kis lélekszámú falvakból szintén felkeresik ezt a nagy múltú iskolát.

JÓ ÁTLAG

A megkérdezettek közül huszonötön adtak használható választ arra a kérdésre, hogy milyen tanulók voltak a képzőben. Ketten kitűnő, tizenegyen jeles, tizen jó, ketten pedig elégséges eredményt írtak be a kérdés mellé. Átlag eredményük valamivel nagyobb 3,5-nél, ami lényegében majdnem jelesnek felel meg s figyelemreméltónak tekinthető. A kérdést hatan megválaszolatlanul hagyták, közülük ketten csak ennyit árultak el tanulmányi előmenetelükről: „közepes”, egyikük pedig így felelt: „A tanulmányi eredményemmel nem nagyon dicsekedhetem, de azért még egy osztályt sem ismételttem.”

ÖSZTÖNDÍJJAL, ANÉLKÜL?

Láttuk már, a harmincegy válaszadó huszonkét vajdasági (bánáti és bácskai) s két baranyai helységről való. Figyelembe véve ezt, s emellett azt aényt, hogy a tanítóképző azon iskolatípusok közé tartozik, amelyek a végzés után már allást, kenyeret is jelentenek, érdekes megvizsgálni, milyen anyagi körülmények között tanultak a tanítójelöltek. Vajon ennek az iskolatípusnak a választása azt is jelenti, hogy tanulói zömében az alacsonyabb jövedelemmel rendelkező, a szegényebb szülők gyermekei?

Harmincegyük közül heten kaptak, huszonnégyen pedig nem kaptak ösztöndíjat. Az előbbieket közül csak egyikük válaszolt direkt módon a kérdés első felére: „Anyagi körülményeim kielégítőek, kapok ösztöndíjat.” Az már nem derül ki a válaszból, hogy különben is „kielégítőek” anyagi körülményei vagy az ösztöndíjnak köszönve van így. Az ösztöndíjasok közül további kettő röviden, egyetlen mondatban felelt — „Ösztöndíjat kapok a szabadkai szkupstinától.” „Van ösztöndíjam, csak édesapám dolgozik.” —, négyen viszont bővebb magyarázatot is fűztek igenlő válaszukhoz:

— Csak édesapám dolgozik, elég keveset keres, így csak a legszükségesebbre jut. Ösztöndíjat kapok. Igaz, nem sok, de nagy segítség.

— Munkáscsaládból származom. Édesapám keresetéből élünk öten. Az üzemtől, amelyben édesapám dolgozik, 80 dinárt kapok havonta.

— Édesapám és édesanyám is munkások. Fizetésük közepes. Ketten vagyunk testvérek. Húgom még elemibe jár. Én első osztálytól kapok ösztöndíjat. Elsőben 100 dinárt kaptam, minden évben 10 dinárral emeltek, az idén 150 dinárt kapok havonta.

— Első osztálytól kezdve kapom az ösztöndíjat. Ez az összeg elegendő lakásra, és még 50 dinárom marad. Tehát 180 dinár segítséget kapok, máskülönben nem tudtam volna iskolába járni öt évig.

És a többiek, akik társadalmi segítség nélkül, csupán szüleik támogatásával végezték a képzőt?

Hárman említik, hogy anyagi körülményeik „Jók”, illetve „anyagilag jól állunk”. Akik csak egyetlen szóval méltatták a kérdést, „jó”-nak nevezték körülményeiket, mindketten tovább tanultak, az egyik Pesten, a másik Újvidéken folytatta tanulmányait. Négyen mindössze ennyit írtak: „nem kapok ösztöndíjat”, illetve „nincs ösztöndíjam”. Ketten még hozzátették: „szüleim iskoláztatnak”, vagy: „de szüleim igyekeznek minden szükségletem kielégíteni”. Az utóbbi is nyilván a jó anyagi körülmények között élők kis csoportjába tartozik. Ketten, noha nincs ösztöndíjuk, „kielégítőnek” jelölték anyagi helyzetüket. Négyen pedig a „kielégítővel” azonosnak minősíthető „közepes” megjelölést használták. Az utóbbiak közül egyesek magyarázni is igyekeztek körülményeiket:

— Édesapám és édesanyám is munkaviszonyban vannak. Van egy nővérem, aki szintén vidékre jár, főiskolába. Tehát anyagi körülményem közepes. Ösztöndíjam nincs.

— Az anyagi körülményeim közepesek. Édesapám hivatalban dolgozik, édesanyám otthon van. Ösztöndíjam nincs.

— Édesapám dolgozik. Alapfizetése 800 dinár. Hárrom tagból áll a család. Ösztöndíjam nincs. Közepes anyagi körülményekben részesülök (?).

A kérdőjel nemcsak a nyelvi hevenyészetség miatt került a mondat végére, hanem a három részre osztandó havi nyolcszáz dinárt is közepes körülményeknek nevező szemlélet miatt is. Ezt a választ inkább az alábbi csoportba kellene sorolni:

— Ösztöndíjat nem kapok, bár kértem, de nem adtak. Van még két testvérem, akik szintén tanulnak. Ők sem kapnak semmilyen segílyt. Szüleim nehéz körülmények között biztosították mindhármunk részére a szükséges pénzösszeget. Szüleimnek nincs biztos pénzforrása, mert földműveléssel foglalkoznak.

— Ösztöndíjat nem kapok. Az anyagiakat szüleim biztosítják. Mivel húgom is iskolába jár, nem kis nehézséget jelent számukra az anyagiak biztosítása mindkettőnk számára.

— Anyagi körülményeim nem valami fényesek. Édesapám dolgozik egyedül a családban. Van egy testvérem is, aki szintén középiskolába jár, s neki is elég sok kiadása van. Mindezt, meg az én kiadásaimat is — lakást, fűtést — édesapám fizetéséből kell fedezni. Ösztöndíjam sajnos nincs, pedig az illetékes szervek megígérték, hogy kapok valamilyen segílyt, de amikor a megvalósításra került volna sor, kérvényt kérvény után utasítottak el.

— Csöppet sem kedvező. Hatan élünk édesapám fizetéséből, és ő sem keres valami jól. Mind a négyen testvérek iskolába járunk. Ketten végzős középiskolások, ketten elemisták vagyunk. Én vagyok a legidősebb, ösztöndíjat nem kapok.

— Anyagi körülményeim nem valami fényesek. Csak édesapám dolgoz

zik a családban. A kiadások nagyok, de azért — ha szűkösen is — valahogy megélünk ebből az egy fizetésből. Egyedül vagyok, tesvérem nincs. Ösztöndíjam sajnos nincs. Már kértem, de nem kaptam.

— Az anyagi körülményeim rosszak, de ösztöndíjat sehol sem kaptam.

Míg a fenti néhány vallomás a kevésbé jó anyagi helyzetben levők nem is kis csoportját határozza meg, addig az alábbi válaszok határozottan egyetlen kategóriába sem sorolhatók, lévén azonban, hogy munkás és földműves szülők gyermekeitől származnak, nem kicsi annak a valószínűsége, hogy a „nem valami fényes”, „csöppet sem kedvező”, vagy éppen a „rossz” körülményeik közé tartozóknak kell tekinteni őket. Legalábbis ezt a kettőt: „Munkások a szüleim, nincs ösztöndíjam.” „Szüleim földművesek, ösztöndíjam nincs.” A másik kettő — „Nincs ösztöndíj, mindkét szülő dolgozik.” „Ösztöndíjam nincs, szüleim dolgoznak.” — valószínűleg kedvezőbb körülményeket takar, de szükséztávóságuk miatt néhez bárhová is sorolni őket.

A válaszok egy része nem tartalmaz elegendő elemet a való helyzet megállapításához. Az azonban így is kitetszik, hogy ez a nemzedék nem éppen zavartalan, anyagilag nem gondtalan körülmények között tanult.

TANÍTANI, TOVÁBB TANULNI?

Végzés után heten gondoltak főiskolai, egyetemi továbbtanulásra, huszonnégyen pedig elhelyezkedni, tanítani vágytak. Az utóbbiak közül kilencen említik a magánúton történő továbbképzés vágyát, lehetőségét. Hányuknak sikerült elhelyezkedni és hányan maradtak — most már főiskolai, egyetemi — diákok, pontosan nem sikerült kideríteni. Egy évvel diplomálásuk után már alig, vagy gyakrabban semmit sem tudnak egymásról. Még az egykori nagyon jó barátnők kapcsolata is megszakadt néhány levél váltása után. Ezért csak fenntartásokkal kell fogadni azt a tényt, hogy harmincegyük közül kilencen biztos, nyolcan viszont valószínűleg tanítanak. Az előbbieik közé soroltam azt, aki egy évig tanított, majd bevonult, s azt is, aki szintén egy esztendőig tanítóként dolgozott, majd gyerekhány miatt az iskola titkárnője lett. A bizonytalanságot még csak növeli, hogy többjükkal ideiglenes, csak éves szerződést kötöttek, s megtörtént, hogy az egyik évben dolgoztak, a következőben már nem. Feltehetőleg más, iskolán kívüli munkahelyen is található a harmincegy tanító közül néhány. Határozottan csak egyikükről tudtam meg, hogy a közigazgatásban helyezkedett el. Nyolcan tovább tanulnak, Pesten, Újvidéken és Szabadkán. Ötükre semmit sem sikerült megtudni, ezek közül egy valószínűleg Németországban él.

Tehát: nagyjából annyian tanulnak tovább (nyolcan), ahányan még a diplomálást megelőzően gondoltak erre (heten). De lényegesen kevesebben kaptak tanítói állást, mint ahányan ezt szeretnék volna. Miért? A kérdés jogos, foglalkozni kellene vele. A felület azonban csak széles körű, sok szempontú vizsgálat után adhatnánk meg.

Láttuk: heten már eleve úgy tervezték, hogy folytatják tanulmányukat. Közülük öten így is tettek, egyikük valószínűleg tanít, egyikükről pedig semmit sem sikerült megtudni. Kettőn feltételhez kötötték a továbbtanulást: „ha nem kapok állást”. Egyikük még hozzátette: akkor „feltétlenül” tovább tanul. Ez tanítóként dolgozik, a másik egyetemi hallgató.

Legtöbben állásba szeretnek volna lépni. Közülük kilencen még megjegyezték: „azonban szeretnék magánúton tanulni”. Egyikükről tudom, hogy nem sikerült tanítói helyet kapnia, egy évig gyermekekre felügyelt, míg a szülők dolgoztak, majd — miután egy kis pénzt gyűjtött össze — egyetemre iratkozott. Aki pedig, ahogy értesültem róla, a tanügy helyett a közigazgatásban kapott munkát, így válaszolt a kérdésre: „Hacsak egy mód lesz rá, állásba lépek, hogy legalább ötévi iskoláztatás után én is fizetést vigyek haza. De bizony ez nagyon reménytelen álmom. Ha kapok állást, magánúton fogok tovább tanulni, ha nem, rendes hallgatónak iratkozok be.” Nem tudom, folytatja-e tanulmányait. Aki végzés előtt hasonlóan tervezett: „Szeretnék, és ha mód lesz rá, állásba lépek, és az egyetemet magánúton folytatom. Ha nem kapok állást, rendes hallgatóként egyetemre iratkozok” — falujában kapott tanítói állást, és valóban tovább tanul az egyetemen — magánúton.

Tizenketten állították határozottan s a továbbtanulás szándéka nélkül: „szeretnék állásba lépni”. Közülük több mint a feléről nem sikerült megtudni, elhelyezkedtek-e iskolákban, nagy részük azonban valószínűleg tanít valahol. Megjegyzendő azonban, hogy feltehetőleg csak egyikük kapott ott állást, ahol remélte. A többiek másutt kényszerültek munkát keresni. Egyik így írt: „Azt hiszem, állásba lépek. Ösztöndíjas vagyok, így reménykedhetem abban, hogy elhelyezkedem.” Másikuk viszont: „A középiskola befejezése után, több, mint valószínű, állást fogok kapni faluban, ahonnan az ösztöndíjat is kapom.” Az ösztöndíj egyikük számára sem biztosított munkát. Mindketten tanítanak, de másutt. Az egyik állandó munkát kapott egy nagy bácskai faluban, nem is kíván máshová menni. A másik viszont évenként — immár két ízben — kötött egy tanévre szóló szerződést. Nem tudom, harmadízben sikerül-e megújítania a szerződést. Ő maradna, szívesen, de ez attól függ, lesz-e szeptemberben is egy osztálynyi elsős abban a kis észak-bácskai faluban, ahová két évvel ezelőtt érkezett, s ahol már, bevallása szerint, otthonosan érzi magát. Neki több szerencséje volt, mint egyik évfolyamtársának, aki csak egy évben tanított, akkor is szerződéses viszonyban, majd mivel nincs elegendő gyerek, titkárnői állást vállalt ugyanabban az iskolában. Most abban reménykedik, hátha néhány év múlva ismét visszatérhet a tantárműbe, a gyerekek közé. Van olyan is, aki biztosra vette, hogy helyben kap munkát, nem kapott, most tanul. Aki viszont mindenkinél határozottabban állította: „Nem tanulok tovább” — mégis egyetemre iratkozott, másodévre azonban nem jutott el. A nemzedék tagjainak zömére jellemző lehet az alábbi, bizonytalanságot és szükségét egyaránt kifejező vallomás: „A középiskola befejezése után dolgozni szeretnék, nem ragaszkodom ahhoz, hogy csak mint tanító dolgozzam, szívesen elfogadok bármilyen állást. Szüleim tovább nem képesek anyagilag fedezni a költségeket. Biztosított állásom nincs, de reménykedek, hogy megkeresem az életem fenntartásához szükséges pénzüsszeget.” Szerencséje volt, tanítóként dolgozik szülőfalujában.

TOVÁBB TANULNI? MIT? MIÉRT?

Hogy nagy részük elsősorban tanítani akart — nyilván ezért választotta a képzőt —, az is bizonyíthatja, hogy sokan (tizenegyen) válasz nélkül hagyták, hárman pedig határozatlan feleletet (pl. a bölcsész-tudo-

mányi karon) adtak a következő kérdésre: Ha tovább tanul, milyen egyetemet választ, miért? Akik konkrétan jelöltek meg egy-egy szakot, azok közül hárman a matematikát említették, ketten-ketten a képzőművészetet, zenét, magyar irodalmat és történelmet írták volna be, az utóbbit földrajzzal együtt, angol—német, matematika—fizika, testnevelés—egészségtan szakot, továbbá biológiát, szerbhorvát nyelvet és irodalmat, szerbhorvát nyelvet mint nem anyanyelvet pedig egyikük tanult volna rendes vagy magánhallgatóként. Hogy hová mentek, mit választottak, nem sikerült kinyomoznom. Azt azonban tudom, hogy a magyar tanszéken vannak vagy voltak közülük öten is, hogy angol—német szakon, biológián is van egy-egy hallgató a harmincegy tanítói képesítéssel rendelkező egykori képzős diák közül.

Arra, hogy melyikük miért választaná a feltüntetett tárgyat, szakot, legelőbb egyszerűen „szeretem”-mel válaszoltak. Esetleg hozzátették még, „mert jól tudom a nyelvet” — aki a szerbhorvát nyelvet írta be a kérdőívre —, „mindig érdekelt” — a leendő biológus —, „ezt kedvelem” — írta a matematikát említők közül az egyik és az, aki zeneakadémián szeretett volna tovább tanulni. Mint minden kérdés mellé, néhányan itt is bővebb magyarázattal szolgáltak:

— Ha esetleg tovább tanulok, a történelem—földrajz szakra szeretnék menni. Úgy érzem, ez a két tantárgy tanulása nem okoz nagy nehézséget, emellett érdeklődésem is erre a területre terjed ki.

— Szeretem a történelmet, érdekelnek a múlt és a jelen eseményei, s azért választanám ezt a szakot, hogy tudásom bővítsem, s azt később a tanulóknak továbbadhassam.

— Szeretem a zenét, tehetségem is van hozzá, és szeretnék gyerekekkel foglalkozni.

— Tanulmányaimat a képzőművészet terén szeretném folytatni, mivel ez a tantárgy áll a legközelebb hozzám, és szeretném megtanítani a kis vajdasági gyerekeket a szép észrevételére és alkotására.

— A főiskola szerb szakára szeretnék iratkozni. Talán azért, mert egyrészt megmaradt bennem a gyerekek iránti szeretet, másrészt pedig ezzel könnyebb elhelyezkedni.

— Matematikára iratkoznék, mert szeretem, és mert mindig, állandóan fejlődik. Matematikán és logikán fog a programozott oktatás is alapulni.

A válaszokból látható, hogy kivétel nélkül olyan szak iránt vonzódnak, amely az egyetemi oklevél megszerzése után is lehetővé teszi számukra, hogy pedagógusként dolgozzanak. Meglepő, ám ugyanakkor érthető, természetes is, hogy közülük senki sem akar orvos, jogász, mérnök vagy közgazdász lenni. Ez nyilván egyrészt már a képző választásával, másrészt viszont azzal az életpályányi tartósságú hatással magyarázható, amelyet a középiskola gyakorolt, tett diákjaira, amellyel megszerettette velük a pedagógusi hivatást.

A tanítói hivatás említésével el is érkeztünk a választott és vizsgálandó tárgykörhöz: a tanításág — sors, perspektíva, elvek, értelmiségi jegyek és igények — problematikájához, amelyre az ún. közvetett kérdések segítségével, útján próbáltam ettől a nemzedéktől feleletet kapni.

Erre a kérdésre nagyjából két, sablonosnak nevezhető típusválasz érkezett. Harmincegyük közül tizennégy „már régóta” tanító szeretett volna lenni, egyesek a „régóta” helyett „mindig”-et írtak, mások pedig, hogy „már elemista” koruk óta erre a pályára vágytak. Tizennégyük számára a gyerekek iránti szeretet — „szeretem a gyerekeket”, „szeretek a nebulókkal foglalkozni”, „szeretek a gyerekek közt” — volt döntő, amikor középiskolaként a képzőt választották. Akadt olyan is, aki ezt is említi. Egy-egy válaszadó írta: „érdekel az oktató-nevelő munka”, „környezetem óhajára”, mert a „tanítóhivatás lelket is kíván”, vagy hogy volt osztályfőnöke példájára — ezt az előbbi két nagycsoportbeliek közül is megjegyzi néhányan — határozta el, hogy tanító lesz. Egyikük nem tudja, miért választotta éppen ezt az iskolatípust, egyikük pedig válasz nélkül hagyta a kérdést.

A válaszok zöme — említettem — sztereotip, mégis érdekes, tanulságos átírni közülük azokat, amelyek legalább egy félmondatnál is többet tartalmaznak a „már régóta tanító szerettem volna lenni”, vagy a „szeretem a gyerekeket” bármennyire is a lényegyet kifejező, mégis szegényes típusválasznál.

a) Akinek régi vágya a tanítói pálya:

— Mindig tanítónő szerettem volna lenni. Úgy érzem, a legszebb hivatás, talán azért választottam.

— Már kiskorom óta arról álmodozom, hogy tanítónő legyek. Különösen egy nevelő hatott rám, akit mindmáig becsülök, mert igazi pedagógus volt, s megszerettette velem ezt a pályát, rávilágított szépségeire, de nem rejtette el nehézségeit sem.

— Iskolás koromban nagyon szerettem a tanító nénimet, ő volt az eszményképem. Én is mindig tanító szerettem volna lenni. Nagyon szeretem a gyerekeket.

— Már kiskorom óta tanítónő szerettem volna lenni. Édesanyám is tanítónő, és valószínű, hogy ő volt rám hatással, mert mindig csak szepet és jót hallottam tőle erről a hivatásról. Ezért a nyolcadik osztály után minden gondolkozás nélkül beiratkoztam a képzőbe.

— Már régi vágyam, hogy tanítónő legyek. Kislányokként a barátnőmmel iskolát játszottunk, és osztogattuk egymásnak a piros ötösöket s az egyeseket, nem tudva akkor még semmit didaktikáról, módszertanról, pedagógiáról.

— Már kis elemista horomban is tanító voltam. Persze csak a mi korosztályunk gyerekeinek és az csak játék volt. De annyira megszerettem, hogy állandóan azt hajtoztam, én tanítónő leszek, s ami a fő, jó tanítónő. Az elemi iskola gyorsan a múltté lett, s ott álltam álmod megvalósításának küszöbén: a képzőbe iratkoztam. Mindig szerettem a gyerekeket, az embereket és büszkeséggel tölt el az a gondolat, hogy én is gyerekeket fogok nevelni.

— Hat-hét éves korom óta tanító szerettem volna lenni. Első osztályban volt egy tanítónőm, aki nagyon tetszett, es magamat is az ő személyébe képzeltem el (?), s azóla mindig tanító szerettem volna lenni.

— Első elemi óta az volt a vágyam, hogy tanítónő legyek. A hatodik, hetedik és nyolcadik osztályban ezt mind határozottabban vallottam. Már ezekben az osztályokban magam köré gyűjtöttem gyengébben tanuló osz-

tálytársaimat, nálunk kis iskolát csináltam, ahol természetesen én voltam a tanító. Szüleim rám bízták a pálya választását, így kerültem ide a képzőbe.

— Sokáig nem tudtam eldönteni, hogy ha befejezem az elemi iskolát, milyen pályát fogok választani. Mivel már kiskoromban is sokszor játszottunk iskolát és ilyenkor én voltam a tanító néni. Talán ennek hatására iratkoztam a képzőbe. A gyerekeket nagyon szeretem és tudatában vagyok annak, hogy nevelni és tanítani őket nagy feladat, de ha valaki szereti hivatását, nem lehet nehéz.

b) Akik azért iratkoztak tanítóképzőbe, mert szeretik a gyerekeket:

— A képzőt azért választottam, mert szeretem a gyerekeket. Nagyon sokat gondolkodtam ezen, mire rászántam magam, hogy erre a pályára lépjek. Úgy érzem, jól választottam, mert öt év alatt még jobban megszerettem ezt a hivatást, vagyis a gyermeknevelést.

— A képzőt azért választottam, mert akkor úgy éreztem, szeretem a gyerekeket és úgy tartottam, hogy élvezet a kis nebulókat oktatni, nevelni. Ma is úgy tartom, hogy helyesen választottam, bár abban kételkedem, hogy tanítóként dolgozhatok végzés után.

— Hivatásérzetből választottam ezt a pályát. Szeretem a gyerekeket és a velük való munkát.

— Mert nagyon szeretek a nebulókkal foglalkozni, s mert megtetszett a hivatás.

— A képzőt azért választottam, mert korán megismerkedtem ennek a hivatásnak a szépségeivel. Szeretek a gyerekek közt, nem bántam meg, hogy ide iratkoztam.

-- Szeretem a gyerekeket, emberekkel kell dolgozni.

— Mert szeretem a gyerekeket, és úgy érzem képes vagyok a jövő nemzedék nevelésére, oktatására.

— A képzőt azért választottam, mert szeretem a gyerekeket, és nincs szebb hivatás, mint kis gyerekeket nevelni, megtanítani őket írni, olvasni, számolni.

Az idézett vallomásokból, még a legsablonosabbakból és hevenyészett nyelven fogalmazottakból is egyértelműen kicseng a választott foglalkozás iránti szeretetük, tiszteletük, magas fokú hivatástudatuk, ami már önmagában fontos útravaló a pálya küszöbén állók számára, biztosíték arra, ha sikerül tanítói állást kapniuk, akkor lelkiismeretesen és lelkesen végzik majd munkájukat.

Anélkül, hogy ezen a kedvező összképen bármit is rontana, foglalkoznunk kell azzal a két kérdőívvel, amelyek közül az egyikben egyetlen szó nélkül maradt a kérdés, a másikon pedig csak a mondat első fele — „azért választottam ezt a pályát, mert. . .” — olvasható. Azt jelentené, hogy egyikük sem tudja, miért iratkozott tanítóképzőbe? Nem lehetetlen, de meglepő. Főleg, ha tudjuk, hogy mindketten tovább akartak tanulni. Esetleg nem érdektelen még megemlíteni, hogy az előbbi „közepes”, az utóbbi pedig „kitűnő” tanuló volt, sőt ez még ösztöndíjat is kapott a képző elvégzésére.

Volt alkalmunk látni: a harmincegy anketalany nagy része végzés után tanítani akart, ez érthető is, hiszen régi vagyuk, jól meggondolt választásuk a tanítóképző és a tanítói pálya. Logikus tehát a kérdés: hol tanítanak majd, hol szeretnék tanítani, s miért?

A kérdés első felére alig válaszoltak. Legtöbbjük átlépett rajta. Mindössze ketten méltatták némi figyelemre ezt a kérdést. Rövid válaszaik a többiek hallgatását is megmagyarázzák: „Erre nem felelhetek.” „Egyelőre még nincs kilátás állásra.” Mindegyikükkel ez volt a helyzet; egy hónappal a diplomálás előtt nemcsak azt nem tudták, hogy hová kerülnek, hanem azt sem, tanítanak-e majd egyáltalán valahol.

Érthető, ha a kérdés második felére — hol szeretnék tanítani? — kilencen felelték: „bárhol”, „mindegy”, „ahol munkát kapok”, „még nem tudni, ahol állást kapok”. Sőt, az a hét közül, akik szülőfalujukban szeretnék tanítani, hárman — mintha esetleg a kérdőívtől is függne soruk alakulása, utuk folytatása, iránya — nem mulasztották el megjegyezni: „bárhol”, „ahol szükség van rám”, szívesen, örömmel vállalnak tanítói állást.

A „bárhol” dolgozni hajlandók közül akad, aki megemlíti: „a helység nem számít, csak az, hogy megbecsüljék a munkámat és személyemet”, vagy: „Bácska bármelyik kis községében, falujában szívesen tanítanék, kivéve a szülőfalumat, mert úgy érzem, munkámat az emberek nem becsülnék úgy meg, mint egy olyan faluban, ahová idegenként kerülnék” — nem ide tartozik, mégis ideírom: szülőfalvába került, s az emberek mégis megbecsülik —, de ennek ellenkezőjére is van példa: „lehet falu, tanya, csak szülővárosomhoz közel legyen”, van, aki „faluközpontba” szeretne kerülni, vagy: „szívesen vállalnék állást bármely vajdasági faluban, talán még tanyán is”. Akik viszont otthon, szülőhelyükön tanítanának, mintegy magyarázatként hozzáfűzték: „nem szeretek idegenben s szeretem szülővárosomat, sajnálnám a barátaimat”, vagy „szeretem szülőfalumat”. Ketten mindannyiuknál bővebb, alaposabb indoklással is szolgáltak ehhez a kérdéshez:

— A szülőfalumban szeretnék tanítani, mert úgy érzem, hogy egy fiatal, kezdő tanítónak nagy előnye, ha nincsenek lakás- és élelmezési gondjai, s így minden erejét hivatásának szentelheti. Mert bizony első évben szükség lesz az igyekezetre és a nagy munkára.

— Falumban szeretnék tanítani. Nagyon hiányzik nekem már a családi légkör. Emellett szeretném bizonyos mértékben anyagilag szüleimet is támogatni. Ha helyben leszek, többet tudok szüleimnek segíteni. Többek közt ez a legnagyobb vágyam!

Talán mondani is felesleges, mindketten nagyon messze kerültek szülőfalujuktól, egyikük Bánát déli részéből Észak-Bácskába, másikuk Észak-Bánátból Közép-Bácskába.

S a többiek? Hol szerettek volna dolgozni azok, akiket válaszaik alapján nem sorolhattunk a két fenti csoportba? Ketten elsősorban „jó munkaközösségbe” vágytak, „ahol kedves és megértő emberek vannak”, de legjobb lenne, ha egy „középszerű városkában” találnának rá a vágyott munkaközösségre. Ketten viszont lehetőleg Bánátban szeretnék elhelyezkedni; egy ideig szüleikhez szeretne „közel lenni” az egyik, a másik pedig: „Zrenjanin környékén szeretnék dolgozni, hogy közelebb lehessenek

szüleimhez, és hogy tovább tanulhassak." Szabadkát vagy környékét hármán említették. Az egyik, aki nem hiszi, hogy szülőfalujában állást kapna, „esetleg valamelyik távoli szálláson”, de ott nem szeretne, mert — ahogy írja — „akkor sokkal nehezebben tanulhatnék tovább, és attól félek, a tanyai élet magával ragadna, én pedig tanulni akarok”, ezért — folytatja — „szeretnék Szabadkán vagy Szabadkához közel eső faluban tanítani, vagy Novi Sadon” — láttuk, egyetlenként Újvidéket is megemlíti —, a másik azért, hogy legalább a hét végét szülővárosában tölthesse, a harmadik viszont, mert: „ide vagyok »kötve«, s itt szeretnék tovább tanulni, és szüleimet, testvéreimet segíteni”; ennek érdekében szívesen ment volna „külvárosi vagy tanyai iskolába” is, ahonnan naponta utazhatna a városba. Van olyan, akinek csak az volt a kívánsága, hogy ott dolgozzon, „ahol élénkebb az élet, nem pedig tanyán”. Két válaszadó pedig baranyai községet jelölt meg leendő munkahelye álmául, ahol dolgozni szeretne: „feltehetőleg Kórógyon”; „Új-Bezdnában, mert ott tanít a völegényem”. Akik továbbtanulásra gondoltak, azok közül egy nem válaszolt a kérdésre, egy „nem tudom”-ot jegyzett mellé, kettő viszont megemlítette, ha úgy adódna, hogy nem tanulhat tovább, akkor bárhová szívesen elmenne tanítani, „akár tanyára” is.

Ezzel el is érkeztünk a tanítói vágyak, remények után logikus szükségyszerűséggel következő kérdéssig, amely azonban — most már, a tanítójelöltek további sorsa alakulásának ismeretében — logikussága ellenére is, tudva, hogy elképzeléseik, vágyaik szinte kivétel nélkül megvalósíthatatlanok maradtak, könnyen kegyetlenségnek vagy legalábbis illetlenségnek tűnhet. Akkor, a végzés előtt csak logikus, sőt egyenesen természetes volt megkérdezni:

MILYENNEK LÁTJA A „TANÍTÓSORS”-OT?

Így hangzott a kérdőív következő és vitathatatlanul legfontosabb, központi kérdése — a tanítók értelmiségi mivolta után érdeklődő kérdéssel együtt —, amely azáltal válik a vizsgálódásban kulcsfontosságúvá, hogy a rá kapott feleletekből derül ki elsősorban az anketálmányok, a leendő tanítók felfogásának, gondolkodásának nagykorúsága, önállósága. Éppen ennek a kutatott szellemi felnőtségnek, érettségnek bizonyítása vagy megkérdőjelezése érdekében mutatkozott szükségesnek — legalább zárójelben — kiemelni a kérdőívre adott egyéb válaszaikból a legjellemzőbb mozzanatokat — még ha ezáltal elkerülhetetlenül ismétlésbe is kényszerülök —, hiszen így rajzolódik ki a legteljesebben, a feleletekből kialakított, a megszerkesztett miniatűrportrék füzéréből egy korosztály szellemisége — vagy legalább szellemiségük egy holdkaréja — s külön-külön mindannyiuk, az anketálmányok tanítói tudata:

1. „Csak annyit szeretnék írni a tanítósorsról, hogy ha a tanító szereti hivatását, nem érzi sohasem nyűgnek a gyermeknevelést, nem bánhatja meg, hogy ezt a pályát választotta. Ami a tanítói pálya perspektíváját illeti, szerintem a középiskola elvégzésénél nem lehet, és nem is szabad megállni! Magasabb szakképzettséget kell biztosítani a tanítónak. Az anyagi alap azonban az ilyen helyzetben sokszor döntő tényező.”

(„... valószínű állást fogok kapni falumban... Nagyon hiányzik már nekem a családi légkör. Emellett szeretném bizonyos mértékben szüleimet az anyagiakban is támogatni... Többek közt ez a legnagyobb vágyam!... Ha sikerül, ahogy elterveztem, állást kapom, az oktatásban megkövetelem a következetességet, nyíltságot, őszinteséget, munkatársi viszonyt... Ugyanezeket az elveket tartanám szem előtt az oktatáson kívül is... kialakítani egy olyan atmoszférát, ahol érezném, hogy érvényesülni tudok, és munkám nem vesz el... A tanítónak mint értelmiséginek főleg az elmaradottabb környezetben a kultúra fáklyavivőjének kell lenni... a megbecsülés sohasem abból álljon, hogy ajándékokat fogad el...”)

2. „Tanítókra mindig szükség lesz: a gyerekeknek el kell sajátítani az alapismereteket, ezek átadásában a tanítónak van legnagyobb szerepe. Az idő múlásával fejlődnek a tudományok, ezért a tanítónak is mindig bővebb és bővebb ismeretekkel kell rendelkeznie. Tehát tanítókra szükség lesz, de magasabb fokú képzettséggel, mint amilyennel ma rendelkeznek”.

(„... Úgy érzem, a legszebb hivatás, talán ezért választottam... Azt hiszem, állásba lépek... Magánúton szeretnék tovább tanulni... szeretem az irodalmat... Mindegy, hogy hol kapok állást. A helység nem számít csak az, hogy megbecsüljék munkámat és személyemet, és hogy eredményes legyen a munkám... Tudományos alapokon nyugvó ismereteket — kell — nyújtani a tanulóknak... A szülőkkel kapcsolatot teremteni, megismerni a gyerek szociális helyzetét. Részt venni a helység kultúréletében... a tanítónak kell ezt az életet irányítani... elsősorban fölényes ismeretekkel kell rendelkeznie... csak így taníthat... Régebben... fáklyavivő... harcolni kell a tekintélyért...”)

3. „A tanítói hivatás nehéz, de gyümölcsöző. Sok, alapos és kitartó munkát, türelmet és gyerekek iránti szeretetet kíván a tanítótól. Igyekeznie kell környezetéhez alkalmazkodni, és arra törekedni, hogy a kulturális életet fellendítse. Azonban minden téren csak akkor ér el eredményt, ha tudását állandóan gyarapítja és ezt megfelelő módszerrel továbbadja a tanítványainak.”

(„... bármilyen kis községben szívesen tanítanék, kivéve szülőfalumat... arra igyekszem majd, hogy a tanulók munkájuk folyamán tudományos igazságokat sajátítsanak el az életkoruknak megfelelő szinten... Önálló, aktív munkára szoktassam... kedvvel, optimizmussal rendelkeznek... A tanítónak megmaradt, és meg is fog maradni a fő, a személyiségformáló szerepe és jelentősége. Ezt még a kibernetika sem pótolhatja...”)

4. „Nevelőkre, tanítókra a társadalomnak mindig szüksége volt és ezután is szüksége lesz, bár ma már egyre több tanító van állás nélkül, tehát az iskolából kikerülő — és bekerülő — tanulók számát csökkenteni kellene.”

(„Szüleim nehéz körülmények között biztosították... a pénzösszeget... nem ragaszkodom ahhoz, hogy csak mint tanító dolgozzam, szívesen elfogadok bármilyen állást... munkámban fontosnak

tartom a humanizmus elvét, a következtességet, rendszerességet... A tanítónak feltétlenül részt kell vennie a társadalmi öngazgatásban... legyen fáklyagyújtó, legyen ember, aki egész személyével járul hozzá a közösség neveléséhez.”)

5. „A tanító mind nagyobb szerephez jut a társadalomban. Az oktatást majd gépek helyettesítik, de a nevelést nem. És nem csak gyerekeket nevel, hanem azonfelül a közösségben, faluban való ténykedése is igen fontos. A társadalmi előrehaladásnak egyik tényezője.”

(„Szeretnék állásba lépni... Ahol szükség lesz rám... bizony első évben szükség lesz az igyekezetre és a nagy munkára.” Hogy munkájában milyen elveket vall, tart a legfontosabbnak, és mi a véleménye a tanítóról mint értelmiségiről — erre nem válaszolt.)

6. „A tanító sorsa ugyanaz marad, mint eddig, csak lehet, hogy gépek könnyítik meg munkáját.”

(„Szeretnék tovább tanulni. Matematikát. Szeretem... Ha tanítanék, elsősorban a rendszerességet és pontosságot tartom legfontosabbnak... A tanítókról általában az a véleményem, hogy nem kísérik egyesek a tudományok fejlődését... Megmaradnak azon a szinten, csak gyakorlati tapasztalatuk nagyobb. Tanításukba nem visznek semmi újat, érdekeset. Nem nagyon törekednek környezetük kulturális életének a felemelkedésére, nem kielégítő a ténykedésük...”)

7. „A tanítósorsot szépnek látom. Tudatában vagyok a nehézségekkel, az alacsony fizetéssel, de szerintem nem minden az anyagiakkal magyarázható”. (?)

(„Hivatásérzetből választottam ezt a pályát. Szeretem a gyereket és a velük való munkát... Ha nem kapok állást, tovább tanulok... Szülővárosomban szeretnék tanítani, de Vajdaság bármelyik részén elvállalnám az állást... a közösségi elvet, tudatosság, tudományosság elvét szeretném megvalósítani az oktatásban és az oktatáson kívül... A tanító munkáját nem becsülik kellő mértékben.”)

8. „A tanítóra a társadalomnak mindig szüksége lesz. Az ifjú nemzedéket oktatni, nevelni kell. A nevelést a tanítógépek nem helyettesíthetik. Itt emberre van szükség, teljes emberre. A tanítói hivatást jobban kellene értékelni, becsülni. Ezenkívül magasabb pedagógusképzésre van szükség, hogy a tanítónak alapos általános, szakmai és módszertani tudást adjanak.”

(„Érdekel az oktató-nevelő munka... Ha lehetséges állásba lépnek... Elsősorban következetes, alapos munkát végeznék. Fontos a pontosság, precizitás. Közvetlen lennének a tanulókkal és a felnőttekkel egyaránt... a megbecsülést — a tanítók — alapos munkával, szolid életmóddal szerezhetik meg... A tanítónak... mindig a haladás gondolatát kell fejleszteni. Kísérnie kell a folyóiratokat, a szakirodalmat... Összejöveteleket, vitaklubokat kell szerveznie... sohasem szabad meghunyászkodni, érdektelenné lenni...”)

9. „A tanítói pálya perspektívája sajnos nem nagy. Minden azt bizonyítja, hogy tovább kell tanulni. De azért én, ha el is végzem a főiskolát, tanítóként szeretnék maradni (I—IV. osztályt tanítani). Szeretem a kisgyerekeket.”

(„Édesanyám is tanítónő es valószínű, hogy ő volt rám hatással, mert mindig csak szép és jót hallottam tőle erről a hivatásról... Célom a gyerekekből pozitív, szocialista személyiséget alakítani. Önálló, jó polgárokat — termelő, öngazgató —, munkásokat formálni... Valamikor az »első« ember a faluban a tanító volt. Ma már ez nem így van. Értelmiségi szempontból, szerintem, a tanító nem kap olyan képesítést, hogy mindenhol megállja a helyét... nem szabad megelégednie a tanítóképzői tudással. Ma már a tanítókat nem becsülik annyira, mint régen. Hogy miért, nem tudom. Én ennek ellenére tanítónő maradok... Az idősebbek gyakorlati és a fiatalok módszertani tudását — kellene — összekapcsolni, és közös erővel bizonyára sokkal jobb eredményt érhetnénk el...”)

10. „Nagyon szép a tanítói hivatás, de hogy ennek mindenki élvezője legyen, részese legyen, igen odaadó munkát kell nyújtania.”

(„... nagyon megtetszett a hivatás... Elsősorban nagyon fontos a tudományosság elvét, valamint a kitartást, következetességet betartani... A tanítónak nagyon fontos feladata a kultúra fejlesztése, a lakosság minél magasabb fokra való emelése... Odaháza rossz véleményt mondanak... a gyerek előtt, és így... szemében sem nyer tekintélyt tanítója. Ezt el kellene kerülni...”)

11. „A »tanítósors« eléggé nehéz, ha becsületesen dolgozik az ember. Az anyagiak egyáltalán nem érdekelnek.”

(„A képzőt osztályfőnököm iránti eszményképem miatt (?) választottam... Ösztöndíjam nincs, anyagilag jól állunk... A zeneakadémiára szeretnék menni, mert ez érdekel... Becsületesen dolgozni, megérteni a gyerekek problémáit, és csak tanulni, tanulni tovább... Habár — a tanító — tekintélye a társadalomban kicsiny, előttem vonzó, szimpatikus foglalkozás. Nem bánom meg talán soha, hogy képzőbe iratkoztam.”)

12. „Tanítókra mindig volt és szükség is lesz. Ha majd idők múltán másnak nevezik is őket, mégiscsak kell nevelő, aki a kis nebulókat megindítja a tudomány, a fejlődés útján. Pedagógust a komputert sohasem helyettesíthet.”

(„... tovább szeretnék tanulni... szeretném megtanítani a kis vajdasági gyerekeket a szép észrevételére és a szép alkotására... szívesen vállalnék állást bármely vajdasági faluban, talán még tanyán is... ha kevés számba is akadnak olyan tanítók, akik a szívükön viselik a falu sorsát. Ismerek egy tanító házaspárt a faluban. Fantasztikus dolgokat művelnek...”)

13. „A tanítót az utóbbi időben kevésbe becsülik, de azért jövője van, tanítóra mindig szükség lesz.”

(„... munkámban a közösségi és a hazaszeretetre való nevelés elvét tartom legfontosabbnak... A tanító igen fontos személy a vá-

rosban és a faluban is, mert egy fontos cél az írástudatlanság megszüntetése... legfontosabb hordozója korszerű gondolkodásnak és magatartásformának... neki kell... rászoktatni a gyerekeket a korszerű és gazdaságos gondolkodásra.”)

14. „Nem csalódtam az álmomban. Különösen most a praksza után, amikor belekóstoltunk a gyakorlatba, nagyon szép ez a pálya, ha valaki látja azt a 30—40 gyerekset megcsillogni az órán.”

(„Véleményem szerint a tanítót mindig megbecsülik, de valahogy az az érzésem, hogy a tekintélye csökken... Az iskola befejezése után állásba szeretnék lépni...”)

15. „Többet kellene törődni a pedagógusokkal.”

(„Legjobb véleményem van róluk... Állásba szeretnék állni... Még nem tudni. Ahol kapok... Mindég (!) tanító szerettem volna lenni.”)

16. „A tanító feladata nap mint nap növekszik, több gondot kellene fordítani a tanügyi munkásokra.”

(„Szeretnék elhelyezkedni... Mindenoldalúan (!) fejlett ember kialakítását tartom szem előtt... Mint értelmiségről a legjobb — a véleményem —, minkáját a legnagyobb felelősséggel kell végeznie. A gyermek személyiségének kialakítása nagymértékben függ a tanító munkájától.”)

17. „Pedagógiából itt a képzőben igen sokat tanultunk, többek között arról is, hogy milyen a tanítói sors a mai társadalomban. Véleményem erről az, hogy minden nagyon ideálisan van megállapítva, de hogy néz ki a valóságban, az már más lapra tartozik. A »tanítósors« mindig csak tanítósors marad; az is volt régen is, s a tanítói pálya perspektíváját sem látom világosan.” (?)

(„Azt is tanultuk pedagógiából, hogy mi mindennel kell rendelkeznie egy jó tanítónak, mit követel a szocialista társadalom egy tanítótól. Ez mind szép és jó, de nagyon absztrakt. Kétségkívül nagy szerepe van a tanítónak a társadalom életében, mert aktív, önállóan gondolkodó, cselekvő embereket kell nevelnie... Anyagi körülményeim nem valami fényesek. Édesapám dolgozik egyedül a családban. Van egy testvérem is, aki szintén középiskolába jár, s neki is elég sok kiadása van... Ösztöndíjam sajnos nincs, pedig az illetékes szervek megígérték, hogy kapni fogok valamilyen segílyt, de amikor a megvalósításra került a sor, kérvényt kérvény után utasítottak el... nem lépek állásba, hanem tovább folytatom tanulmányaimat. A pedagógiai főiskola szerb szakára szeretnék iratkozni... mert egyrészt megmaradt bennem a gyerekek iránti szeretet, másrészt pedig könnyebb elhelyezkedni... Kétségkívül nagy szerepe van a tanítónak a társadalom életében, mert aktív, önállóan gondolkodó, cselekvő embereket kell nevelnie...”)

18. „Szép hivatás, csak nincs megbecsülésük, nincs tekintélyük.”

(„Ha kapok állást tanító... Ahol kapok...” Arra, milyen elveket tart fontosnak majd munkájában és mi a tanítóról mint értelmiségről a véleménye — nem válaszolt.)

19. „Kicsi a hivatali tekintélye! Több hangsúlyt kellene fektetni a pedagógusképzésre! Szigorúbb kritériumokat kellene szabni a pedagógusnak készülő nemzedék kiválogatásában, elvégre tanítani csak az tud, aki maga is tud!”

(„Azért választottam ezt a pályát, mert... Tovább tanulok... A tanító egyénisége egyedüli feltétel felnövekvő nemzedékünk fejlődésének. Ez az egyéniség legyen teljes értelmiség!...” (?))

20. „A tanítói pálya perspektívája felfelé ívelő. Mind kisebb pont az emberek szemében (!?), mindannak ellenére, hogy feladata növekszik.”

(„Ez az egyedüli foglalkozás, amely lelket is kíván az embertől... A középiskola elvégzése után tovább tanulok... A tanítóról mint értelmiségiről a véleményem a legjobb. Széles körű ismerettel rendelkezik. Munkája nagy felelősséggel jár, hiszen »élő anyaggal« dolgozik...”)

21. „Annak ellenére, hogy ezt a pályát választottam, a »tanító-sorsot« mostani körülmények között elég borúsnak és nem látom biztatónak. Először is azért, mert leginkább faluról jönnek a képzőbe, és azok, akik máshonnan kimaradnak. Az ilyenek, akik elmaradottabb körülmények között éltek, nem képesek felvenni a versenyt azokkal, akik eleve kulturáltabb környezetben éltek. Az ilyenek azután nagy nehezen elvégzik az iskolát és visszakerülnek a falujukba vagy másik faluba, és lassan visszaalakulnak, ellaposodnak a környezetükkel. Ez az egyik szempont, amiért borús a tanítói pálya. A másik az (amiből az előző következik), hogy kedvezőtlen körülmények között — ötéves középiskola után — kell dolgozni kevés pénzért. Sokan azt mondják, hogy a tanító munkája könnyű, ezért nem is érdemel többet. Ezzel én nem egyezem, mert igenis komoly és felelősségteljes. Ki tanítja meg a gyerekeket írni, olvasni, számolni és még sok ezer dologra, ha nem a tanító? Egy tanítónak szocialista eszmékkel kell áthatva lenni — tanítják az iskolában —, és ezt át kell adni a sok száz gyereknek, de hogyan legyen egy tanító őszintén szocialista, ha önmaga nincs megelégedve helyzetével? (Főleg, ha látja a többi iskolát végzett egyének fizetését.) Persze, amikor ezen háborodok fel, akkor nagyon egyoldalúan szemlélek. Egy tanítónak ott vannak a kis »nebulók« (ha van állása), akik huszonötöszer visszaadják azt a szeretetet, amit a tanító nyújt nekik. Örömmel szemlélheti a tanító tanítványainak szellemi gyarapodását, fejlődését, és boldog, megelégedett lehet. (Úgy látszik, sokan azt gondolják: Ez is pótolja a fizetést! — csak nem az anyagiakat!)

(„...nem hiszem, hogy kapok állást, esetleg valamelyik távoli szálláson, de ott nem szeretnék tanítani, mert akkor sokkal nehezebben tanulhatnék tovább, és attól félek, a tanyai élet magával ragadna, én pedig tanulni akarok. Szeretnék Szabadkán vagy Szabadkához közel eső faluban tanítani, vagy Novi Sadon... legtöbbször esetben a falu tisztelettel magával ragadja a tanítót is, mert leginkább az anyagi jutalom elmarad az esetleges társadalmi munkáért... A tanító nagyon sokban lehet a korszerű gondolkodás- és magatartásformák hordozója...”)

22. „A tanítót ma már nem becsülik meg, nincs nagy jövője.”
(„Már régóta tanító szerettem volna lenni... Szeretnék tovább tanulni... Ha állásba lépnék, akkor olyan helyen szeretnék dolgozni, ahol élénkebb az élet, nem pedig tanyán... A tanító szerepe csökken, a városban teljesen, de a falun is nagymértékben. Környezetüktől munkájuk alapján nem kapnak megbecsülést, nem sokba veszik őket... A korszerű gondolkodásban és magatartásban a vezető szerep a tanítóé, s ezt mindig maga előtt kell tartani... A folyóiratokat és szakirodalmat állandóan kísérni és ezek követelményeit betartani.”)

23. „Úgy látom, hogy a tanítónak nem nagy jövője van. Különösen itt Vajdaságban kevés a gyerek, és mind kevesebb lehetőség van arra, hogy az ember munkát kapjon.”

(„Nem tanulok tovább... A tanító... sokoldalú személyiség, akinek mindenről tudnia kell, mindenkinek tanácsot kell adnia, különösen falun, ahol kevés az értelmiség... ami a tanítókat illeti, az iskolai munkán kívül nem tevékenykednek... nemhogy nem tanítanának szindarabot, hanem el sem jönnek megnézni az előadást...”)

24. „Elég »szegényes«. Keveset törődnek velem.”

(„Környezetem óhajára jöttem képzőbe... Állásba lépek... Ahol állást kapok... Csakis a legjobbat — a véleményem —, hisz én is tanító leszek s szeretném, hogy mindenki ily véleménnyel legyen.”)

25. „A legszebbnek — látom —. Melyik még az a pálya, ahol a »dolgozó« élő anyagból formál a holnapnak embereket? Vidám gyermekkacaj, csillogó szempárok fogjak napról napra felvidítani életemet. A nehézségeket nem kell katasztrófálisnak nézni. Az mindenütt van, csak más-más ruhát ölt.”

(„Már — az elemiben — magam köré — csoportosítottam a gyengébb osztálytársaimat, nálunk kis »iskolát« csináltam... én voltam a tanító... Hatan élünk édesapám fizetéséből, és ő sem valami jól keres... négyen iskolába járunk... Ha csak egy mód lesz rá, állásba lépek, hogy legalább 5 évi iskoláztatás után én is fizetést vigyek haza... A tanító ne szorítkozzon csak az oktatás körére, minden érdekelje, mutassa is ki, jó szervező legyen!...”)

26. „Pedagógusra mindig szükség lesz. Még mindig nem becsülik eléggé a pedagógust.”

(„Kiskoromtól tanító akartam lenni... Még nem ismerem a tanítókat nagy általánosságban annyira, hogy véleményt mondhatnék róluk.” Arra nem válaszolt, milyen elveket tart majd munkájában a legfontosabbnak.)

27. „Pedagógiából már nagyon sokat hallottunk arról, milyen a tanítói sors. A tanítói pálya perspektíváját nem látom világosnak.”

(„Anyagi körülményeim nem valami fényesek... Ösztöndíjam sajnos nincs. Már kértünk, de nem kaptunk... Ha sikeresen befejezem a középiskolát, szeretnék állásba lépni... Egyelőre még nincs kilátás állásra... Már azt tudjuk pedagógiából, hogy milyen-

nek kell lenni a szocialista társadalom dolgozójának. A tanítónak ideálnak kell lenni a tanuló szemében mindenféle szempontból. A tanítónak aktívan, önállóan részt kell venni a társadalmi életben.”)

28. „Nincs tekintélyük.”

(„Tovább szeretnék tanulni... A tanítónak sokoldalúnak kell lenni, képzettnek...” Arra nem felelt, hogy milyen elvek szerint dolgozik majd.)

29. „Tanítónak lenni nagyon szép, nemes hivatás. Tanítónak a sorsa mindég (!) tanulni és tanítani. Szeretnék mindég (!) fiatal maradni, a gyerekekkel együtt gondolkodni, megérteni őket.”

(„Munkában fontosnak tartok minden elvet.” Válasz nélkül hagyta a tanító értelmiségi feladatai, szerepe után érdeklődő kérdést.)

30. „Azt hiszem, meg szeretném dönteni azt a mondást, hogy a tanítók sohasem gazdagodnak meg. Valóban a fizetésük aránylag alacsony, de a tanulók iránti szeretet ezt talán háttérbe szorítja. (?) Falun nagyon nehéz lesz a korrallal haladni, nem ellaposodni alacsony fizetés mellett.”

(„Már kicsi koromban elhatároztam és szüleim nem elleneztek, hogy képzőbe iratkozzak... Állásba szeretnék lépni és magánúton tovább tanulni... Hogy milyen elveket tartok majd legfontosabbnak még nem kristályosodott ki bennem. Majd a gyakorlatban kialakul. Most még azt tartom, hogy a korrallal lépést akarok tartani úgy az iskolában, mint a tanításon kívül is... Véleményem — a tanítóról — csak a legjobb lehet, hiszen ez az élethivatásom.”)

31. „Szépnek, de felelősnek — látom a tanítósorsot —. Szerintem több gondot kellene fordítani a pedagógusokra.”

(„Azért — választottam a képzőt —, mert szeretem a gyerekeket... Ha kapok állást, tanítok... Legjobb véleményem van róluk.”)

Így festenek a válaszadók tanító-vallomásai, önarcképei, amelyek kivétel nélkül önmagukért beszélnek, árulkodnak, de amelyek után mégis idekívánczik némi summázás. A tanítósorsot — láttuk — a romantikusan szépet mutató szemlélettől (a 14., a 25. vallomás) a kiégettség, a kiábrándultság sötét színeig (17., 22. 23.) egyaránt maguk elé képzeltek a végzős tanítójelöltek.

Abban kivétel nélkül egyetértettek, és hangsúlyozni is fontosnak tartották, hogy „tanítóra mindig szükség lesz”. Ez a fontossági tudat lényeges mozzanat a pályakezdők biztonságérzése, magabiztossága szempontjából. Ugyanakkor meglepő, hogy többen a gépi oktatás távoli perspektívájával szemben hangsúlyozzák a — nemcsak oktatni, hanem nevelni is képes — tanító fontosságát, helyettesíthetetlenségét. Mintha egy túlságosan távoli és fölöttebb bizonytalan jövővel szemben védenék szerepük, munkájuk jogosultságát. S éppen ezért minden ilyen jellegű aggódásuk, illetve bizonyítási szándékuk, számomra nem kismértékben érthetetlen, túlságosan is messze, előre tekintő, légből, tankönyvekből ka-

pottnak tetszik. Sokkal lényegesebb az a szemlélet, amely a portrék zömében szintén fellelhető, hogy a tanítónak magasabb szakképzettségre, nagyobb tudásra van szüksége, mint amit a képzőben, a középiskolában kapott. A korral való haladás szüksége magyarázhatja ezt a sokuk által hangoztatott követelményt. Néhányan említették, hogy elsősorban tudományos igazságokkal kívánják majd felruházni, ellátni leendő kis diákjaikat. A tudományos igazságok pedig állandó továbbképzés nélkül könnyen és gyorsan elavulnak.

Többen említették, hogy a választott pálya perspektíváját nem látják a legfényesebbnek, tudják, nehéz hivatás az övéké. S ennek nyilván kettős magyarázatát kell keresni. Egyrészt a tanítói tekintély csökkenésében — ami szerintük az utóbbi időben növekvő tendenciájú, s mint ilyen, szélesebb körű társadalomszociológiai vizsgálat lenne szükséges az erővonalak forrásának és irányának felfedésére —, másrészt viszont — az ezzel összefüggő — hátrányosabb anyagi helyzetben kell a döntő okokat keresni. Nyilván az utóbbi megszüntetését célozzák, amikor a pedagógusok iránti nagyobb gond szükségét említik. Természetesen egyesek arról is szót ejtettek, hogy a tanítói munka megbecsülése, nagyobb tekintélye, nem kismértékben, maguktól a gyakorló pedagógusoktól is függ. S hogy a pályakezdők erről sem feledkeztek meg, jelzi, hogy ők az egyéni példát is fontosnak tartják, ténykedésükben nem szeretnék ezt mellőzni, hiszen a megsorbult tekintély helyreállításának nagyon is fontos módszeréről van szó. Külön kérdés, melyikükben milyen hosszú távra van hozzá lelkesedés, erő. De ez már — s ezzel visszaérkeztünk a közösség felelőségének kérdéséhez — nemcsak tőlük függ, nemcsak — noha elsősorban — rajtuk múlik. Persze, szintén idetartozó, szintén izgalmas kérdés, hogyan indulhat el valaki pályáján, gyakorolhatja választott élethivatását, ha nem látja világosan az előtte álló, nyíló út távlatát, s milyen eredményekre képes az ilyen. Továbbá: mikor, milyen gyorsan ég ki, fásul el a távlat nélkül induló? Vagy mivel nehezebben sebezhető, elfásulása, érdektelensége is később következik be? Olyan kérdések ezek, amelyek önkéntelenül tolnak elénk, s amelyekre ebben az esettanulmányban érthetően nem válaszolhatunk. Kénytelenek vagyunk megelégedni azzal, hogy közülük sokan a kultúra fáklyavivőinek, a helyi kulturális élet fellendítőinek szerepét is magukénak vallották, ezt a tanítói pálya szerves tartozékaként említették. Ezzel egyenértékűen fontosnak, biztatónak mondhatjuk azokat a véleményeket, amelyek legfontosabb szempontnak az aktív, önállóan gondolkodó, cselekvő emberek nevelését tartják, amelyek a tanítót a korszerű gondolkodás és magatartásforma hordozójának tekintik. Ehhez tartozik a már dolgozó tanítókról kialakított véleményük, amely elsősorban szakmai, pedagógusi vonatkozású, főleg a módszertani különbségeket hangsúlyozzák, kiemelve az újonnan érkezők nagyobb és frissebb elméleti felkészültségét. De ennek a kritikus szemléletnek ellentétjeként ott található a veszélyes elégedettség is — jó a véleményem a tanítókról, mert én is az vagyok —, amely az egyénekre és közösségükre is könnyen súlyos következményekkel járhat, méghozzá nagyon rövid idő alatt.

Nem nehéz nem észrevenni, hogy a válaszokból összeszerkesztett valómászerű gyorsportrék mindegyike ellentmondásos, tartalmaz egymással ellentétes véleményeket, elképzeléseket. S ez természetes is, sem csodálkozni, sem felháborodni nem kell ezen. Ha a kelletnél talán jobban ki-

emeltem az ellentéteket, ezzel gondolkodásuk különböző irányaira, a több oldalról érkező valóságingerekre, a sok felé futó képzeletcsapásokra kívántam felhívni a figyelmet.

AZ ELVEKRŐL — NEM A LEGSZERENCSESEBB KÉRDÉS ALAPJÁN

A kérdőív soron következő kérdése, amelynek a tanítósors és a tanító értelmiségi szerepéről, feladatairól alkotott vélemények, szemléletek között kellett volna átmenetet képeznie, hidat vernie — úgy látszik —, nem a legszerencsebb formában, megfogalmazásban került az anketá-lanyok elé. Tízen válasz nélkül is hagyták a kérdést, amely így hangzott: ha tanítóként dolgozik, milyen elveket tart munkájában legfonto-sabbnak, az oktatásban és az oktatáson kívül? Szándékom, ami valóban nem válik egészen világossá a kérdésből, az volt, hogy az oktatásban követendőnek tartott elvek mellett tanítói ténykedésük iskolán kívüli, pusztán emberi, értelmiségi szemléletükről is nyilatkozzanak, arról a magatartásformáról, amely munkájukban és az emberekkel való kapcsola-tukban szerintük szükséges, sőt elkerülhetetlen. Mondhatnám így is: bevezetőnek szántam a tanítók értelmiségi mivolta iránt érdeklődő kér-dés elé.

Annak ellenére, hogy a válaszok a kérdés viszonylagos sutasága elle-nére nem tekinthetők teljes értékűeknek, a felsorolás erejéig azonban nem érdektelen ide írni a válaszokban fellelhető, vallott elveiket. Tisztán oktatási jellegűek: a rendszeresség, a gyerekekhez való egyforma, igaz-ságos viszonyulás, a tudományos alapokon nyugvó ismeretek nyújtása — ezt említették legtöbbször —, a gyerekek problémáinak megértése, az egyéni bánásmód, az alaposság elve. A szűken vett oktatás körén túllépő elvek: kitartás, következetesség, humanizmus, nyíltság, őszinteség, kap-csolat a szülőkkel, a gyerekek szociális helyzetének a megismerése, a község kulturális életében való részvétel, az önálló, aktív munka — s az erre való szoktatás —, az önművelés szüksége, a becsületes munka, a pozitív, szocialista személyiség példája és kialakítása, az önálló, jó pol-gárok és a termelő, öngazgató munkások nevelése, a községi élet elve, a szocialista hazaszeretetre nevelés, a magabiztosság, tudatosság, nyu-godtság azok, amelyek legalább egyszer előfordulnak a kérdésre adott válaszaikban.

De ezzel el is jutottunk az utolsó kérdésre adott feleletek ismertetésé-hez, bemutatásához.

TANÍTÓ MINT ÉRTELMISÉGI

Még a bevezetőben jeleztem, hogy lényegében minden kérdés és még inkább minden válasz ezt célozta, erre a problémakörre vonatkozatható. Következésképp: a válaszadók értelmiségi sajátosságai, koordinátái az ed-digiek folyamán is elének rajzolódtak, nyilvánvalókká válhattak. Hogy ezúttal elkerüljem az ismétléssel járó unalmat, elsősorban az általuk fel-hozott pozitív vagy negatív értelmiségi példákat írom át az anketálapok-ról:

a) „... Láttam már több helységben — nem akarok nevet írni — olyan,

magát értelmiséginek valló tanítókat, akik letanították az osztályban a tanítási órákat, hazamentek, ügyet sem vetettek környezetükre. Az ilyen tanítók nem lehetnek, és nem is a gondolkodás- és a magatartásformálás hordozói, terjesztői. A társadalmi környezetben is ki kell venniök részüket, (?) tehát egész emberi mivoltukat adják át a hivatásuknak. Ne sajnálják idejüket az előadásoktól, gyűlésektől, összejövetelektől, szervezzék a fiatalok és a diákok munkáját, mert csak így tesznek eleget kötelességüknek.”

b) „Nehéz véleményt mondani a tanítókról, mert úgy érzem, hogy ezzel már kicsit önmagamról is véleményt mondok. A tanító még ma is vezető szerepet játszik a falu és a város kulturális életében. Vannak pedagógusok, akik nem törődnek ezzel, de ha kevés számban is, akadnak olyan tanítók, akik a szívéükön viselik a falu sorsát. Ismerek egy tanító házaspárt a falumban, fantasztikus dolgokat művelnek. Doroszló kiháló falu. Az ifjúság menekül ebből a faluból. Kevesen maradnak itt. Nekik mégis sikerült szindarabot betanítani. Majd amikor látták, hogy így tovább nem megy, az idősebb embereket kezdték megmozgatni. Népdal-estet rendeztek az egész falu bevonásával. Így kell ezt csinálni.”

c) „A tanító szerintem sokoldalú személyiség, akinek mindenről tudnia kell, mindenkinek tanácsot kell adnia, különösen falun, ahol kevés az értelmiség. Mindenesetre a falusi ember élete is változik. Nálunk például minden harmadik-negyedik házban van televízió, rádió meg minden házban, az emberek újságot olvasnak. Amikor egy újságíró—olvasó találkozáson vettem részt meglepődve hallgattam, hogy az egyszerű földműves emberek milyen vitaképesek. Ami tanítóinkat illeti, ők az iskolai munkán kívül nem tevékenykednek. Egyszerű emberek, akik fiatalkorukban sokat szerepeltek, azok tanítanak be szindarabokat az ifjúság körében, s a munkájuk és a darab nem lebecsülendő. Sajnos, a mi tanítóink nem-hogy szindarabot nem tanítanak, hanem el sem jönnek megnézni az előadást. A faluból mindenki ott van, csak a tanító nincs. Egy másik példa: az ifjúság magyarnóia- és táncdal versenyt rendezett. Az egyik fiatal tanítónőt zsűritagnak hívták meg, de nem jelent meg a nagy gonddal előkészített versenyen...”

Három rövid vélemény, megfigyelt példa a tanítók iskolán kívüli tevékenységéről, illetve félreállításáról. Lehet, sőt valószínű, hogy nem a legjobb, nem is a legjellegzetesebb példák ezek. Arra mindenesetre jók, hogy felhívják a figyelmet: a tanítójelöltek tudták, hogy a tanító értelmiségi életmódjához szorosan hozzátartozik az iskolán kívüli aktív és hathatós tevékenység is. Annak ellenére, hogy a tanító elsődleges és mindenképpen legfontosabb tevékenységi területe az iskolában van, nem zárkozhat be intézete, osztálya falai közé.

Nem érdektelen megemlíteni, hogy egyetlen ankétlapon sem találkoztam a tanító értelmiségi mivoltát meghatározó teljes válasszal, amely ne szorulna kiegészítésre, bővítésre. De ugyanakkor tény, hogy a begyűjtött anyag egészében, mozaikokként összeáll egy értelmiségi ideál, elképzelés, amely egy életforma, életszükséglet többé-kevésbé elfogadható volumenjét jelentheti. (Kár, hogy a válaszok nyelvi megformálása sokszor — leendő tanítók esetében — megengedhetetlenül kezdetleges, hevenyé-

szett, sőt olykor magyartalan is.) Csak címszavakban jelezve az elképzelt értelmiségi lét komponenseit, láthatjuk, mit tartanak a tanítók értelmiségi szerepe, magatartása meghatározóinak: „fáklyavívő”, „főlényes ismeretek”, „tudás”, „szakmai felkészültség” — ezt nagyon sokan említették, szinte kivétel nélkül aláhúzva a fiatal tanítónemzedékek széles körű, friss elméleti, módszertani tudását, amelyet egyrészt szembehelyeznek az idősebbek nagyobb gyakorlati tapasztalatával, másrészt a minél sikeresebb munka érdekében fontosnak és követendőnek tudják a kettő egyesítését, az együttműködést idősek és fiatalok között — „személyiségformálás”, „részvétel a művelődési életben” — ennek szervezése, irányítása — „az önművelés fontossága” stb., stb. Tehát mind a szellemi értékek követítését, mind pedig „fogyasztását” hangsúlyozzák a maguk módján, terminusaival. Ami fölöttébb biztató, talán azt a két válaszadót is beleértve, akik megjegyezték, hogy mivel nem ismerik annyira a tanítókat és konkrét tevékenységüket, hogy véleményt formálhatnának értelmiségi szerepükről, mivoltukról, s ezért nem felelhetnek a feltett kérdésre, lényegében mindannyiuknál felismerhetjük az intenzív, szerteágazó értelmiségi feladatkör és életforma igényének szükségét.

Hogy milyen formában sikerült — és egyáltalán sikerült-e — ezt a gyakorlatban megvalósítaniuk, többek között arra is — legalább részleges — feleletet kaphatunk az alább következő interjúkból, riportokból. Azért csak „többek között”, mert ezekben az értelmiségi lét — jóllehet közvetve állandóan erről van szó — nem kizárólagos, egyetlen vizsgálódási aspektusként, területként, hanem csak egyik összetevőként van jelen.

TALÁLKOZÁSOK ÉS LEVELEK — VALLOMÁSOK ÉS HALLGATÁSOK

Hét válaszadóval találkoztam a diplomálásukat követő egy-másfél évben, nyolcuknak pedig levelet írtam. Az előbbieket közül öten tanítanak (vagy tanítottak), s ezeket munkahelyükön kerestem fel, ketten egyetemi hallgatók, velük az egyetemen találkoztam, akiknek levelet írtam s így kértem őket vallomásra, azokkal a magam elfoglaltsága miatt csak levél-interjút tervezhettem.

Az alább következő beszélgetések csupán az egyedi esetek bemutatásának igényével készültek, fogadjuk így őket.

ELSŐ TALÁLKOZÁS

Tisza-parti nagyközség, Bácskában. Először az iskolába megyek. A titkár tört magyarsággal közli, hogy akit keresek, a fiatal tanítónő, valószínűleg (nem tudja biztosan) éppen otthon van, mert délutános. Útbagazít. Csak az utcát tudja, a házszámot nem, de azt majd megmondják, akikkel útközben találkozni fogok. Harmadszori tudakozódás után rátalálok a házra. Szerencsém van, még otthon találom. Szívesen vállalja a riportalany — mozdulataiból, szavaiból látom — bizonytalan szerepét. Csak addig várjak, amíg befőzi az ebédet. Eddig gyerekek voltak nála, különfoglalkozáson, nem volt ideje főzni. A férje kettőig dolgozik a közeli városban, csak este találkoznak, amikor ő az iskolából hazajön, de

a férj megszokta, hogy meleg, főtt étel várja. „Így is van rendjén” — mondja, majd hozzáteszi, hogy az előző évben, amikor még egyedül élt, nem sokat törődött a főzéssel. Most minden másképp van, nemcsak a nevét változtatta meg — talán ezért találtam rá kissé nehezebben, a lánynevét, amin én kerestem, ezen a részen, néhány hónapja laknak itt, még nem ismerik —, hanem a szokásait, az élettempóját is. „De ez is így van rendjén” — zárja a beszélgetés első, rövidebb részét.

Magamra maradok. Míg felkészülök az interjúra, magamban gyors-felvételt készítek a szobáról. Új, modern bútor, a sarokban televízió, a másikban olajkályha, az asztalon tranzistoros rádió, a falon, a szekrény tetején könyvek, két fénykép az üveg mögött, az egyik heverőn fűzetek, osztálynapló. Új, színében a szobához illő szőnyeg. Az ifjú házaspár jellegzetes szobája, megvalósított és jelzett berendezkedési elképzelésekkel. S az élet félreismerhetetlen jeleivel. Még egyszer átfutom a kérdőívre adott válaszait. A tanítói pályát a gyerekek iránti szeretetből választotta, szülőfalva ösztöndijasa volt, végzés után oda szeretett volna visszakérülni, kívánta a családi légkört, és szüleit akarta támogatni. (A tanító-sors közcím alá sorolt vallomások közül az egyes számú, az idézett értelmiségi példák közül viszont az a-val jelölt az övé!)

Elkészült az ebéd, s vele a vendégnek kijáró kávé is. Leül. Eléteszem a több mint egy évvel ezelőtt kitöltött ankétlapját. Átfutja. Belemélyedni, eltűnődni egy-egy feleletén nincs ideje, kérdezek:

— Hogy került ide, ebbe a faluba?

— Kérvény útján, jelentkeztem a pályázatra. Otthonról kaptam ugyan ösztöndíjat, de állást már nem. Böngészni kezdtem a pályázatokat és írtam a kérvényeket.

— Hány kérvényt írt?

— Összesen tizenháromat.

— Hová?

— Várjon csak... Utrine, Oroszlámos... nem is emlékszem, hová mindenhová.

— Hogyhogy épp itt sikerült álláshoz jutnia?

— Nem tudom. Csak arra emlékszem, hogy először innen is elutasító választ kaptam. Majd újabb távirat jött, amelyben értesítettek, ha még nem helyezkedtem el, jöjjenek, felvesznek. Nagyon örültem, azonnal jöttem.

— Mennyi a fizetése?

— Körülbelül 1300 dinár. Az alap 1270, erre jön még valami, nem sok.

— Mire futja ebből, mit vett eddig?

— Nem sokra. Amíg magam voltam, sokat fizettem a lakásért. A többi ebédre, könyvekre költöttem. Szüleimnek is küldtem. Meg mindig kellett valami, elsősorban ruha.

— Most, hogy férjhezment könnyebb?

— Igen. Igaz a lakásért most is 250 dinárt fizetünk, bútorkölcsönünk is van.

— Elégedett, mármint anyagi helyzetével, lehetőségeivel?

— Igen.

— Elmenne innét, ha erre alkalom kínálkozna?

— Nem. Csak azt szeretném, ha bekerülnék a központi iskolába, jelenleg a falu szélén levő iskolában dolgozok. Eltáradok, míg kiérek. Érzem, a munka sem megy úgy, ahogy szeretném. Fárasztó naponta kilo-

métereket gyalogolni. Nagy itt még a sár. Mindig tömött táskával megyek, füzeteket, könyveket cipelek. Ez a strapa esik nehezemre.

— Hogyan fogadták a tantestületben?

— Barátságosan. Még most is megvan a barátság, összetartás. Jó kollektívába kerültem.

— Emlékszik még képzőskori elképzeléseire, mi a különbség köztük és a valóság között?

— Akkor mindent ideálisabbnak láttam, mint ahogy a valóságban van.

— Például?

— Azt hittem, leadom az anyagot és kész, a gyerekek mindent tudnak, értnek. Nincs így. Tízszor kell elmagyarázni a legegyszerűbb dolgokat is. S mi a tanító jutalma ezért? Elég, ha annyit mondok, hogy a szülők még azt sem ellenőrzik, megcsinálták-e a gyerekek a házi feladatot.

— Nem ezt várta?

— Nem.

— Még egyszer megkérdezem, most már más vonatkozásban: elégedett-e?

— Igen. Dolgozom. Haragosom nincs. Már most tagja vagyok az iskola-tanácsnak is. Azt vallom, minden mellékes, csak dolgozni kell. Nehéz, de szeretem a munkámat. A fizetés sem számít. Talán meg sem lehetne mindent fizetni. Például a sok füzetjavítást vagy a pótórákat a gyengébbeknek. Mielőtt jött, akkor ment el néhány gyerek, különfoglalkozásra hívtam be őket.

— Mit hiányol leginkább?

— Elsősorban, amit már említettem, a szülők érdeklődését. Úgy tanultuk, hogy a szülők összefognak a tanítóval. Itt szidják a tanítót, részegesek. Majdnem minden gyerek apja részeges. Mindkét szülő napszám-ban dolgozik, hajnaltól estig. Nincs is idejük foglalkozni a gyerekekkel. Ahol az anya nem dolgozik, egész nap az utcán van, trécsel. Huszonkilenc gyerekem van, ebből tízzel semmi bajom sincs. Annál több van a többivel. Az is előfordul, hogy egy-egy gyerek részegen jön iskolába. Mit tehetek? Küldöm haza.

— Nem lenne jobb máshová menni?

— Maradnom kell. A férjem is kötve van.

— Mennyi idejét köti le az iskola?

— Pontosan nem tudnám megmondani. A tanítás és a készülés mintegy napi hat órát tesz ki. A többit nem lehet percre mérni.

— Hogyan látja most a tanítósorsot?

— Szeretem a hivatásom, de néha nagyon elkeseredek. Ilyenkor úgy érzem, inkább szakmám lenne. Lennék mondjuk varrónő, nem tenném tönkre az idegeimet. Említettem már az otthoni körülményeket, ezzel magyarázható, hogy gyengék a gyerekek. A tanterv is bő, sokat kell követelni, nem bírják az iramot.

— Véleménye szerint, ne csak a saját példáját nézze, nagy általánosságban mit jelent itt, ebben a faluban tanítónak lenni?

— Lényegében megbecsülik a tanítókat. Köszönnek. Ez is számít. Otthon, nálunk, kisebb falu, de kevésbé becsülik a tanítót. Itt pedig velem is megesett már, eljöttek tanácsért is, nem a gyerek ügyében. Idős néni jönnek, mit gondolok erről, arról. Másképp néznek a tanítóra, mint otthon. Arra is, aki nem idevalósi. Lényegében jó környezet. Csak — ebben az évben — nekem jutott az a nehéz, áldatlan fertály.

- Hogyan fogadta a falu?
- Jól. Azaz tavaly jobban, mint az idén. Magam sem tudom, miért. Talán tavaly még minden csekélységre felfigyeltem, jólesett. Most már észre sem veszem, minden természetes, megszokott.
- Kik a barátai, milyen érdeklődésűek?
- Elsősorban kollégánők, azok állnak legközelebb hozzám.
- Ha együtt vannak, miről beszélgetnek?
- Mindenről. Legtöbbet, noha már sokszor megfogadtuk, hogy egyetlen szót sem szólnunk róla, mégis az iskoláról. Meg a tévéről, itthoni dolgainkról.
- Hová járnak, hogy szórakoznak?
- Néha moziba megyünk. Ez a néha inkább nagy ritkán. Minek? Drága is, meg a tévén is vannak jó filmek. Inkább olvasok. Vagy kimegyünk a vendéglőbe, no nem sokszor, havonta kétszer-háromszor. Inkább egymáshoz járunk. Jobb, meghittebb.
- Mit olvasott utoljára?
- Az *Aranyecetet* — Munkácsi életéről — és *A nap szerelmese* című könyvet.
- Mennyit olvas?
- Pontosan nem tudnám megmondani. De elég sokat. A férjem dolgozik, ha egyedül vagyok, olvasok. De néha még éjszaka is, ha jó könyvre találok.
- Hogyan szórakoznak a többiek, a falusi értelmiség?
- Csak a tanítókat ismerem. Nyilván mindenki a saját munkatársai közül, köréből választ barátokat. Azt tudom, hogy moziba nem mennek. Színházi előadás meg nincs. Az előző évben egyszer volt itt a Szabadkai Népszínház, a Mesterdetektívvél. Vannak amatőrök, de az értelmiség nem jár az előadásaikra. Én is régen voltam. Hallom, nem is igen dolgoznak.
- Szórakozás szempontjából megbánta-e, hogy idejött?
- Inkább azt mondanám, hiányzik a színház, egyedül ezt sajnálom. De annyi a munka, hogy alig gondolunk szórakozásra. Iskolatanácsi ülések, pionírorák.
- Mit csinálnak a pionírorákon?
- Játszunk, kézimunkázunk. A pionírorákat lényegében az idősebb tanulók vezetik, a tanítók csak felügyelnek.
- Azt írta, magánúton tovább akar tanulni. Még mindig gondol erre?
- Beíratkoztam a főiskolára, vegytan szakra.
- Milyen újságokat olvas?
- *Magyar Szót*, *Képes Ifjúságot* és *A tanítót* járatom.
- Ha egyetlen kívánsága lehetne, mi jutna most hirtelen eszébe?
- Csizmapótlékot kérnék. Havonta egy pár csizmát eszik meg a sár és a hólé.

MÁSODIK TALÁLKOZÁS

Észak-bácskai körutam első állomása. Kis falu, nem messze a másodrendű műúttól, új iskolával. Itt keresem először a riportalanyomat (a kettes számú „portré” az övé!). Nincs ott. A lakására igazítanak, „nincs messze, mindössze néhány perc az iskolától” — szól utánam a titkárnő,

az iroda ablakából még megmutatja, merre menjek. Megköszönöm, nem is gondolom, hogy még vissza kell jönnöm az iskolába, s éppen hozzá. Később tudom csak meg, ő is nemzedéktársa ankét- és riportalanyaimnak.

Rövid utcácska, vastag sárral a kocsiuton, nagyjából használható gyalogjárdával, apró, vaksi ablakú házakkal két oldalról. Bezörgetek az egyik kapun. Belülről csak nagy sokára érkezik felelet, közben a szomszédok közül néhányan már körülfogtak. Megmondom, kit keresek. „Jaa” — mondják elnyújtva. Nem értem, mit akarnak ezzel kifejezni, csodálkozásokat-e, vagy másmilyen reakciójukat. Előkerül a fiatal tanítónő, a szomszédban volt a kolléganőjénél. Beinvitál. Albérleti szoba. Az albérlő minden jogával és kiszolgáltatottságával, megkötöttségeivel. Használhatja a szobát, alhat, ehét, olvashat, tartózkodhat benne, kályhát is állíthatott be, de lényegében mindent érintetlenül kell hagynia, semmit sem szabad elmozdítania, kitennie. Ezt bizonyítják a vásári képek s a megsárgult fényképek a falakon.

Míg leülök, megemlítem az utcai reagálást.

— Nem meglepő, ritkán jön ide valaki, csak egy-két kolléganőm — hangzik a válasz, amely után elejét veszi a kérdések és feleletek sora:

— Hogy került ide?

— Pályázat útján.

— Hány jelentkező közül választották ki?

— Úgy hallottam, 14—15 pályázó volt. Rám azért esett a választás, mert kitűnővel diplomáltam.

— Hová pályázott még?

— Néhány helyre, többek között a szabadkai levéltárba is. Megvallom, nagyon drukoltam, hogy oda ne vegyenek fel.

— Miért?

— Tanítani akartam. Ezért örültem meg olyan nagyon, amikor ide felvettek

— Hányadik osztályt vezet?

— Elsővel kezdtem, az idén is elsőt kaptam. Sajnos, csak szerződéses viszonyban vagyok, a szerződés megújítása attól függ, lesz-e elég első. A munka különben nem nehéz, nagy kedvvel vezgem.

— Mennyi a fizetése?

— 870 dinár az alapfizetésem, a járulékkal együtt 1100 dinár jön ki havonta.

— Mire futja ebből?

— Nem sokra, de lényegében elég. Ebből fizetem a lakást, a villanyt, egyedül főzök. Félretenni már nem jut.

— Mit sikerült eddig vennie tanítói fizetéséből?

— Nem sokat, az olajkályhán kívül alig valamit, néhány ruhát, cipőt.

— Elégedett?

— Igen, persze jó volna többet kapni, de... ez van, ezt kell szeretni.

— Elmenne-e máshová, ha lehetne?

— Nem. Összebarátkoztam a kollégákkal, jó munkaközösségbe kerültem.

— Épp azt akartam kérdezni, hogyan fogadták a tantestületben, de már felelt is a kérdésemre. Az érdekelne: van-e különbség a diákkori elképzelések és a valóság között?

— A képzőben úgy tanultuk, hogy mindenkünk meglesz, lesz elegendő

szemléltető eszközünk, a gyerekekkel is megtanultunk bánni. Most mégis adódnak olyan helyzetek, hogy tanácsstalanná válik az ember. Ilyenkor az idősebb kollégák véleményét kérem ki, szívesen segítenek, úgy látom, tetszik is nekik, hogy hozzájuk fordulok.

— Nem csalódott a választott pályában?

— Nem, ellenkezőleg mind jobban és jobban szeretem. Csak azzal nehéz megbékélni, hogy mindig egyetlen évre van biztos munkám, állásom. Azt mondják, ezt nem kell tragikusan felfogni, van, aki már tíz éve minden tanév elején újabb szerződést köt. Lényegében elégedett vagyok, súlyosabb problémák nincsenek.

— Mennyi idejét köti le az iskola?

— Napi hat-hét órát, ebből három-négy óra a tanításra, a többi a készülésre megy el. Persze legtöbbször lényegesen többet dolgoznak, nemcsak az iskolában, otthon is. Érthető, ha kevesebb idejük marad igényeikre.

— Annak idején úgy tervezte, hogy magánúton egyetemi oklevelet szerez. Még mindig gondol erre?

— Igen, csak elmulasztottam, hogy beiratkozzak. Azt azonban elhatároztam, hogy magyar nyelvet és irodalmat tanulok majd. A következő tanévben feltétlenül be is iratkozok.

— Hogyan látja most, itt a tanítósorsot, megbecsülik-e a tanítót?

— Ebben a faluban megbecsülik a tanítókat, nem úgy, mint az én szülőfalumban, ahol már ez kevésbé mondható el. Itt jönnek tanácsot kérni, a gyerekekkel kapcsolatban is, másért is. Tisztelik ezt a hivatást, köszönnek, fiatalok, idősek egyaránt. Ritka eset, ha szembe száll valaki, például szülő, a tanítóval.

— Volt-e valamilyen emlékezetes kellemes vagy kellemetlen élménye munkája során?

— Kellemetlen nem volt. Kellemes igen. Amikor megtudták, hogy elmegyek innen, második évben már nem tanítom az osztályomat, közösen ajándékot vásároltak, megköszönték, hogy foglalkoztam a gyerekekkel, még meg is sirattak.

— Kik a legjobb barátai, s ha együtt vannak, miről beszélgetnek?

— A kollégáim, kolléganőim. Érdeklődési körük azonos. Leginkább a falu problémáit tárgyaljuk meg, a helyi közösség gyűléseit, de beszélünk divatról, politikáról. A fiatalabbakkal személyes dolgainkat, az idősebbekkel a gyermeknevelés kérdéseit tárgyaljuk meg. Néha beszélgetünk a tévé műsoráról, olvasmányainkról.

— Hová járnak szórakozni?

— Sehová. A moziban csak rossz cowboy-filmeket vetítenek, ezek nem érdekelnek. A faluban kulturális élet szinte nincs is. Az állomás elég messze van, utazni nincs kedvem, fárasztó is. Van ugyan két kocsmá, de oda nem járunk.

— Elégedett ezekkel a lehetőségekkel?

— Nem, de tudom, hogy más megoldás nincs, bele kell nyugodni. Ez van, ezt kell szeretni.

— Elmenne-e máshová, ahol gazdagabbak a lehetőségek?

— Tudjuk, hogy városban lehetetlen elhelyezkedni, nem is gondolunk arra, hogy innen elmenjünk. Örülünk annak, hogy dolgozunk. Ezzel magyarázható, hogy nem túl nagy a cserélődés a tantestületben, nemigen vándorolnak a tanítók.

— Feltételezem, hogy leginkább olvasás a szórakozása. Hol szerzi be olvasmányait?

— A kollégáktól, ha hozzájutok, magam is vásárolok könyvet, a faluban nincs könyvtár, de van az iskolában, onnan is kölcsönzök könyveket.

— Arra kérném, mondja el, mi van tulajdonképpen ebben a, ha jól tudom, mintegy 3000 lelket számláló faluban.

— A környező tanyavilággal együtt van itt 3000 lakos. Van mozi, két kocsmá, amatőr színjátszó csoport, tudtommal csak egyszer volt előadásuk, egy Nušić-vígjátékot játszottak. az iskolában harmonikazenekar, színjátszó csoport, bábcsoport van. Ez van. Néha jön ide egy-két napra egy-egy vándorcirkusz.

— Véleménye szerint tehetne valamit a falu vezetősége, hogy javítson, gazdagítson a szórakozási lehetőségeken?

— Mindenképpen. Kellene könyvtár, kultúrház, fel kellene éleszteni a színjátszók tevékenységét. Tény az is, hogy segítik az iskolát, újévi csomagokkal, fenyővel, adnak traktort is kölcsön, ha kell.

— Személy szerint milyen szerepe van a falu kulturális életében?

— Semmilyen. A többiek sem igen törődnek ezzel, meg nincs is alkalom, hogy segítsünk. Az ifjúságnak például nincs egy terme, helyisége sem, ahol összejöhetne.

— Még egyszer megkérdezem: elmenne-e innen?

— Nem. Céлом ugyan az egyetem, de továbbra is a tanítói pályán szeretnék maradni.

— Végezetül: mit hiányol leginkább?

— Van új iskolánk, most több, korszerűbb szemléltető eszközre is szükség lenne.

HARMADIK TALÁLKOZÁS

— Azok közé tartozik, akik bárhol vállaltak volna tanítói állást, csak otthon nem, ahogy írta, „Bácska bármelyik kis községében, falujában szívesen tanítanék, kivéve szülőfalumat”, s megis ide került. Megbánta-e?

— Nem. Lényegében nem.

— Hogy került ide?

— Pályázat útján. Nem akartam dolgozni, tanulni szerettem volna, a történelem érdekelt, lebeszéltek arra hivatkozva, hogy négy év múlva, ha diplomálok, még nehezebb lesz pedagógusként elhelyezkedni. Belátam, hogy igazuk van, s megpályáztam ezt a helyet.

— Hogy fogadták?

— A kollégák jól, ismertek, tanítottak még annak idején.

— És a falu?

— Lényegében jól. Eleinte, mert nem a tanítót látták bennem, hanem azt a gyereket, aki innen ment el, nehéz volt, tudtam ezt, és ezért zavart is. Persze minden idő kérdése, megszoktak most már tanítónak is, mint ahogy megszokták a módszeremet is, amelytől eleinte szintén idegenkedtek a szülők. Én is beláttam, hogy senki sem lehet próféta a saját hazájában. A gyerekek nagyon aranyosak voltak, és ez a legfontosabb, mindennél döntőbb.

— Milyen ebben a faluban a tanító tisztelete?

— Nem olyan, mint régen volt, de általában becsülik a tanítókat. Ele-

inté idegenkednek tőle, majd idővel mindinkább megbecsülik, ezt ki kell várnia.

— Mennyi a fizetése?

— 1200 dinár.

— Mire költi, mire elég ez?

— Itthon vagyok, nincsenek különleges kiadásaim, magamra költhetem a pénzemet.

— Naponta hány órát fordít munkájára?

— Öt-hat órát. Naponta ebből három órát tanítok, a többi készülésre megy. Ideszámítom még azt a napi húsz percet is, amit a szerbhorvát nyelv elsajátítására fordítunk.

— Van sok különbség a diákkori álmok és a valóság között?

— Van.

— Volt-e emlékezetesebb kellemes vagy kellemetlen élménye, amióta dolgozik?

— Kellemetlen élményre nem emlékszem, kellemesre igen. A gyerekekhez fűződik. Nagyon szeretem őket. Amikor év végén szóba került, hogy elmegyek, megköszönték, hogy tanítottam őket, s kértek, maradjak. Nagyon ragaszkodnak hozzám. Ez jólesett.

— Mivel tölti felesleges idejét?

— Tanulok. Történelem szakra iratkoztam, de át szeretnék menni magyarra. Emellett az ifjúsági könyvtárat vezetem, 450 könyvünk van, elég szorgalmasan olvasnak a gyerekek.

— Milyen a falu kulturális élete?

— Gyenge. Mozi sincs, igaz, hogy sok tévékészülék van. Az emberek inkább a képernyő előtt ülnek, ezért kellett a mozit is bezárni. Évente 8–10 működvelő előadás van a faluban, a helyi és környékbeli amatőr együttesek rendezik őket kölcsönös vendégjátékkal.

— Van részük a helyi pedagógusoknak az itteni művelődési élet szervezésében?

— Van. Én még nem zárkoztam fel, csak a könyvtárat vezetem. Másra nemigen vállalkoznék, nem hallgatnának rám a fiatalok, egykorúak vagyunk.

— Maga hol szórakozik?

— Leginkább, vasárnaponként a két szomszédos város egyikébe megyek szórakozni. Színházba, zenés helyre, táncolni. Van kocsim, s így nem probléma az utazás. Hét közben tévét nézek.

— Nem bánta meg, hogy idejött dolgozni?

— Nem, de nincs szándékomban örökre itt maradni.

— Mekkora falu ez?

— Egészen kicsi, nincs több 1500 lakosnál.

NEGYEDIK TALÁLKOZÁS

— Nagyon szeretem a gyerekeket. Jelenleg nem tanítóként dolgozok, s most, hogy látom, milyen a másik munka, még inkább becsülöm, szeretem a hivatásomat. Nemcsak szeretek, hanem tudok is bánni a gyerekekkel, legalábbis úgy érzem, meg van türelmem velük dolgozni, bajlódni... Elárulhatom, sok minden nehezebb, mint ahogy elképzeltem. Nincsenek meg azok a feltételek, amelyekről az iskolában beszéltek ne-

künk, de ha lelkiismeretesen készülünk, olvassuk az óra anyagához szükséges irodalmat, rajzokat készítünk, minden könnyebbé, zökkenőmentesebbé válik. Nálam sem ment minden simán, nem kell azt hinni, nekem is voltak problémás gyerekeim, akikkel schogy sem tudtam bánni, mit tehettem, megkerestem a szülőket, és velük beszéltem meg a problémákat, az ő segítségüket kertem. Most látom, mennyire más gyecrekkel dolgozni, velük nem egyhangú a nap. Azt ígérték az iskolában, hogy ha jövőre lesz elég gyerek, ismét taníthatok, azért is vállaltam el ideiglenesen a titkárnői állást, meg különben sem válogathat az ember, örülök, hogy dolgozhatok.

— Most logikus lenne megkérdezni: ha alkalom kínálkozna, elmenne-e máshová dolgozni, de előbb talán mégis azt mondja el, hogyan került ide.

— Jelentkeztem a pályázatra, elutasítottak, majd egészen váratlanul sürgönyt kaptam, ha utólag elfogadom a helyet, azonnal jelentkezsek. Igyekeztem, noha az első pillanatban azt sem tudtam pontosan, hol van ez a falu, merre kell menni. Így jöttem ide. Elmennék-e? Tanítónak, állandóra, igen. Újból szerződéses állásba azonban nem. Főleg az én vidékemre, Bánát déli részébe szeretnék menni, de erre nincs remény. Pedig legszívesebben oda mennék.

— Mennyi a fizetése?

— Tanítóként 1050, majd 1140 dinár volt, most ismét 1050 dinárt kapok. Ha figyelembe veszem, hogy majdnem állás nélkül maradtam, akkor elég, különben csak arra futja, hogy megéljek, megtakarítani nemigen tudok. Felöltözököttem, vettem egy olajkályhát, erre nagyon szükségem volt. Igaz, másra is szükségem lenne, de mivel szerződéses viszonyban vagyok, nem nagyon adnak hitelt. Elégedetlen azonban nem vagyok, csak lehetne több fizetésem is, lenne helye.

— Mennyi idejét kötötte le az iskolai munka?

— Pontosan nem tudom, de sokat dolgoztam, még vasárnap is, ekkor látogattam a szülőket. Ezekről a látogatásokról nagyon tartottam. Félttem, hogy kicsuknak, de ilyesmi nem történt. Rokonszenves itt a nép, befogadott.

— És a kollektíva?

— Az is. Ők is befogadtak. Egy percig sem éreztem, hogy új, idegen vagyok. Felkaroltak. Nemcsak a fiatalokkal, az idősekkel is jól megvagyok. Nincs különválás, sokat vagyunk együtt, még lakodalomban is voltunk kollektív, figyelmeztettek, nehogy kimaradjak. Egy percig sem néztek le bennünket. Én új módszerrel, rudacsákkal tanítottam a számtant, így könnyebben értik meg a törteket. Ez ellen sem volt ellenvetésük. A tesztelés aztán igazolta, hogy ez a módszer valóban a legjobb.

— Gondolt-e továbbtanulásra?

— Igen, a matematika érdekelt, de nem iratkoztam be. Az első évben kizárólag a munkámra akartam koncentrálni, meg nem tudtam a jelentkezési határidőt, s ezért is lemaradtam. Most már azonban feltétlenül beiratkozok.

— Térjünk vissza a tanítói munkához. Megbecsülik-e itt a tanítót?

— Erre nehéz válaszolni. Egyesek nagyon megbecsülik, mások nem. Hallottam már azt is, amikor szidtak. Főleg akkor, ha a tanító utasítására venni kell valamit, pénzt kell hozni az iskolába. Szegény község ez. De ha szüksége van az iskolának valamire, megszavazzák. Sőt, ha mi tanítók több helyre is elmennénk, gyűlésekre például, ahol a nép is ott

van, jobban becsülnének bennünket. Aki velük van, azt jobban ismerik s jobban is becsülik. Ha általánosítani kellene, akkor tapasztalatom szerint itt jobban becsülik a tanítót, mint a legtöbb vidéken, persze ma már nem úgy, mint a régi időkben, ám az is lehet, hogy bennünk van a hiba.

— Kik a barátai, milyen érdeklődésűek, miről beszélgetnek?

— A tantestület tagjai, egy ápolónő az egészségházból. Legtöbbször a falu problémáiról beszélünk, hogy kellene egy új mozit építeni. Most éppen a falu bővítése a témánk, merre lenne legcélszerűbb terjeszkedni, építeni a falut. A nőkkel a divatról beszélgetünk, arról, kinck milyen új ruhája lesz. De arról is, hogy ki mit olvasott, mi van az újságban, mit láttunk a tévében.

— Mit olvasott utoljára?

— Berkesi Andrástól a *Sellő a pecsétgyűrűn* című könyvet.

— Hol szórakozik?

— Télen nem nagyon mozdulok ki, csak a kolléganőkhöz járok. Ünnepnapkor hazautazok. Moziba nem járok. Vendéglőbe néha, táncra vagy amikor gyűlés után az egész kollektíva átmegy.

— Elégedett a lehetőségekkel?

-- Nem, nagyon szegényesek. Mozi ugyan van, de rossz filmeket vetítenek. Az ifjúság nem csinál semmit sem.

— Bekapcsolódott-e az ifjúság munkájába?

— Az első évben nemigen, még idegen voltam, ismerkedtem a viszonyokkal, szerződésem is csak egy évre szólt. Most már eljárók a gyűlésekre. De itt nem nagyon érdeklődnek az emberek semmi iránt sem. Nem jöttek össze, amikor a harmonikabarátok körét kellett volna megalakítani. Az ifjúságot nem nagyon érdekli semmi. Talán a sport és a vendéglő. A vallás hatása is erős, bűjtör senki sem megy táncra.

— Mire lenne itt szükség?

— Ifjúsági otthonra, mozira, mert már mállik le a vakolat. Hallottam, hogy a helyi műkedvelők régen sok színdarabot adtak elő, fel kellene újítani a munkájukat. Könyvtár is kellene. Volt ifjúsági könyvtár, a könyvek elvesztek vagy ott porosodnak. Nemcsak ígérct, de szeretnék bekapcsolódni a falu életébe, eddig csak vendég voltam, most már mindinkább itthon érzem magam.

ÖTÖDIK TALÁLKOZÁS

Tanyasori iskola. A tanyák faluvá állnak össze, terebélyesednek, az iskola a régi, két tantermes. Itt tanít az egyik tagja annak a nemzedéknek, amellyel ebben az írásban foglalkozok. A csukott folyosón, helyesebb lenne talán előszobának mondani, ötvennél is több pár cipő áll. Az egyik tanteremből énekszó hallatszik. Ide igazít egy idős férfi, pedellus lehet. Belépek.

— Főpróbázunk, holnap lesz az újévi előadás — közli a tanítónő, s arra kér, ha lehet, várjak egy kicsit, azonnal kész a próba, nézzem őket végig. Versikék, énekszámok, egy-két diákanekdotát feldolgozó rövidebb jelenet, végül pedig a tanítónő utolsó utasításai, ki mit hozzon, kalapot, szemüveget, újévi sapkát, s mikor kezdődik a másnapi rendezvény, hány órára jöjjenek a szülők, s mennyivel előbb a gyerekek. Csendben, példás sorokban vonulnak ki az udvarba, onnan pedig, az ablakon át látom,

haza, a szélrózsa minden irányába. A tanítónő a kapuig kíséri őket, majd visszajön. Kezdődhet a beszélgetés, de sietni kell, iskolatanácsi ülés van a központi iskolában, oda kell mennie.

— Úgy tudom, idevalósi, hogy sikerült itt áliáshoz jutnia, amikor ritkaság, hogy otthon, szülőfalujukban tanítanak a fiatal tanítók?

— Nekem az volt a szerencsém, hogy itt, pontosabban közel lakok ide. Kitudtam, hogy üresedés lesz, jelentkeztem, és felvettek. Máshová nem is igen mehettem volna, férjnél vagyok, tehát kötve vagyok ehhez a környékhez.

— Hányadik osztályt tanít?

— Az idén elsőt és harmadikat, azelőtt másodikat és negyediket. Azt hiszem, jó eredménnyel, a komplex matematika és magyar oktatás eredménye már megmutatkozik, olvasnak, írnak a gyerekek.

— Mennyi a fizetése?

— 1380 dinár az alap, ennél némileg többet kapok, 1410 vagy 1420 dinárt.

— Mire költi a fizetését?

— Kettőn keresünk, nem tudnám megmondani, éppen az én fizetésem mire költjük. Anyagi gondjaink nincsenek, vettünk már bútort, kocsit, azért a pénzből lehetne több is.

— Elégedett?

— Az otthonommal igen, a munkahelyemmel, pontosabban a munkakörülményekkel nem éppen. Korszerűbb felszerelést vártam, szeretnék. Nincs vetítógép, nincsenek szemléltető és kísérleti eszközök.

— Elmenne máshová?

— Ha jó alkalom kínálkozna, akkor el. Mindenekelőtt városba mennék, vonz a városi élet forgalaga, itt a nép nem olyan művelt, nincs hol eltölteni az estét, a délutánt, máshová kell elmenni, elég messzire, s ez kellemetlen.

— Hogy fogadták?

— Nem valami szívesen, ahogy az újoncokat, én meg tanítványuk is voltam, rezerváltan fogadtak. Még most sem alakult ki köztünk a szükséges munkatársi viszony. Túl nagy problémák persze nincsenek. A legfontosabb, hogy megvalósult az álmom, a gyerekek közé kerültem, megtaláltam a helyem, tudok közéjük olvadni, játszani velük, tanítani is őket. Ha a körülmények kissé korszerűbbek lennének, teljesen megvalósíthatnám elképzeléseimet.

— Milyen a tanító megbecsülése?

— Másoknak nagyobb a becsületük, mint a tanítónak. A környezet csak részben adja meg, amit megérdemelne.

— Kik a barátai, hol szórakozik?

— Egyrészt a tantestületből, kollégák, kolléganők, másrészt a férjem barátai. Nagyjából azonos korúak vagyunk, beszélgetéseinkben helyet kap a jó film, regény, közösen megnézett tévéműsor, a munkahelyek problémái. Itt nincs mozi, terem van, szép is, csak tatarozni kellene. Moziba, jó filmért is harminc kilométert kell autózni. Azért elmegyünk, nincs más választásunk. Színházba is eljárunk, meg szórakozni is. De kell a vidámság, az élet derűs oldalát jobban kedvelem, színházban is, könyvben is.

— Milyen kulturális élet van a faluban?

— Semmilyen. A helyi vezetők, akik tehetnének valamit, semmit sem

tesznek. Van szép terem. tágas is. még sincs ott se tánc, se mozielőadás, se műkedvelő színjátszás. Én is szívesen készítenék műsoros délutánt a gyerekekkel, de nincs hol fellépni. Hideg a terem, az ablakokat betörték. Kénytelenek vagyunk itt rendezni valamit az osztályban, ahol hely sincs, ha hatvan gyerek és hatvan szülő jön be. Sok mindent lehetne itt tenni, csak a nép sem fogadja úgy az akarásokat, ahogy kellene. Sok próbálkozás sikertelenül végződik. Viz is csak a falu egy részében van, a másik felébe is be akarták vezetni, a helyi közösség is hozzájárult, aztán összekülönböztek az emberek azon, hogy kinek drágább, kinek olcsóbb, még most sincs viz. Az egyéni érdek felülkerekedett a közösségin. Nehéz őket megérteni. Főleg, ha tudjuk például azt is, hogy az iskolához vezető járdát önszorgalomból csinálták meg.

— Kik laknak ebben a faluban s környékén?

— Szegény emberek, traktoristák, idénymunkások. Nemigen több a fizetésük 1100 dinárnál. Ebből négy-öt tagú családot eltartani nem könnyű mutavány. Bent a lakásokban mindenük megvan, a többivel nem nagyon törődnek.

HATODIK TALÁLKOZÁS

— Az ankéllapon határozottan kijelentette: „Nem tanulok tovább.” Mégis egyetemre ment. Hogy történt ez?

— Nem is akartam tanítani. Egy pályázati kérvényt, igaz, én is írtam, de csak az édesanyám kedvéért. Az édesapámmal megbeszéltük, hogy tovább tanulok. Legalább ket évet szeretnék elvégezni, majd akkor elhelyezkedek.

Arra már nem is emlékeztettem, hogy azt írta: „Hat-hét éves korom óta tanító szerettem volna lenni.” Kiderülhetne, hogy nem gondolta komolyan.

HETEDIK TALÁLKOZÁS

Annak ellenére, hogy azt írta: a tanítói foglalkozás „egyedüli, ami lelket is kíván az embertől” — tovább tanul. Igaz, már a kérdőívre is ezt írta: „a középiskola elvégzése után tovább tanulok”.

— Miért nem keresett tanítói állást?

— Nem is akartam tanítani. Elhelyezkedni is csak meghatározott időre lehet, szerződéses státusba. Később ügyis főiskolát kell végezni, jobb előbb, mint később. A képzőből is pedagógiai akadémia lesz. Később, két diplomával nagyobb esélyem lesz az elhelyezkedésre is.

— Valamikor, a kérdőív bizonyága szerint (az övé a húszas „portré”!), lelkesedett a tanítói pályáért.

— Igaz. Csak most már nincsenek illúzióim a tanítóskodásról.

Horribile dictu! Mégis pedagógusnak készül.

LEVELEK — VÁLASZ NÉLKÜL

Eredetileg sem volt szándékomban felkeresni mind a harmincegy ankétalanyt, s mindannyiuktól megkérdezni, hogyan találta fel magát a tanítói pályán, ha állásba lépett, miért választotta a továbbtanulást, ha vala-

mely egyetem vagy főiskola rendes hallgatója, miért van állás nélkül, vagy miért vállalt nem pedagógusi munkát, ha máshol helyezkedett el. Tény azonban, hogy még jó néhányukkal szerettem volna találkozni, beszélgetni, vagy ha más megoldás nem kínálkozott, legalább levél útján vallomást kérni arról az eltelt egy, illetve másfél évről, mióta tanítóként dolgoznak. (Ez a csoport vizsgálódásunk szempontjából lényegesen érdekesebb a többinél!) Meglepő azonban, hogy milyen nehéz volt tőlük megtudni, hol tanítanak nemzedéktársaik. Egyszerűen nem tudják, ki hová került. Megtörtént, hogy tőlem értesültek csodálkozva arról, hogy valamelyik volt osztálytársuk mindössze néhány kilométernyire a szomszédos vagy az egyik közeli faluban dolgozik. Nyolc „biztos” címet azonban kaptam. Mindenhová — Kisoroszra, Stari Jankovcira, Sv. Miletićre, Törökbecsére, Neuzinára, Utrinere, Csantavérre és Kórógyra — írtam is.

ELSŐ LEVEL

Tisztelt Kolléganő, Kolléga!

Mindenekelőtt elnézést kérek, hogy ismeretlenül háborgatom, de szociológiai-szociográfiai kutató- és adatgyűjtő munkámhoz *feltétlenül* szükségem lenne kedves segítségére.

Valószínűleg emlékszik még, hogy a képző ötödik osztályában, a tanév vége előtt az iskola magyartanára egy körkérdés feleleteinek megírására kérte fel Önöket. Az anketlap 11 kérdése közül a legtöbb az előttük álló pályakezdés, a tanítósors felőle elképzeléseikről, terveikről tudakozódott. (Miért választotta a képzőt? A középiskola elvégzése után tovább tanul-e, vagy állásba lép? Ha állásba lép: hol tanít majd, hol szeretne tanítani — falun, városban — miért? Milyennek látja a tanítósorsot, a tanítókodás perspektíváját? Ha tanítóként dolgozik, milyen elveket tart munkájában a legfontosabbnak, az oktatásban és az oktatáson kívül? Véleménye a tanítóról mint értelmiségiről? Milyenek a tanítók? Mit jelentenek a falu, a város életében? Milyen a megbecsülésük? Mivel járulnak hozzá környezetük — kulturális — életéhez? Miben és mennyire hordozói, terjesztői a korszerű gondolkodás- és magatartásformának? Miben nyilvánul meg értelmiségi mivoltuk, szerepük? S miben nem?)

A visszakapott több mint 30 válaszlap adatait eddig nem dolgozhattam fel, de szándékomról — kivált mert régóta érdekel, izgat értelmiségünk sorsa, élete, helyzete, körülményei — nem tettem le. Az anket adatait most szeretném feldolgozni. Mivel a válaszok óta eltelt mintegy másfél évnyi idő jórészt már a diákkori elképzelésekre, vágyakra is megadta a választ, most már tudják, milyen a valóság, gyakorlatból, tapasztalatból ismerik és élik a választott tanítósorsot, arra kerném, hogy a lehető leg-rövidebb időn belül levélben írják meg tapasztalataikat, vallomásukat sorsuk alakulásáról, munkájukról.

Az anket s a vallomások teljesen névtelenek, sem a válaszadó kilétét, sem tartózkodási helyét nem közlöm majd az írásban, de más formában sem. A legnagyobb fokú szavatolt névtelenség ellenében teljes őszinteséget kérnék, csak ily módon kerekedhet, alakulhat ki a vallomásokból egy általánosabb érvényű, hiteles kép a jugoszláviai magyar tanítósorsról, tanítóságról.

A vallomás, melyben — arra kerném — minel többet, minél alaposab-

ban nyilatkozzanak önmagukról, munkájukról, munkakörülményeikről, nehézségeikről, a tanító megbecsüléséről, lényegében három egységre tagolódhatna. Az elsőt önmagáról írjon (hogyan került jelenlegi munkahelyére, mennyit keres, mit vett ezen a pénzen, mit vehet, mire futja, mire nem, anyagilag elégedett-e, elmenne-e máshová, hogy lakik, házas stb.); az egykori tervek, elképzelések és a valóság szembesítéséről (hogyan fogadták, miben különbözik a valóság az álmoktól a tanítóságot illetően, ilyen szempontból elégedett-e, mit várt s mit kapott, mi jobb, szebb, mint gondolta, mi nem, elmenne-e máshová, miért, mennyi idejét köti le az iskola, hogyan látja a tanítósorsot ma, saját és kollégái példáján milyennek látja a tanító megbecsülését az illető környezetben, mit jelent ITT tanítónak lenni, s mit gondol, mit másutt, milyen a kapcsolata a gyerekekkel, írja le a legkellemesebb és a legkellemetlenebb élményét stb.) írjon a második részben; a harmadikban pedig környezetről, értelmiségi ténykedéséről írjon (hogyan fogadták a faluban, kikből áll baráti köre, milyen foglalkozásúak, érdeklődésűek, ha együtt vannak, miről beszélgetnek, hová jár, mozi . . ., milyen gyakran, olvas, mit, mennyit, milyennek látja a falusi értelmiség életét, értelmiségi szinten van-e, milyen kulturális élet van falujában, elégedett ezzel, megbánta, hogy idejött, milyen a falusi vezetők viszonya a kultúrához. törődnek vele. Ön mit tesz a falu kulturális életéért, mit tehetne, hol a tanító helye a falu életében?). Kérem, ezekre a kérdésekre vagy legalábbis ilyen értelemben írjon önmagáról, kimerítően s lehetőleg minél előbb. Előre is köszönöm szíves segítségét.

Újvidék, 1971. dec. 26.

Válasz, vallomás nem jött rá. Egyetlenegy sem. Miért? Nem tudnám megmondani. Rossz, téves címetek kaptam? Nem is ott tanítanak, ahová a leveleket küldtem? Vagy egyszerűen nem akartak válaszolni, sorsukkal a nyilvánosság elé lépni? Lehet. Nem tartották fontosnak, hogy a tanítók problémáiról írjunk, jelenjen meg írás? Aligha hihető. Nem látták jónak, ha arról a környezetről írnak, nyilatkoznak, amelyben élnek, dolgoznak? Félték? Megtiltották nekik, hogy nyilatkozzanak? Mindez elképzelhető és — ha visszaemlékszünk arra, hogy milyen lelkes hivatástudattal indultak — mégis hihetetlen.

Két hónap után újabb hét levelet adtam postára ugyanazokba a helységekbe (Csantavért kivéve, mert onnan „ismeretlen” jelzéssel visszajött az első levél).

MÁSODIK LEVÉL

Tisztelt Kolléga, Kolléganő!

Mivel a majd két hónappal ezelőtt küldött levelemre, amelyben a tanítókkal foglalkozó, tanítókat bemutató szociográfiai-szociológiai munkához kértem közreműködését, eddig nem kaptam választ, kérem, hogy lehetőleg a legrövidebb időn belül válaszoljon. (Szerény megítélésem szerint egyetlen este néhány óráját venné igénybe egy ilyen levél megírása.)

Emlékeztetném: tanítói vallomást kértem önmagáról, munkakörülményeiről, nehézségeiről, a tanítósorsról — milyennek látta az iskolapadból,

s milyennek látja, tapasztalja most, pedagógusi munkája során —, környezetéről, értelmiségi igényeiről, lehetőségeiről. Még egyszer arra kérem, minél előbb írja meg vallomását — a névtelenséget szavatolom! — a két hónappal ezelőtt küldött levelem felsorolt tárgyköreinek figyelembevételével.

Ha előző, a kérdéseket tartalmazó leveletem esetleg nem kapta meg, értesítsen, s postafordultával megküldöm a bő tájékoztatót tartalmazó hosszabb levelet.

Akkor is válaszoljon, ha nem óhajtja megírni vallomását. Írja meg, hogy miért nem akar közreműködni. Pozitív vagy negatív válaszára a megkezdett munka befejezése érdekében feltétlenül szükségem lenne.

Újvidék, 1972. febr. 29.

Erre sem jött válasz. Uletve csak egy válasz érkezett, Baranyából. Kórógyról. De nem a keresett anketalany írta. Íme:

Kedves Újságíró!

Én, alulírott, E... E... — tanárnő — vagyok kénytelen válaszolni az Ön levelére. A címzett ismeretlen érrefelé — én Eszéken lakom és Lászlón az iskolában dolgozom. Férjem E... I... Kórógyon dolgozik szintén az iskolában — mindketten utazunk. Se Lászlón, se Kórógyon nincs ilyen nevű tanárnő.

A levél tartalmát olvastuk, de nem válaszolnánk rá, mivel nem minket illet.

Ha a címzettnek szól a levél, talán bővebb információ végett tessék fordulni a „Horvátországi Magyarok Szövetségéhez” 54 000 Osijek — Trg Marxa i Engelsa br. 5. Ők ismerik mind a baranyai, mind a szlavóniai tanerőket, és felvilágosítással is szolgálhatnak.

Elnézést a levél késci kiutalásáért, rengeteg az elfoglaltságunk.

Tisztelettel: E... E...

Eddig a levél, amit ezúttal is köszönök. Elsősorban azért, mert rengeteg elfoglaltságuk mellett is találtak annyi időt, hogy legalább tudassák: ez a cím téves volt. Fontosnak találták ezt közölni, ami annál inkább figyelemreméltó, mert azok, akiket érint ez a vizsgálat, válasza sem érdemesítették a két levelet.

BEFEJEZÉS HELYETT

Ezzel be is fejezhetem a dolgozatot. Mindent, amit a válaszokból és bcszélgetésekből erre érdemesnek találtam, közzéadtam. Summázásra nincs szükség. Ami jellemző erre a nemzedékre, s rajtuk keresztül felfogás, hozzáállás, magatartás dolgában nemcsak a kistanítókra — ezt a kifejezést minden kiskorúsítási szándék nélkül, csupán a pályakezdők értelemben használtam —, az részint, kisebb mértékben, az egész tanítótársadalmunkra is sajátos lehet. Lehet, azonban, hogy tévedek, ezt azonban egy szélesebb körű, alaposabb vizsgálat bizonyíthatja csak be, s ennek a munkának célja az volt, hogy hasonló jellegű (ön)vizsgálódásokra ösztönözze — éppen a legilletékesebbeket — a tanítókat.

napló

.....

hétköznapi témák

HORNYIK GYÖRGY JEGYZETEI

HALÁLBÜNTETÉS PRO...

A szövetségi parlament egyik ülésének szünetében néhány képviselő kötetlen beszélgetés közben ismét megpendítette a régi témát: szükség van-e a halálbüntetésre, egyáltalán van-e joga és milyen címen a társadalomnak arra, hogy megfosszon valakit életétől, milyen célt szolgál a halálbüntetés? A megtorlás eszköze-e, vagy pedig nevelő célzatú, olyan értelemben, hogy elretentő példaként visszariasztja szándékuk elkövetésétől a potenciális bűnözőket?

Nos, a képviselőház folyosóján kezdődött beszélgetés nem maradt eny nyiben: a lapok „haraptak a témára”, s heteken át folyt a cikkezés, egymás után jelentek meg a tekintélyes jogtudorok, híres védőügyvédek, szociológusok, lélekbúvárok nyilatkozatai — pro et contra.

A halálbüntetés eltörlésének hívei azzal érvelnek, hogy senkinek — még a társadalomnak — sincs joga megfosztania az embert legfőbb kincsétől — az életétől —, s egyébként is, úgymond, a halálbüntetés nem nevelő hatású. Ez, mondják, abból is látszik, hogy azokban az országokban, ahol eltörlték, nem növekedett a bűnözés.

Tehát: ha egy teljesen ép, egészséges ember szellemi erőinek teljes birtokában szemrebbenés nélkül megöl valakit, hogy a pénzéhez jusson, vagy csak úgy unalomból — lemészárol egy családot, az illetőt nem szabad megfosztani életétől, mert erre senkinek sincs joga, még a társadalomnak sem.

Rengeteg konkrét példát lehet felsorolni hazai bűnözésünk tárházából, elképesztő eseteket, de felesleges...

A megdöbbentő az egészben az, hogy igazságszolgáltatásunk, bíróságaink és bírúink túlságosan humánusak — tegyük mindjárt hozzá: negatív értelemben. Az az érzésem, mintha túlságosan is a bűnöző mentő körülményeire összpontosítanák figyelmüket, sportnyelven szólva: nekik drukkolnak. A legelvetemültebb bűnöző esetében is — akit másutt talán

kivégeznének — megtalálják az enyhítő körülményt akár zaklatott lelki-állapot, pillanatnyi beszámíthatatlanság, gyermekkori traumák, szociális okok, akár más inditek formájában. És mi történik? A halálbüntetést azon nyomban húszévi börtönre változtatják. A bűnös ebből leül, tegyük fel, 12 évet — jól viselkedik, elengednek neki néhányat, aztán meg amnesztia is van a világon — szóval tizenkét év után szabad.

Ismét kezdheti előlről, ha jó a kondíciója (erre is van nem egy példa).

Évekkel ezelőtt itt, Újvidéken kézrekerítettek egy több tagú huligánbandát. A vád ellenük: betörések sorozata, súlyos testi sértések, garázdálkodás stb. A bíróság nem helyezte őket előzetes letartóztatásba — talán úgy gondolta, hogy „megjávultak” szegények. A bírósági tárgyalást megelőző napon az öt tetovált karú legény felvonult a főutcán. Útközben mellékesen leütöttek öt járókelőt — csak úgy, minden ok nélkül. „Ballagásukat” azzal fejezték be, hogy letépertek egy várandós asszonyt és jól meg is taposták — a város szívében. Ezt is csak úgy, demonstratív. Az asszony elvetélt.

Ők ma már valószínűleg ismét velünk egyenjogú polgárai hazánknak. Pedig gyilkoltak is.

Gál László írta egyszer: az az érzése, mintha törvényeink nem a becsületes polgárt védnek, hanem a bűnözőket. Én is így érzem.

Az orvostudomány mai állásánál a rákot úgy is gyógyítják, hogy a testből kivágják a rákos szövetet, nehogy megfertőzze az egész szervezetet.

TENYÉSSZÜNK KANDÚRT!

Szerencsétlen mostohagyermekünk — a mezőgazdaság — továbbra is árva, szegény, s a jelekből ítélve nem sok kilátás van arra, hogy helyzete a közeljövőben javulni fog.

Gazdasági szakértők, mezőgazdászok, termelők egyaránt úgy vélik, hogy a legutóbbi kormányintézkedések nem sokat segítettek, egyrészt mert az illetékes szervek ismét (ki tudja hanyadszor) késtek velük, másrészt pedig a különféle dotációk, prémiumok, kompenzációk stb. korántsem elegendők.

Ezt mondja a szövetkezeti közgazdász, az agronómus, a társastermelő, és János bácsi, a földműves. Nyilván igazuk van, hisz ők értenek ehhez a legjobban, őket érinti vagy sújtja a legérzékenyebben.

Szentmihályon (Mihajlovo), ebben a kis bánáti faluban azonban, úgy látszik, szebb napok várnak a földművesekre, s ha beválik a dolog, fitytyet hánynak minden kormányintézkedésre, függetlenül magukat az aszálytól, árvízről, a terménytőzsde áringadozásaitól, meg a többi effajta elemi csapástól.

Nemrég ugyanis megjelent a falu főutcáján, a sarkon, egy ember zsákkal. Macskát jött venni, kanmacskát, vagyis kandúrt.

A szentmihályiak kezdetben gyanakodva méregették, aztán, próbaképp hoztak neki egy kandúrt. A felvásárló mérleget vett elő, megmérte a nyívaló árut, és fizetett — készpénzben, ott a helyszínen.

Amikor egy hét múlva ismét megjelent, már jóval nagyobb volt a felhozatal — alig bírta elvinni. És ismét fizetett — készpénzben, a helyszínen, mindenféle levonások nélkül. (Nem úgy, mint a szövetkezet.)

Nota bene: a faluban alaposan megcsappant a kóbor macskák állománya (ami egészségügyi szempontból is üdvös dolog), sőt, mint hallottam, az egyik kiváló társastermelő komolyan foglalkozik macskafarm létesítésének a gondolatával.

— Igaz? — kérdeztem ismerősömet.

— Igaz -- felelte. — Én is beszerzek egy-néhányat.

— Olyan jó üzlet?

— Már hogyne lenne. A zsákos ember kétezer dinárt fizet a kandúr kilójáért, élősúlyban, a tenyészbikát meg kilónként csak ezerháromszázért veszi át a szövethézet.

SÖTÉTSÉG A FEKETE HIMLŐ KÖRÜL

„Noha a fekete himlőt hónapokkal ezelőtt felszámoltuk, még manapság is nehézségeket okoz. S ezek a nehézségek idővel egyre bonyolultabbá, súlyosabbá válnak. Arról van szó, hogy nem tudni ki és — ami talán még fontosabb — mikor fizeti ki a térítményt az egészségügyi szolgálatnak azért a felmérhetetlen értékű munkaért, amit a járvány megfékezése érdekében végzett.”

Eddig az újsághír.

Emlékszünk még, mekkora riadalmat keltett a fekete himlő nemcsak hazánkban, hanem Európa-szerte is. A vészes gyorsasággal terjedő járvány roppant veszéllyel fenyegetett, hisz kezdetben az egészségügyi szolgálatot is felkészületlenül érte — sok fiatal orvos csak a tankönyvekből ismerte a betegséget, meg oltóanyag sem volt elegendő. Ezek mind ismert dolgok. Arról is van tudomásunk, hogy a járvány fészkeibe tapasztalt orvosok szálltak ki — sokan önkéntesen — veszélyeztetve egészségüket, sőt életüket, s éjt nappallá téve dolgoztak, vesztgázban voltak, akár kezeltjeik.

Ekkor jött az első hideg zuhany: egyes rendelők, egészségügyi intézmények aktatologatói nagy bölcsen megköötték magukat: az emberfeletti erőfeszítéseket megkövetelő, humánus rohamunkát végző orvosok nem kaphatják meg a teljes személyi jövedelmet, mert — következett bürokratikus okfejtésük, figyeljük csak meg, látszólag milyen vaslogikára épült — nem végeztek rendes munkájukat az egészségházban, kórházban stb., tehát nem gyűjlötték össze a szükséges pontszámot.

Ezt a briliáns érvelést valószínűleg — remélem — megdöntötték, a fenti újsághír azonban mélyen gondbaejtő.

Azt még valahogy megértem, hogy a könyökvédős hivatalnok következetesen halad bürokratikus gondolkodásmódjának — divatosan szólva — sinrendszerén, de hogy országos szinten is ilyen mellézköngéjű okoskodások odázzák el az ügyintézését, az már, egyhén szólva, furcsa.

Hónapok teltek el a fekete himlő leküzdése óta, a sötétség azonban, úgy látszik, nehezen oszlik el . . .

MŰVÉSZET HELYETT — PENDLIZÉS

L. Z. budapesti színművész (szándékos a két rövid magánhangzó) a kritikákból ítélve mestere a szakmájának. Kiváló alakításokat nyújtott, az országhatáron túl is ismert — s nekünk is alkalmunk volt élvezni nagyserű játékát (például Örkény István darabjában, a Tótékban).

Következett azonban az újvidéki M-stúdió Művészportrék c. sorozata, amelynek egyik számát neki szentelték.

A kiváló fővárosi művész ezúttal „leercszkedett a széles vajdasági néptömegekhez”, és többek között elénekelte nekünk „A horgosi csárda ki van festve” kezdetű műanyag-népdalt.

Aztán az Illyés-esten is megörvendeztetett bennünket: a szerző és Berék Katalin (hogy csak őket említsem) társaságában az általa elszavalt utolsó költeményt kivéve ismét remekelt — negatív előjellel.

Azt hiszem, az ilyenfajta „tezgázásokra” sem nekünk — a közönségnek —, sem az M-stúdiónak nincs szüksége. Pendlizőkből — hál’ istennek — nem szorulunk behozatalra, sőt exportra is jut belőlük, amint azt szóra-koztató iparunk külkereskedelmi mérlege mutatja.

Félreértés ne essék: a kiváló fővárosi művészt szívesen látjuk, hallgatjuk bármikor.

Rangjához méltóan.

ÚJ GICCSROVAT A NÉP ÉRDEKÉBEN

A belgrádi Svet ismét egy fantasztikus húzással ejtette ámulatba olvasóit, az országot és az egész földkerekséget: nagy garral beharangozta, hogy pedig ettől és ettől a számtól kezdve vadonat ingyen (és bérmentve) egy teljes oldalon át közli olvasóinak leveleit, üzeneteit, amelyeket ismerőseikhez, rokonaikhoz, szeretteikhez, szeretőikhez intéznek. Teljesen ingyen. Közli a leveleket, az üzeneteket, a sóhajokat prózában, lírában, a világ minden tájáról.

A szenzációs rovat mottója nyersfordításban:

Jönnek-mennek a levelek
Rájuk festve piros szívek.

S ha már a fordításnál tartunk, íme egy szép példa, hogyan kell megörögtetni az imádott nő szívének húrjait a líra fennkölt eszközeivel:

„Nádám!

Legkedvesebb szerelmem, életem éneke (vagy dala, vagy költeménye)! Szívem, vágyaim és álmaim százsorszépe! Csak ket emlékem maradt rólad: a Kupa-parti fénykép és a meggyőződés, hogy elvtárs voltál, barát, ember és nő mindenkor, önfeláldozóan és önzetlenül. Mindenki másnál jobban segítéttél, hogy az életet nyitott szemmel nézzem, megszeressem mindazzal együtt, ami jó és szép a világon. 1960. augusztus 11-én (! felkiáltójel tőlem) belgrádi találkánk után mentél el. Hiába köszáltam utánad a Kupa és a Csatorna partjain, meg sok városban. Sehol sem voltál. Megszóktél tőlem, önmagadtól és szerelmünkötől.

Nem mondhattam neked — köszönöm, habár czerszeresen megérde-meltem, s ez a lidércnyomás nehezedik rám mindezekben az években. Messzire mentél... A Svet segítségével, amely lehetővé teszi, hogy senkinek se okozzak fájdalmat és jelentkezzem neked, most megteszem ezt, azzal az óhajjal, hogy életed olyan legyen, amilyenre ifjúkorodban vágytál.

A te bosnyákod” (Tvoj bosanac).

Egy kifogásom van a fent szöveghúen fordított levél ellen: a rovat-szerkesztő legalább nyelvileg rendezte volna az általa összeeskábált szöveget. De azért így is jó.

EGY POZITÍV PORTRÉ

A nyáron ismerkedtem meg vele a tengerparton. Negyven év körülnek gondoltam, csak később tudtam meg, hogy közel jár a hatvanhoz.

Nyugalmazott alezredes, a 41-es partizán emlékérem viselője.

Többször találkoztunk, elbeszelgettünk a strandon, séta közben.

Elmondta többek között, hogy Boszniában született, szegény parasztcsaládban. Édesapjának volt valami kis erdeje — abból éltek, vagyis fakitermelésből. Mosolyogva mesélte, hogy a legnagyobb ünnep számára az volt, ha esett az eső. „Miért?” — kérdeztem. „Akkor nem mehattunk az erdőbe fát vágni. Nekem kellett a hatalmas törzseket ökrökkel levontatni a faluba. Sokszor kis híján agyonnyomtak a keskeny hegyi úton.”

Most nyugdíjas. Mint mondja, szép a nyugdíja, elégedett vele. Mégsem tud nyugodni. Maszek alapon heverőt, asztalt, széket csinál s javít az ismerősöknek, vízvezetéket szerel, kárpitosmunkát végez — aprópénzért. Tavaly vett egy kötőgépet, azzal is keres egy kevés pénzt.

— Minek a pénz, ha mondja, hogy elég a nyugdíj?

— Tudja, valahogy megszoktam. Már akkor is csináltam, amikor még aktív voltam.

A kocsmá nem érdekli. Kezdetben sok társa hívta kvaterkázni — el is ment néhányszor, de unta a sok üres szöbeszédet, a kávéházi politizálást.

A mellékkeresetből most kis vikendházat épít a szülőfalujában. Csak az épülcanyagot veszi pénzért, meg a felfogadott két falubeli ismerőst fizeti. Velük együtt keveri a betont, hordja a maltert — dolgozik.

Pihenésképpen olvas — Branko Čopićot, Desanka Maksimovićot, Ivo Andrićot...

Nem tudom, miért, de valahogy jól éreztem magam a társaságában.

A PEDAGÓGUS PROFILJÁRÓL

Annak idején — régen volt már — egykori évfolyamtársammal utaztunk együtt falura. Mindketten magyar szakosok. Beszélgetés közben szóba került, miért választotta éppen a magyar nyelvet-irodalmat.

— Megmondom őszintén: nem volt felvételi — felelte.

Megdöbbsentem: hát tényleg azért? De nyomban el is oszlatta kételyei-met: elmondta, hogy apja tehetős, maximumos gazda, van tehát lehetősége a továbbtanulásra. Őszintén szólva nem sok kedve volt hozzá — szívesebben ment volna férjhez, mint a többi lány, ámde mit szölt volna a falu? Először az orvosi karon próbálkozott, de nem jutott át a felvételi vizsgán, aztán másutt is jelentkezett, a felvételi azonban... Szülei mégis mindenáron oklevelet akartak a kezébe nyomni, hát isten neki, megpróbálta a magyar tanszöken, és (mint később megtudtam) nagy nehezen sikerült is (valószínűleg magolással, az anyag gépies elsajátításával).

A napokban egy másik ismerőssel találkoztam a könyvesboltban. Történetesen ő is magyar szakos. A könyvek között válogatott.

Érdeklődésemre azt felelte, hogy valami jó regényt venne, vagy esetleg verseskönyvet. Beszélgetés közben a gy-t bántóan és hangsúlyosan őzs-nek, a ty-t cs-nek stb. ejtette, még köznapi nyelvben is túrhetetlen inverziókat produkált, nem beszélve arról, hogy unos-untalan szerb kifejezésekkel élénkítette vagy tarkította mondókáját.

— És mi érdekel? — kérdeztem.

— Hát Jókai, Mikszáth, esetleg Arany — felelte bizonytalanul.

— Németh László, Déry? Vagy esetleg Örkény? — faggattam tovább.

— Azokat nem olvasom. Nehezek — mondja bájos könnyedséggel.

— Nézd, most jelent meg: Janus Pannonius — veszem le a pultról a vaskos köteget.

— Ki az? — néz rám ártatlanul.

Megsemmisültem.

Ismerősöm egy általános iskola magyar szakos előadója.

Visszatérve egykori évfolyamtársamra: nem tudom hol van most, tanít-e (illetve torzít), vagy pedig férjhez ment és kitűnő háziasszony, a diplomáját pedig bekeretezve a falra akasztotta.

Ez utóbbi lenne a helyénvaló és a becsületesebb.

KULTÚRÁRA (MÉG MINDIG) NINCS PÉNZ

Se szeri, se száma a különféle pályázatoknak. Nem az igazgatók újraválasztására, vagy a főára szabott munkaerő-felvételi pályázatokra gondolok, hanem a regény-, novella-, zenemű-, tanulmány-, műépítészeti pályázatokra, vagyis amelyeken mindenki egyenrangúan rajtolhat.

Ilyen pályázattal képzelte megünnepelni a fennállásának negyvenedik évfordulóját ünneplő újvidéki bábszínház is, az ország első és legrégebbi bábszínháza. Kezdetben ugyan csupán emlékérmek meg alkalmi prospektusok kiadásával akart megemlékezni a kis színház vezetősége a jubileumról, később azonban, a szorongató szöveghiány egészségesebb ötletet juttatott eszébe: miért ne írna ki országos pályázatot bábjátékdarabra. E sajátos műfajból ugyanis mindig hiány van, olykor kényszerűségből gyenge darabokat játszanak, miért ne lehetne a kellemest összekötni a haszonnal?

A javaslat elhangzott a megfelelő fórumon, meghallgattattott, s a javaslattevő pontos kalkuláció elkészítésére utasított.

A kalkuláció elkészült: a pontos előszámítások szerint az országos pályázat a díjakkal, a megvásárlásra ajánlandó pályaművek árával, a fordítási díjakkal (minden Jugoszláviában élő nemzet és nemzetiség nyelvén íródó pályamű számításba veendő), továbbá a zsüri díjával, szervezési és adminisztrációs költségekkel együtt körülbelül kilenc millió régi dinár.

Egy jó lábú — és még jobb nevű — focistának — mondjuk — a félévi bevétele (beleértve a fekete alapot, az „ajándékokat” és egyéb, anyagi is mérhető privilégiumokat).

Igen ám, de a fórum meghökkent: ez rengeteg pénz, ennyit nem lehet ilyesmire adni.

Végül — a vásári kupeckodás aranszabályai szerint — megszavaztak másfél milliót — régiben.

Éppen a díjakra lett volna elég.

A kis színház az idén nem ír ki pályázatot.

Valószínűleg jövőre sem.

KALLÓDÓ ÉRTÉKEINK

Alig néhány esztendeje, hogy sok évtizedes megszeppent hallgatás után rájöttünk: a mi tájunkon — Vajdaságban — is volt és van művészet. Ha talán nem is olyan szintű, és erejű, mint más, gazdagabb hagyományú, talán felkapottabb környezetekben, de mégis művészet.

Egyelőre még csak a régebbi múlt feltérképezése folyik. A tegnapról mintha megfélekedtünk volna. S ez a feltérképezés is inkább néhány jó szándékú, hozzáértő ember ügye, mint a szervezett gondolkodásé, hagyománymentésé. Körülbelül tudjuk például, hogy Papp Dániel, Nagyapáthy Kukacsz Péter emlékének felébresztése vagy alkotómunkájának újjáértékelése kinek az érdeme... És Mayer Otmárnak is van mellszobra egy előcsarnokban.

Ez nem elég.

Mert időközben meghalt például Sulhóf, Laták. Meghalt Bencz. Meghalt Muhi is meg még néhányan. Kár lenne értük.

Bácsföldváron még senkinek sem jutott eszébe, hogy esetleg a falu könyvtára — ha jól tudom, Móricz Zsigmond nevét viseli — Bencz Mihály nevét kapja? Móricz Zsigmond ezzel nem lesz szegényebb.

Vagy arra nem gondolunk, hogy sok ilyen jeltelenül elmerülő értékünk — emberünk — már nem sokáig marad közöttünk. Nem lehetne tenni valamit? A belőlük kibányászott esemény-mozzaiakból megírni például a két háború közötti vajdasági magyar zszurnalisztika történetét? Az álhírlapírás, a zughírlapírás ma is izgalmas körtörténetét? A forradalmár, egykori földmunkás visszaemlékezései alapján a háború utáni évek botlásait, megrázkódtatásait, a szövetkezetek vajúdását, a melléfogásokat és az eredményeket is? Hiteles, első kézből kapott, talán nyers és szubjektív, de mindenképpen izgalmas adatok alapján?

Igen, megalakult a Csépe-emlékbizottság, tudom, de azt is hallottam, hogy például Csépe nem kaphat szobrot a szülőfalujában, „mert a faluban mindig dologkerülőnek számított”. (Elnézést a kegyelemsértésért, de ez volt a megindokolás.)

Ilyen ellenállással, ilyen aggályokkal is számolnunk kell. Meg a benünket provincializmussal vádoló kézlegyintésekkel is. De csinálnunk kell és nemcsak most, Csépe esetében.

A Csépe-emlékbizottság megalakulása mindenesetre jó jel. Hogy mire viszi, az elsősorban tőlünk függ — valamennyiunktől.

Én, a magam részéről egy kissé pesszimista vagyok.

a kritika futószalagán

élő klasszikus műhelyében

TORZÓK NAPFÉNYBEN

ILLYÉS GYULA: *Abbahagyott versek*.
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1971.

Illyés Gyula *Abbahagyott versek* című kötetével rendkívül érdekes sorozatot indított el a Szépirodalmi Könyvkiadó. E sorozat rendeltetése, mint a kiadó írja, az volna, hogy föllendítse a nagyobb lélegzetű, de nem kötetnyi terjedelmű költői vállalkozás kultuszát. Hogy miről van szó, példák nélkül is sejtjük. Olyan művek különkiadásáról, mint Juhász Ferenc, Nagy László emlékezetes „hosszú énekei”. Hogy szorgalmazni kell-e az ilyen művek kultuszát, vagy sem, arról nemigen érdemes vitatkozni, de arra érdemes emlékeztetni, hogy nem is olyan rég az ilyen verseket még bizalmatlansággal és aggodalommal szemlélte sok kritikus, mert a szemléleti zavar tüneteként, a dekomponáltság példajaként értelmezte a terjedelemnek és a komponálásnak bennük jelentkező szokatlanságát. Csak örülhetünk, hogy az egykor nem méltányolt kezdeményezés most ilyen szép elégtételben részesül.

Különös, hogy a *Mikrokozmosz füzetek* címen indított sorozat első kötete mégsem „hosszú ének”, hanem Illyés Gyula eddig ki nem adott verseinek gyűjteménye. Hogy a sorozat jellegének megfelelnek-e, medítálni ezen nem a mi dolgunk. Fontos, hogy megjelentek, s általuk egy nagy író műhelyének olyan zugaiba is beláthatunk, amelyeket általában nem szokás mutogatni. Vagy azért, mert az esendőséget akarja titkolni az író, vagy azért, mert az olvasónak a teremtés mítoszáról alkotott illúzióját nem akarja megcsalni, vagy azért, mert egyszerűen úgy véli: az olvasóra csak a mű, a — hite szerint — hibátlanul megcsinált mű tartozik.

Szerencsére Illyés nem rejtőzködő természet, a költés körüli legenda-gyártás pedig egyenesen ellenszenves számára. Közreadta hát verseit, melyeket korábban valamely gyöngöseségük vagy a rossz akusztika miatt

nem akart publikálni. A gyűjtemény elé kiadós előszót írt. Hogy a versek milyenek, a maga helyén elmondjuk, de bármilyenek lennének is, az előszó önmagában is nagy nyereség és igen-igen érdekes.

A vers születéséről sokan és sokat írtak már, s most, mikor Illyés is enged a csábításnak, kiderül, hogy ebben a műfajban is megejtően eredeti. Hogy mi a vers lényege, arról újat aligha lehet mondani, de ahogy Illyés mondja, mégis revelációszerű. „Mondjuk ki: mű az, amelynek élete, szívverése, valami lüktetése van; hacsak annyi is, mint a gyík levált farkának. Akár az eleven testben, ez a leglényegesebb, ez a kis dobogás, ez a titokzatos ketyegés.” A „definíciólátszatok” ne tévesszenek meg. Illyés nem értekezik, nem levezetés útján jut el ilyesféle tétel-ekig, hanem egyik vagy másik félbemaradt versén tűnődve. Mintha röstellkedne, hogy műhelytitkaival „terheli” az olvasót, minden tudóskodás nélkül, a furcsa, érdekes életjelenségnek kijáró derűs közvetlenséggel, sőt humorral beszél ezekről a fontos kérdésekről. S eközben olyan gondolatok perdülnek ki a tolla alól, hogy a modern költészet központi kérdéseinek vitájában akár perdöntők is lehetnek. Például ez a passzus: »A vers alaptörvénye ugyanis, hogy minden sora valami meglepetéssel bukkanjon elénk, hogy figyelmünket egy fél sor erejéig se eressze el. (...) Némely országban seregestől jelennek meg antológiák, amelyek a verseknek csak ezeket a csomópontjait közlik, a vers többi részét elhagyják. Újra és újra alakulnak bölcséleti és irodalmi irányzatok, hogy a szeszpárolás mintájára a versből kipárolják a „tisza költészet”-et. Ez badarság, olyanfajta, mintha valaki a „tisza élet”-et akarná kipárolni egy eleven emberből.«

Ismételjük: az előszó nem ezekért az elméleti érdekű passzusokért íródott, hanem azért, hogy megmagyarázza, miért kellett némelyik versét abbahagynia. Az előadott okok változatosak. Volt, amikor az igazi figyelem hiánya szegte kedvét. Sokszor egy izgalmasabbnak érzett új föladat vonzása miatt hagyta félben az elkezdett munkát. Volt úgy, hogy a megjelenést érezte reménytelennek, olykor az ihletből nem futotta, máskor a lényeg a torzóban is benne volt, s továbbírni nem látszott érdemesnek, mert csak terjedelme növekedett volna, nem a súlya. Bonyolultabb, de a céhbelieket talán legjobban érdekelteti az, amit első kötete, a *Nehéz föld* verseiről mond: hogy akkoriban az egyetlen „igazi” alkotás helyett, nyilván a belső bőség sarkallására, az „igazira” képe-sítő érettség híján, de annak föltételeit érezve írta, amit írni tudott.

Ami a gyűjtemény verseit illeti, azokban csalódnai fog, aki arra várt, hogy egy élő klasszikust gügyögni, dadogni hall s pörébben láthatja, mint amilyenek ismeri. Ha alaposan szemügyre vesszük ezeket a torzókat, többségüket nem is azért érezzük befejezetlennek, mert külső szerkezete befejezetlen, hanem mert az oly fontosnak érzett „meglepetés” fénye ritkábban gyúl ki bennük, mint Illyés verseiben általában. Többségük teljesen „hibátlannak” látszik, de vagy egyes megoldásaik vagy egészük konvencionális. Szerelmes verseket, melyek öletrajzi titkot fednének föl, hiába keres az olvasó, az egykor betiltott politikai verseket pedig szándékosan mellőzte a szerző, mondván: „Valamiféle szemérem tart vissza attól, hogy ezeket a részeket — egész verseket — emlékeze-tem alsó fiókjából most sietősen előszedjem, medáliának a mellemre.”

Hogy ez a szemérem csak a politikai versekkel szemben volt ilyen szigorú, nem tudhatjuk. Egyik kritikusa annak a gyanújának ad hangot,

hogy talán épp a legérdekesebb darabok, a műhely mai gondjairól valló dokumentumok maradtak ki ebből a gyűjteményből. Lehet. De azért szomjan így sem marad a figyelmünk. Nem hivatkozom arra, hogy egy nagy költőnek minden megnyilatkozása, még kudarca is, érdekes a filológia, az avatott számára. Vannak e kötetnek közérdekűbb érdekességei is. Egy-egy banális sor, pláne ha retorikus („Takarjátok ki kebletek sebé.”), még a céhen kívüli olvasó kajánságát is fölszíthatja. Ki nem élvezi, ha a világhírű hegedűs elvétí a tónust? De kínál ennél nemesebb izgalmat is ez a gyűjtemény. Például az a hatstrófányi vers, mely *Egy humanista költőhöz* címmel láthatóan Babitsot akarja kilendíteni a magány, a visszavonultság állapotából. Kérlelve és tisztelettel, de a végén már olyan követelőn, ami — ismerve Illyésnek Babits iránti fiúi és baráti hűségét — szinte lázadásnak tetszik:

Magadra maradtál? De micsoda szép seregből!
Kezdd rá, ami nem is kezdeni: folytatnod kell,
hogy: nunquam revertar! vagy — — — — —
— — — — — azt a fáklyát kezedből!

Hogy mi az, ami kimaradt vagy nem készült el, könnyű elképzelni. Annál inkább, mert különben a kötetben talán ez a legkevésbé illyési sor: sablonosan szónokias, s könnyen lehet, hogy nem a Babits iránti tapintat, hanem a vers gyöngesége miatt maradt kiadatlan. Érdekességét növeli, hogy 1929-ben íródott, tehát alig korábban, mint József Attila Babitsról szóló kíméletlen verse és bírálata. S bár József Attila konzekvensebb, az igényben kétségtelen a rokonság.

Van aztán e kapcsolatnak az iméntinél jóval vonzóbb s esztétikailag is tisztább dokumentuma, egy 1942-ben született vers. Hogy miért nem jelent meg előbb, jó volna tudni, hiszen állja a versenyt sok ismert Illyés-verssel:

ÖT ÉVE...

Öt éve vagy halott, de eltalálnál
a temetőből jövet még idáig
— nincs változás — a régi kávéházig,
hol vártam rád; hol utolszor te vártál
e sarokban, e füst-zsuppos homályban.
Mint csöszkunyóban didereglél benne.
Esett. Vitáztunk nekikeseredve.
Már „örült” voltál, de még én se láttam.
Már az se vagy. Már annyi sincs belőled.
Az elfolyt, a rég itt-ringott időnek
partján magamban ülök hallgatag.
Nem vagy. Oly képtelen, mintha azóta
az egész világ megtébolyult volna
és neked volna folyvást igazad.

Nincs ilyen súlya, de Illyés és a „fényes szelek” nemzedéke között a fordulat éve táján támadt nézeteltérések dokumentumát sejtjük például ebben a mély igazságot tartalmazó kis epigrammában:

ÚT ÉS CÉL...

Jönnek nyomunkban a parasztfiúk.

„Vár ránk az út!”

lelkendezik.

Útravalóul mit adjak nekik?

Eltéved, kinek az út az irány

és nem a cél: hová utat csinál. —

Ha terünk engedné, idéznünk kellene még azokat az intellektuális verseket, melyekben filozófia és humor játékos keverése kelthet figyelmet. A szerelmes verseket, melyek némelyikében, ha töredékesen is, de igazi szépségek fénylenek föl. S ha az a bizonyos lüktetés, melyről az előszó beszél, el-elfúl a népdalreminiszcenciákban vagy más konvencióban, valami izlelni való s tűnődésre indító a legtöbb esetben adódik. Mert a remekművekből ismert mozdulat mint lehetőség többnyire ott dereng az akcentus alján. A szikrányi villanások az ismert nagy versek emlékét idézik. A torzók fölött egy ép szellem napját véljük ragyogni.

PERBEN A PUSZTULÁSSAL

ILLYÉS GYULA: *Tiszták*.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1971.

Ez a könyv nemcsak a drámát, hanem a szorosan hozzá kapcsolódó írásokat: a színdarab előzményeit, a téma variánsait, a budapesti előadás műsorfüzetébe írt rövid tájékoztatót is tartalmazza. A drámát 1969-ben mutatta be a Pécsi Nemzeti Színház, aztán a fővárosi Vígszínház, s a kritika az évad egyik legjelentősebb eseményeként méltatta. Ez a gyűjtemény tehát egy jelentős színjáték születésének izgalmas folyamatát tárja elénk, s egy olyan mondanivaló átlényegítésének mozzanatait, amely túlmutat a drámán. Maga Illyés egy interjúbán, melyet a *7 Nap*-nak adott, így nyilatkozik erről: Hogy a jó ügy feltétlen győzedelmeskedik, nem bizonyos. „Hisz a mi világunkban is el lehet tüntetni egész népfajokat, egész nemzeteket, anélkül, hogy az emberiség lelkiismerete ettől megrezzenne. Azelőtt a drámák egy-egy hősrre épültek; olyanra, aki elkövetett valami nemes vétséget és ezért meghalt. Most egész emberi közösségek jutnak ilyen tragikus helyzetbe. Ezt próbáltam ábrázolni ebben az albigensekről szóló (...) tragédiában.” (1971. január 1.) Hasonló magyarázatok olvashatók a *Tisztákról* a szóban forgó könyvben is. De hogy Illyés aggodalma érthetőbb legyen, emlékeztetnünk kell arra a nyílt levélre, amelyet Lukács Györgyhez intézett. Ebben, nem először, arról igyekezett meggyőzni a marxista tudóst, hogy a magyarság sorsproblémáit, melyekre a riasztó demográfiai adatok (a kevés gyermek, az öngyilkosság, a vetélések, az alkoholizmus számarányának növekedése) figyelmeztetnek, automatikusan nem oldja meg sem a jövő, sem a szocializmus. A közösségi tudat gyökeres megújítását szorgalmazza a cikk, s ehhez kérte Lukács György segítségét. Az a gond, amely ebben a levélben publicisztikus közvetlenséggel öltött formát, Illyést évek

óla foglalkoztatja, s hogy végül közügygyé válhatott, ahhoz az ebben a könyvben szereplő írások nagyban hozzájárultak.

Ha a bennük érvényesülő szándék szerint vizsgáljuk ezeket az írásokat, könnyű észrevenni, hogy a törekvésnek nem a végső tisztaságú műalkotás az egyetlen célja. A kérdés napirenden tartása, a lelkiismeretet mozgósító szándék fontosabb itt, mint a „végső” mű. Ez magyarázza, hogy a könyv elején közölt verses változat, s a 2. számú mellékletként közölt „formabontó” drámakisérlet félsikere után következő két nagyobb mű: az *Útinapló* (4. melléklet) s maga a *Tiszták* egymás nélkül is megállnak, s a maga nemében mindkettő jelentékeny mű. Nemcsak műfajuk szerint ütnek el egymástól, hanem anyaguk s természetük szerint is. Mindkettőnek a kathárok utolsó vára, Montségur a színhelye, de egyikben a mai műemlék megtekintésének eseménye áll előtérben, másikban az egykori küzdelem és bukás drámája. A drámai feszültséget az útinapló sem nélkülözi: a költő, a nyaktörő túrát nem vállaló útitársaival szemben, míg fölkapaszkodik a szédületes magasságba, érezettni tudja, hogy nem „a műemlék megtekintésének” turistaszomjúsága vonzza és űzi, hanem annak sejtelve, hogy Montségur valami létfontosságú ügynek a jelképe, s hozzá följutni olyan kötelessége a költőnek, hogy zuhanás, 42 fokos láz árán is véghez kell vinnie. Mindez azonban kifejtetlenül van jelen az útirajzban, csak a költő eltökéltségének és izgatottságának részeként, annak feszültségébe itatódva.

A montségur-i vár védelmének történeti kereteiből a dráma sem lép ki. Az aktuális érdekű szándékot, melyről előbb idézett nyilatkozata szöveg, a hagyományos történeti drámák törvényei szerint valósította meg.

Hogy ez milyen nehéz lehetett, akkor mérheti föl az ember, ha a drámát akár első verses változatával, akár az útinaplóval összeveti. Így mérhető igazán, hogy a jó ügyszöveg, igaz szenvedélyhez és a történeti esemény tényeihez még mi minden kell, hogy a dráma emberi sorsok: szerelem, gyűlölet, gonoszság, jóság szenvedélyeinek egymásba forrt szövéséből lehessen. A legnagyobb gondot bizonyára az okozta, hogy a kathárok, más néven albigensek, akiket Illyés tiszták néven említ, egy vallási mozgalom legelszántabb képviselői voltak. S mint ilyenek elfordultak az élet örömeitől, megtagadták az igazságért és az önmagukért való küzdelem minden formáját. A 7 Napnak adott nyilatkozatában azt mondja róluk a költő, hogy vallásuk — Kierkegaard, Sartre, Camus eszméit előlegezőn — a jóság istene mellett a rossznak is isteni hatalmat tulajdonított, s hogy melyik diadalmaskodik a világban, az — szerintük — tőlünk, emberektől függ. Ez a rendkívül egyszerű, nyitott s az ember felelősségét a mai filozófiák szerint hangsúlyozó szemlélet alkalmas lehet tehát arra, hogy bukását emberi veszteségeként ábrázolhassa az író, s mai értékek pusztulásának veszélyére eszméltessen, de a szélsőséges aszkézis, az élettől és a harctól való elzárkózás egyben akadály is a dráma szempontjából. Illyés ezt belátván, meghagyta ugyan őket a címszerepben, de lényegében mellékes erővé degradálódtak, s a dráma előterébe Perella Raymond, Montségur védőinek feje került. Perella a tiszták főpapjával való vitájában a túlvilág vágyának, „az örök tisztultság” állapotának elvakult agitátorairaival szemben így védi katonáit az élet számára: „De én nem a főtrónus elé szánom őket, hanem a hidakon táncoló leányok közé, szüreti multságokba, a falvak főterén kuglizó legénybandákba.” S a főpap újabb érveire így felel: „Mert te csak a messi

istennek felelsz azokért, akiket a halálba küldesz! De én az itteni anyáknak! A feleségeknek. S magamnak. Hogy ne pusztuljon el mégse ez a nép.”

S ezzel egy olyan emberi eszmény kerül a dráma központjába, mely a védők ügyét egyszersmind az élet ügyévé avatja, meleg, bensőséges tartalommal tölti föl. A szorgalom, a vidámság, a szabadság, a „daltermő Provence” várává magasodik Montségur. Perella lánya, Azalais mondja a merev, szertartásos, képmutatás légkörében felnőtt Gérard-nak: „A világ közepe volt ez az ország, nyitott, szabad minden gyönyörűségnek...” S a romlatlan ifjú, mikor igazán megismeri a korábban csak rágalmakból ismert népet, így beszél róla: „Röstellkedni fogok egy kicsit, ha eljössz majd velem oda mihozzánk. Fejemben már annyira a ti lenti vidéktek él. Át van tőled itatva ez a lenti táj, át vagy itatva attól a tájtól. Elnéztem azokat az itteni szántóvidékeket. Nálunk a parasztporták tömött faluvá állnak össze, külön a határtól. Itt a paraszti gazdaságok megannyi kis fejedelemség: mindegyik körül egy darab szőlő, egy kis szántó, legelő, erdő, körben egymás mellett, a közepén pedig egy halmocskán az emeletes udvarház, ernyő fenyők alatt, szinte csipőre tett kézzel, derűsen, szókimondóan, mint egy-egy testvérhúgod.” És idézni kellene azt a megrendítően szép jelenetet, amelyben Perella arról beszél, hogy őt se nevelték se öccsnek, se franciának, hanem lovagnak, s arról a hitéről, hogy talán lehetséges még összefogás: családi, vallási, nemzeti elfogultságokon túlemelkedő emberség.

Perellával — lovagi jelleme révén — tehát Illyésnek olyan erőt sikerült középpontba állítania, amely az emberi és a nemzeti szabadság mai eszményét a történetiség sérelme nélkül, mégis izzó aktualitással képviselheti. S vele szemben a királyi és pápai inkvizíció a jellegtelen, lélektelen sötét egy akol egyetemességét képviselheti. A tragikum ennek az alapvető ellentétnek a fejleménye. De nem ez az egyetlen összetevője.

Itt vannak ugyanis a tiszták. A Perella-vonal megteremtése révén jelentőségük kétségkívül devalválódott, de egyszersmind új szerephez is jutott. Átvaluk a jó ügy védőinek körén belül is feszültségek támadtak, s ebben Illyés kifejezhette kritikáját napjaink jóhiszemű szektarianizmusával szemben. Ennél azonban fontosabb a belső ellentétek dramaturgiai fejleménye: az, hogy a tiszták Corbát, Perella feleségét is magukkal sodorják az önkéntes halálba, s ezzel Perella magánya valóban tragikussá súlyosodik. Nem kis gondot okozhatott Illyésnek az a probléma, hogy a tiszták ilyen életellenes mivoltukban se váljanak ellen-szenvesekké. Jóhiszeműségük, tisztességük és önfeláldozó következetességük ábrázolásával ezt el is érte. S ily módon meg tudja ökolni Perella lovagi-humánus magatartását is, vagyis azt, hogy a főhős — a nézeteltérések ellenére is — vállalja a tiszták védelmét. Ha szorosabb lenne ez a kapcsolat, meggyőzőbb lehetne Perella áldozatvállalása, de nem fejeződhetne ki az a mondanivaló, hogy a jó ügyet, a szabadságot képviselő Montségur menedéke minden nemes szándéknak, minden ártatlan üldözötnak. Ezáltal is az internacionalizmus régi eszménye kap új fényt, új igazolást.

A drámai koncepció teljességére vall, hogy kereteiben Illyés nemcsak a szektás megszállottságtól határolhatja el a perellai eszményt, hanem attól a másik elvakultságtól is, mely lételemének érzi a leszámolást, s

árulásnak tekint minden kompromisszumot. Ezt a „heroizmust” Perella veje, Mirepoix révén testesíti meg Illyés. Hogy milyen ártalmas és ellen-szenves az cftéle hősködés, akkor válik irgalmatlanul nyilvánvalóvá, amikor Mirepoix végül a kapituláció intézőjévé züllik, s a győztes had-vezérrel az áldozatok alá gyűjtendő máglya technikai problémáiról tárgyal. Konstruktív tárgyalófél, de még nem gátlástalan áruló. Alkujában van realizmus, azt hiheti, hogy hasznos dolgot művel. S eközben kény-szerűl a gyilkos megtorlás előkészítésében partnerré lenni. Nem is kény-szerűl, szerepe logikája sodorja. Értzi, hogy kibillen a tisztas alku kere-teiből, de még áztatja is magát: bagatell ügy száraz fáról gondoskodni, meg gyantáról, hiszen a máglya végül így is, úgy is égni fog. De eköz-ben kiderül, hogy a győztes inkvizíció önkényesen értelmezi ígéreteit. Kiderül, hogy az okosnak hitt alkuval nem érte el, amit akart, de ő hozzáüllött az inkvizícióhoz. Nem tudom, van-e a modern irodalomban kép, mely az álkompromisszum vállalásának emberi csődjét, a jó ügy cserbenhagyásának emberi következményeit ilyen finoman s mégis ilyen iszonyatos erővel idézné föl.

Mindez csak növeli Perella körül a magányt, s alakját arra a szintre emeli, amelyen a bukás, a pusztulás viselésének szépségétől az ügy von-zóereje megsokszorozódik. Mint a költő remélte: szívünkben győzedel-meskedik.

Sajnos, az előadást nem láthattuk. A kritikákból arra következtethe-tünk, hogy a sok szépséggel zsúfolt szöveg értékeit ki tudta bontakoz-tatni. Béládi Miklós szerint a köz- és magánérdekű jelenetek ritmusosan hullámmzó fölépítése nemcsak biztosítja a drámaiságot, de Illyés „legdrá-maibb” drámájává avatja a *Tisztákat*. (*Kritika*, 1970. 3. 3.) Illyés Jenő szerint ez a dráma fel tudja szítani a néző figyelmét, mozgósítani tudja morális intelligenciáját, „mert protestál mindenfajta *morális semleges-ség* ellen. Korunk történelmi méretű kérdéseiről beszél, de az egyén-hez szól. Egy egész emberi közösség pusztulásával akarja a mai embert az egyetemes erkölcsi igény szintjére emelni.” (*Film Színház Muzsika*. 1970. november 7.) Ennél az elvont esztétizálásnál jóval tanulságosabb Pándi Pál bírálata (*Népszabadság*. 1969. december 31.), mely a mű erk-ölcsi és költői értékeinek elemzése és elismerése mellett dramaturgiai és eszmei kifogásoknak is hangot ad. Az élmény ereje és nagysága mellett ő a mű zsúfoltságára is figyelmeztet. Ellenvetései közül külön-nösen a Perella—Corba—Pierre-Amiel háromszög magánemberi drámá-ját érintőket véljük meggyőzőnek. S elgondolkodtatónak azt, amit a kis-nép-féltés illyési komorságáról mond. Hogy jogos-e vagy sem, ennek vi-tatására itt nincs mód, de az a kifogás, hogy Illyés nem számol eléggé a kis népek szocialista távlataival, esztétikai kérdéssé is válhatna, ha bebizonyosodna, hogy a kisépi helyzet sorsszerű tragikussága korlá-tozza a drámaiságot. Itt nyilván a tragikum értelmezésében is eltér-hetnek a vélemények. Illyés, éppen azért, mert a bukásban fölmagas-o-dik az ügy, tehát híveket hódít, eszméltető műfajnak ismeri a tragé-diát. Ám ha a pusztulás nem egy nyílt küzdelem s nem igazi erők össze-csapása révén megy végbe, a fölmagasodás értéke valóban kétségessé válhat.

Ez azonban már ismét csak elvont elmélkedés. A szóban forgó kötet éppen azt fedi fel, hogy Illyést a maga nemzetének féltése nem egy kis-népi pszichózis képviselőjére, hanem a veszendő európaiság, egy rene-

szánsz jellegű emberi és nemzeti teljesség védelmére sarkallta. Az első verses kísérlettől s a különben kitűnő útinaplótól egy ilyen drámáig eljutni olyan folyamat, amelynek látványa az ügy erejéről, a szerző tehetségének természetéről s a kettő kölcsönösségéről egy küiönszínjáték szenzációjával szolgál.

Ismételnünk kell, hogy az olvasó szemüvegén át látluk azt, amiről számot adtunk, s van olyan aggodalmunk, hogy a dráma szövevénye a színpadon nem bizonyul eléggé szervesnek. Hogy minden ízét elsőrendű költészet hatja át, az nem kétséges, de kérdés, hogy a szerkezet feszültségétől kapnak-e megfelelő áramot. Ez a gyűjtemény csak erősítheti az óhajt, hogy mindezekről megbizonyosodjunk.

DÉR Zoltán

HÍD IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYOIRAT. — 1972. SZEPTEMBER. — KIADJA A FORUM LAPKIADÓ VÁLLALAT. — SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODA MIŠIĆ UTCA 1. — SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK: MINDENNAP 10-TŐL 12 ÓRAIG. — KEZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ES NEM KÜLDÜNK VISSZA. — ELŐFIZETHETŐ A 657-1-255-ös FOLYÓSZÁMLÁRA. ELŐFIZETÉSKOR KÉRJÜK FELTÜNTETNI A HÍD NEVÉT. — ELŐFIZETÉSI DIJ BELFÖLDÖN EGY ÉVRE 20.—, FEL ÉVRE 10.—, EGYES SZÁM ÁRA 2.— DINÁR, KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 37,50, FÉL ÉVRE 18,75 DINÁR; KÜLFÖLDÖN EGY ÉVRE 3.— DOLLÁR, FÉL ÉVRE 1,50 DOLLÁR. — KESZÜLT A FORUM NYOMDAJÁBAN NOVI SADON
